

Dünya Dilleri Atlası

ROLAND BRETON

NTV

Dünya Dilleri Atlası

NTV Yayınları: 15

ATLAS DES LANGUES DU MONDE
Une pluralité fragile
Roland Breton

Copyright © 2003 Éditions Autrement.
Copyright © 2007 (Türkçe) Éditions Autrement.

1. Baskı: Ekim 2007

YAYINA HAZIRLAYAN
Albina Ulutaşlı

FRANSIZCADAN ÇEVİREN
Orçun Türkay

GRAFİK UYARLAMA
Mahir Duman

BASKI
Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mahallesi Soğuksu Caddesi No:3 Kağıthane 34408 İstanbul
Tel: (212) 294 10 00

ISBN: 978-975-6690-84-0

NTV Yayınları
Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık ve Ticaret A.Ş.
Eski Büyükdere Cad. USO Center No:61 Kat:2 Maslak 34398 İstanbul
Tel: (212) 335 00 00 Faks: (212) 330 03 23
http://kitap.ntvmsnbc.com
info@ntvyayinlari.com

Sertifika No: 0607-34-008724

Dünya Dilleri Atlası

Roland Breton

Joshua A. Fishman'ın önsözüyle

ÇEVİRİ Orçun Türkay

YAZAR

Roland Breton Paris-VIII Üniversitesi'nde (Vincennes-Saint-Denis) onursal coğrafya profesörüdür. Yaklaşık otuz yılını dünya üstündeki dil sorunlarını çözmeye adamıştır. Birçok makale ve kitap kaleme almıştır: *Peuples et États: l'impossible équation?* [Halklar ve Devletler: İmkansız Denklem] (Flammarion, 1998), *Du langage aux langues* [Anlatımdan Dillere] (R. Bijeliac'la birlikte, Gallimard, 1997), *Atlas of the Languages and Ethnic Communities of South Asia* [Güney Asya'nın Dilleri ve Etnik Toplulukları Atlası] (Sage, 1997, 2. baskı, 1999), *L'Ethnopolitique* [Etnopolitik] (PUF, 1995), *Géographie des civilisations* [Uygarlıkların Coğrafyası] (PUF, 1987, yeni baskı 1991), *Géographie des langues* [Dillerin Coğrafyası] (PUF, 1976, yeni baskı 1983, 1995).

ÖNSÖZ

1926'da doğan Joshua A. Fishman New York'taki Yeshiva, Kaliforniya'daki Stanford ve New York Üniversitelerinin onursal profesördür. Yaşamını çok dillilik, dil, etnik köken ve ulus kavramları ve dillerin gelişim şekilleri üstüne incelemeler yapmakla geçirmiştir. Bu sayede "ulusçuluk" (nasyonizm), "ikidillilik" (diglosi) ve "dilsel aktarımın tersine çevrilmesi" gibi yeni kavramlar ortaya atmıştır.

HARİTALAR VE GRAFİKLER
Krystyna Mazoyer

TASARIM VE YAPIM
EDIRE

Yazar bu atlası torunları Myrtille ve Nils'e adıyor

TEŞEKKÜR

Bu kitap dilbilim dünyasında beklenen ve temellendirilmesi gereken, diller olgusuna coğrafi yaklaşımda bana destek olan herkese çok şey borçlu. Özellikle de beni sık sık yüreklendirip bilgi açlığımı gideren Hint, Polonyalı, Alman, Afrikalı, Rus, Amerikalı, Québécli, Louisianalı, Acadialı, Mapuçe, İtalyan, Gallerli, Çinli araştırmacı dostlarıma ve daha nicelerine...

İÇİNDEKİLER

6 Önsöz "Bir Dünya Dilleri Atlası, Çağdaş Zamanların Mucizesi" JOSHUA FISHMAN

8 Giriş "Günümüz Dünyasında Bir Coğrafi Diller Atlası"

DİLLERİN AKRABALIKLARI

10 Dil Aileleri
12 Dillerin Tarihöncesi
14 Diller, Lehçeler ve Öteki Ağızlar
16 Orta Avrupa ve Çin'de Dağılım Örnekleri
18 Fransızca Konuşulan Bölgelerde Dağılım Örnekleri
20 Dilin Öteki Biçimleri

DİLLERİN KULLANIMI

22 Resmi Dillerin Ağırlığı
24 Uluslararası Diller: İngilizce
26 Uluslararası Diller: Fransızca
28 Öteki Uluslararası Diller
30 Ülkelerin Çokdilliliği
32 Klasik Çokdilli Rejimler
34 Çokuluslu Çokdilli Rejimler
36 Her Bir Dili Kaç Kişi Konuşuyor?
38 Azınlık Dilleri
40 Eski Yazılı Külliyatlı Diller
42 Başlangıç Dilleri
44 Ana Diller ve İkinci Diller
46 İkinci Dillerin Öğrenimi

DİLLERİN TOPRAKLARI

48 Avrupa
50 Arap Dünyası
52 Türk-İran Dünyası
54 Hint Dünyası
56 Uzakdoğu: Çin, Kore, Japonya
58 Güneydoğu Asya
60 Okyanusya
62 Kuzey, Orta Amerika ve Karayipler
64 Güney Amerika
66 Güney Sahra Afrikası
68 Siyahi Afrika: İngilizce Konuşan Devletlere Örnekler
70 Siyahi Afrika: Fransızca Konuşan Devletlere Örnekler

DİLLERİN GELECEĞİ

72 Ulusal Diller
74 Dillerin Gelişimleri Arasındaki Büyük Eşitsizlik

76 Kaynakça
77 Dizin

Bir Dünya Dilleri Atlası, Çağdaş Zamanların Mucizesi

Ben bir harita ve dil aşığıyım; bu iki tutkunun birleşimi bana müthiş bir haz veriyor, hem entelektüel hem estetik anlamda. Bu tatlardan zevk alan kişilerin, dillere ilişkin bir şeyler öğrenmek amacıyla bu atlasın sayfalarını çevirmekle kalmayıp, haritaların güzelliği karşısında hayranlığa kapılarak ve böylesi bir kitabın verebileceği sonsuz hazzın tutsağı haline gelerek içine dalıp gideceklerine bahse varım. Ama bu türden kitapların ha deyince ortaya çıkmayacağını da unutmuş değilim. Onları hazırlamak güç iştir ve birçok zorlukla karşılaşılır. Gelgelelim, bu atlas bize bu zorlukların altından kalkılamayacak şeyler olmadığını; sabırlı, kesin ve akla yatkın akademik bir çalışmayla eninde sonunda aşılabileceğini kanıtlıyor. Yani mucizeler çağı tamamen sona ermemiş henüz!

Haritalar toprak üstündeki izlerle sayfa üstündeki izlerin arasındaki koşutluktan doğarlar. Irmaklar, dağlar, sınırlar, kentler, ormanlar, cengeller ve çöller: Tüm bu öğeler bir uzamı kaplar ve dolayısıyla kağıt üstünde kesin olarak aynı şekilde konumlandırılabilirler; her iyi haritada bulunan ölçek bilgileri sayesinde, haritayı kullanan kişi sayfada belirtilen uzaklıklarla gerçek uzaklıklar arasında bir koşutluk sağlayabilir. Peki ama bu koşutluk dillere de uygulanabilir mi? Gerçekte diller bir uzamı kaplamazlar. Yalnızca onları konuşan insanlar ve kurumları uzamsal açıdan konumlandırılabilir. Bu yüzden dillerin haritabilimi her zaman nüfusbilime, şöyle ki bir bölgede ya da özel bir yerde canlı bir dili konuşanların sayısı gibi genelde hükümetlerce sağlanan bilgilere bağlıdır. Birçok durumda, hükümetin etnik ve/ya da özel dinsel topluluklarla ilişkili kimi dillerin kullanımını kolaylaştırma ya da o dilleri yasaklamaya yönelik siyasetlerine göre bu sayılar şişirilir ya da az gösterilir. Bu nedenle, dil haritacıları genel olarak resmi verilerdense en iyi, en güvenilir verileri ortaya çıkartabilmelilerdir; o bilgileri başka uzmanların ya da daha tarafsız uluslararası ajansların ve onların güçlüklere alışkın gözlemcilerinin çalışmalarıyla karşılaştırarak bir ölçüde başarılı olurlar bu konuda. Ama iş bununla kalmaz...

Nüfussal dağılımlar asla sürekli olmaz ve zaman geçtikçe durmaksızın değişim gösterirler; kimi zaman artıp kimi zaman azalırlar. Üstelik, dünyanın büyük bölümünde, birçok insan gündelik yaşamında birden fazla dil kullanıyor. Sanki işi daha da karmaşıklaştırmak istermişçesine, kullanım farklılıkları da var: Bazıları farklı dilleri yazdıkları kadar iyi konuşabilseler de bu herkes için

söz konusu değil. Dillerin kullanımındaki bu farklı dereceler de bireylerin yaşamı boyunca değişkenlik gösteriyor; öte yandan da göçlerden, ticaretten, ekonomik gelişmeden ve savaştan etkileniyorlar. Bir başka karmaşıklık da şu ki kent merkezleri özel sorunlar doğuruyor; çünkü kentliler çoğunlukla hiçbir sınır ya da özel ayrım olmaksızın çoketnik ve çokdilli çevrelerde yaşıyorlar. Dolayısıyla bu güçlükler göz önünde bulundurulduğunda, bir dünya dilleri atlasını bir kenara bırakın, bir diller atlası hazırlamanın bile herkesin harcı olmadığı açıkça görülüyor.

Ne mutlu ki, okurun şu an elinde tuttuğu atlasta karşımızdaki kişi uluslararası alanda ün yapmış, yaklaşık elli yıldır dünyanın farklı yerlerinde bölgelerin, ülkelerin ve belli kentlerin dillerini haritalara işlemek üstüne çalışmalar yürütmüş bir uzman. Kendisi zorluklar ya da engeller karşısında cesaretini kolay kolay yitirmeyen bir araştırmacı, bir akademisyen (1994'ten bu yana Paris-VIII Üniversitesi'nde onursal profesör), aranan bir konuşmacı, bir yazar, bir bilirkişi ve bir dil haritacısı. Yazılarının büyük bölümü Fransızca yazılmış olsa da, dünyadaki dillerin nüfus dağılımıyla ilgili makale ve raporları daha iyi inceleyebilmek için yedi dil öğrendi o. Ne mutlu ki araştırmacılar için (dilsel açıdan kendisi kadar bilgili olmayan araştırmacılar için) zengin çalışmasının bir bölümünü Fransızcadan başka dillerde de yayımladı. Benim de dilsel yetersizliklerim olduğu için, özellikle Atlas of the Languages and Ethnic Communities of South Asia (Sage, Delhi, 1997) adını taşıyan bölgesel atlası ve kendisinin temel kitabı olan ve hâlâ eşi benzeri bulunmayan Geolinguistics: Language Dynamics and Ethnolinguistic Geography'yi (University of Ottowa Pres, 1991) anmak istiyorum bu noktada.

Özetle *Dünya Dilleri Atlası* hem Profesör Roland Breton'un yeni çalışmalarının, hem de başlangıçtan beri yaptığı araştırmaların bir yansıması. Burada coğrafya-dil konularını içeren bir atlas; bütün akademik camiaya ve dünyadaki harita ve dil aşıklarına gerçek bir güzellik, sıkı araştırma ve sevgi çalışması sunan bir dünya atlası tutuyoruz elimizde.

Bu armağan için teşekkür ederim.

JOSHUA A. FISHMAN
New York'taki Yeshiva, California'daki Stanford ve New York Üniversitelerinde onursal ve konuk profesör

Günümüz Dünyasında Bir Coğrafi Diller Atlası

Günümüzdeki karşı konulmaz küreselleşme kültürel açıdan birçok farklı sonuç doğuruyor; bunların en önemlilerinden biri insanlığın onca çeşitli dil konuşan tüm bölümleri arasında gitgide daha da gelişen ilişkiler. Ne var ki tutarlı ve sistemli bir çözümlemeden yoksun olunduğundan, günümüzde insanlar arasında kaç tane yaşayan dilin konuşulduğunu kimse tam olarak söyleyebilecek durumda değil. Ama uzmanların birkaç yıldan beri ileri sürdüklerine bakılırsa, XXI. yüzyılda yaşayan dillerde genel anlamda ve gittikçe artacak şekilde, daha önce insanlık tarihinde eşine rastlanmamış bir azalma görülecek.

İş bu noktaya geldiğinden, bu atlasın insanlık dillerinin dökümü olduğunu söylemek olanaklı değil. Sadece şu söylenebilir: Onun amacı okura resimli bir sunumla dillerin çeşitliliği ve dillerin durumlarının farklılıkları konularında, çarpıcı görsel bir izlenim edinmesini sağlayacak genel bir özet vermek; dünyanın farklı bölgelerini gezermişçesine dünya ölçeğinde ortaya atılan temel soruların üstünden geçmektir.

Bu tam anlamıyla bir dilbilim kitabı, demek ki diller ya da örneğin lehçebilim atlasları gibi onların alt bölümlerinin iç mekanizmaları üstüne bir inceleme değildir. Burada daha önceden tanımlanmış ve sınırları belirlenmiş olgular olarak kabul edilen dillere dışarıdan bir bakış söz konusudur. Dolayısıyla, her şeyden önce dillerin uzamsal dağılımı üstüne coğrafi bir çalışmadır bu. Ama bu dağılım değişkenlik gösterir; çünkü tüm dillere hızlanan bir dinamik kazandıran, içeriden dilsel, dışarıdan toplumsal-siyasal güçlerin etkisi altında kalır. Değişimin birbirini izleyen bölgesel, toplumsal ve kültürel görünümleri coğrafi dilbilimin temelini oluşturur.

Dillerle onların doğal ve insani çevreleri arasındaki ilişkiler üstüne gerçekleştirilen bu coğrafi dilbilimsel ya da çevre-dilbilimsel sunumda elbette öncelikle haritalardan, ayrıca da nicel olguların göz önüne serilmesini sağlayacak başka olanaklardan, örneğin ilgili nüfusların hacmi ve büyümesine ilişkin, özetle nüfus-dilbilime ilişkin grafiklerden ve çizimlerden yararlanılmıştır. Buna koşut olarak dillerin toplum içinde (toplum-dilbilimsel), doğal topluluklar içinde (et-

nik-dilbilimsel) ya da hepsi açıkça ya da değil "dil planlaması" (language planning) yürüten devletler tarafından (siyaset-dilbilimsel) kullanımına ilişkin, bu değişimlerin nitel durumları da incelenmiştir.

Bu kitap bu çoklu perspektif içinde dört bölüm halinde dilleri farklı açılardan ele alıyor.
İlk bölüm dillerin akrabalığına, dolayısıyla onların varsoyılan makro-ailelerden hareketle ailelere dağılımına, tarihsel ve tarih öncesi konumlarına ayrılmıştır. Lehçesel ve öteki farklılıklar da çeşitli örneklerle verilmiştir. Sözlü olmayan diller de unutulmamıştır.

İkinci bölümde devletler, nüfuslar ve bireyler ölçeğinde dillerin kullanımı konusu işlenmektedir. Bu öncelikle çokdilliliği farklı şekillerde düzene koyan ülkelerden örnekler vererek resmi, ulusal, uluslararası ya da bölgesel dillerin sıralanması anlamına gelmektedir. Bunu, azınlık olsun olmasın, etnik-dilbilimsel toplulukların ortaya çıkmasına neden olan nüfussal kullanım ve eski yazılı dillerle her şeyden önce sözlü kalmış diller arasındaki hiyerarşi izler. Son olarak da, ana ya da ilk dillerine ek olarak ikinci diller de öğrenebilen bireyler ölçeğinde kullanıma geçilir - ve bu ülkeden ülkeye büyük farklılık göstermektedir.

Üçüncü bölümde, dünyadaki başlıca on anakara ve alt anakara bölgesinde, dillerin dağılımı ve özellikle en çokdilli ülkelerde dil alanlarının yayılımı gözden geçirilir.

Dördüncü bölümde, günümüzde ulusal dillerin değer kazanması ve gelişme gösteremeyip XXI. yüzyılda büyük oranda yitecekleri düşünülen küçük dilleri bekleyen tehlikeler karşısındaki eğilimlerden hareketle dillerin geleceği sorgulanmaktadır.

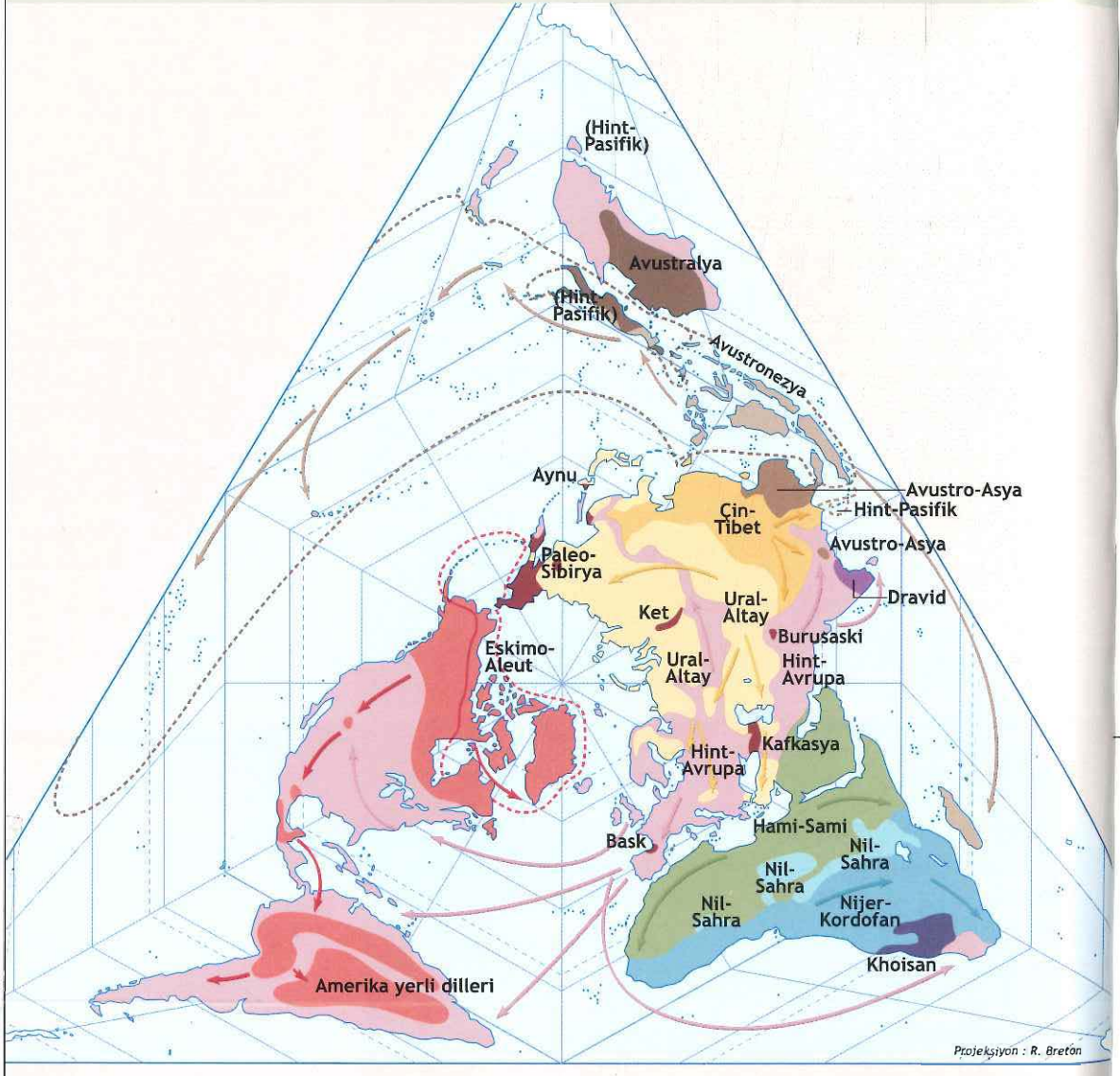
Umarız böylece okur insan ırkı tarafından yavaş yavaş ortaya çıkarılmış kültürel farklılıkların sergilediği zenginlik üstüne bir fikir edinebilir ve bu insanlık kalıtını gitgide daha çok tehdit eden tehlikelerin farkına varabilir.

ROLAND BRETON

DİL AİLELERİ

Dünya üstünde konuşulan binlerce dili tanımlamak ve gruplandırmak için ötekilerle, yakın ya da uzak dillerle karşılaştırıp onların her birinin özel yapısını incelemek gerekir. Bu da insanların paylaştığı dil ailelerini belirlemeye götürür işi.

DÜNYA DİL AİLELERİNİN DAĞILIMI

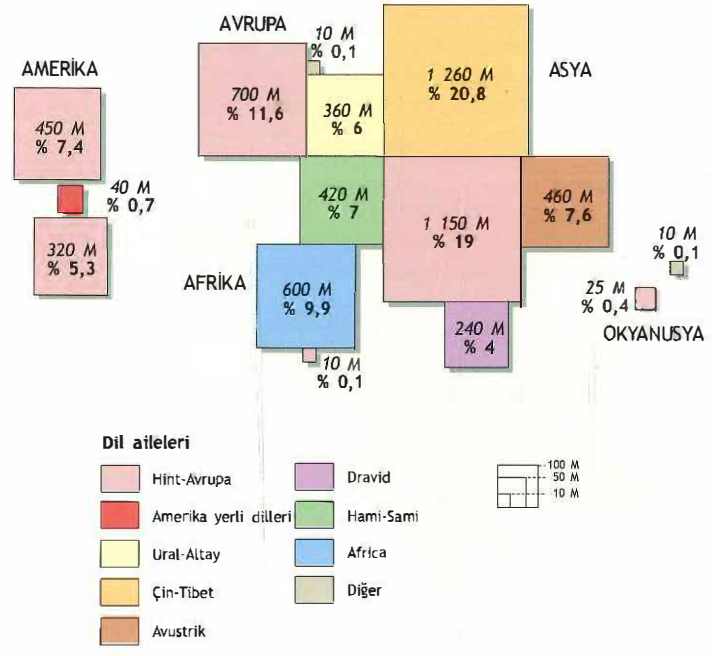

Ailelerin Doğuşu

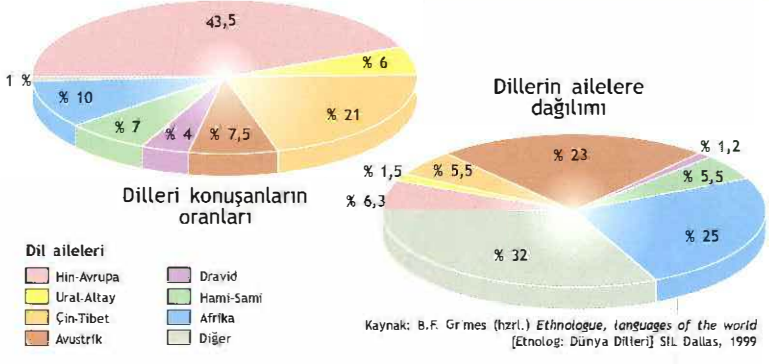
Avrupalılar çok uzun zamandır, örneğin Roman dillerinin Latinceden türediğini, buna karşılık Germen, Kelt ve Yunan dillerinin hepsi birbirine yakın bazı kökler içeren başka kaynak dillerden geldiğini biliyorlardı. Öte yandan, Avrupa dışındaki diller daha da fazla farklılık gösteriyordu. Ama XVIII. yüzyılda Hint, İran ve Avrupa dilleri arasındaki çarpıcı benzerliklerin çözümlenmesiyle dilbilimciler bunların hepsinin "Hint-Avrupa" dil ailesi adını verdikleri tek bir bütüne bağlı olduğunu keşfettiler; bu ailenin İ.Ö. iki bin yılında varolduğu, dillerin ortak köklerince kanıtlanabiliyordu. Bu aile öbeklere, alt öbeklere ve gruplara ayrıldı; böylece bu dillerin taşıyıcısı halkların tarihsel göçlerinden ileri gelen coğrafi dağılımları açıklığa kavuşturuldu.

Dünyanın dört bir yanında, başka dil ailelerinin coğrafi dağılımını ve tarihsel yayılımını açığa vuran benzer akraba diller ortaya çıkarıldı. Başlıca dil aileleri şu adlarla anılıyordu: Hami-Sami (Afrika-Asya), üç Afrika, Dravid, Çin-Tibet, Avustrik aileler, Hint-Pasifik ve Amerika Yerli dili aileleri. Bask, Kafkas, Buruşaski, Ket, Paleo-Sibirya ve Eskimo-Aleut gibi alt öbekler ve ayrı diller bu şekilde tanımlandı.

KITA BAŞINA KİŞİ SAYISI ORANLARI

DİLLERİ KONUŞANLAR VE DİLLER

Kaynak: B.F. Grimes (hzrl.) *Ethnologue, languages of the world* [Etnolog: Dünya Dilleri] SIL Dallas, 1999

> *Görünen o ki sadece sosyal sınıflandırma [...] bilinen, bugün konuşulan ya da yazınsal bir gelenekle günümüze ulaşan dillerin farklılıklarını doyurucu bir düzene oturtmaya olanak sağlıyor.*
> *J. MANESSY-GUITTON, A. MARTINET,* LE LANGAGE'dan, *Gallimard, 1968.*

Üçgen biçimli düzlemkürede (s. 10) günümüzde anakaralar arasındaki son büyük tarihsel dağılım hareketleriyle birlikte başlıca dil ailelerinin kullanıldıkları yerler gösteriliyor.

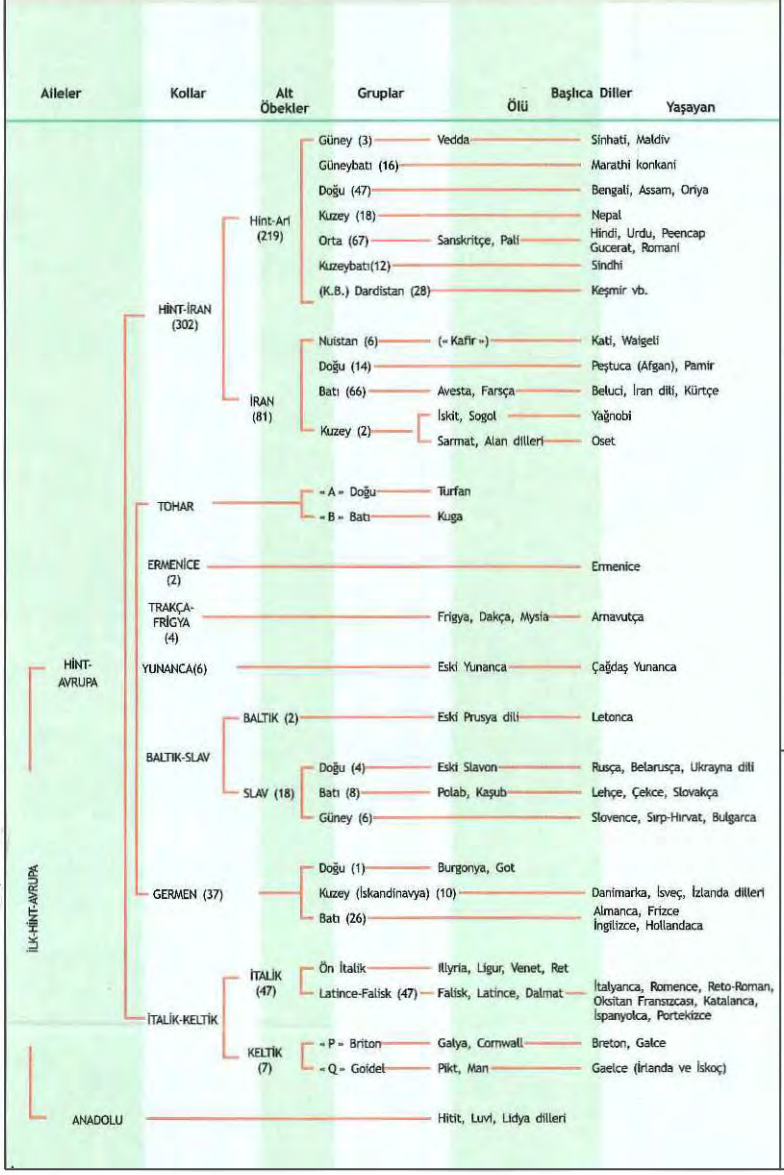
Şeki'de (üstte) her bir büyük dil ailesini konuşan insan toplulukları sadece yersel olarak değil (her haritanın özelliği budur), aynı zamanda sayısal oranlarıyla birlikte gözler önüne seriliyor.

Hemen üstte de ilk yatay silindir 2000 yılında her bir dil ailesini ya da aile öbeğini anadili olarak konuşan insanların yüzdesini veriyor. İkincisiyse, Ethnologue'un hesaplarından hareketle, o büyük dil ailelerine bağlı olan (60'ı Amerika'dan, 30'u başka yerlerden olmak üzere 90 aileye bağlı olan) 6700 dilin yüzdelerini sergiliyor. Bu iki şemanın karşılaştırılması, nüfus yoğunluğu yüksek ailelerde, nüfusun % 1'yle dillerin % 32'sini elinde bulunduran "diğer"lerine göre daha az sayıda dil bulunduğunu gösteriyor.

DİLLERİN TARİHÖNCESİ

Dilin kökeniyle dillerin farklılıkları üstüne her zaman kafa yorulmuştur ve tüm uygarlıklarda bu konu üstüne Aden'inkiler ya da Babil'inkiler gibi mitler ve söylenceler ortaya çıkmıştır. Ayrıca dil konusu karmaşık deneylere de sürüklemiştir insanları; örneğin, hükümdarın biri bazı çocuklarla konuşulmasını yasaklayarak büyüdüklerinde hangi dili konuşacaklarını görmek istemiştir... 5000 yıldan daha az bir süre önce tarihe kesin girişe işaret eden yazı sistemleri daha yaratılmamışken, dil olgusuna tanıklık edebilecek hiçbir iz yoktur; onun gelişimi üstüne elde sadece yazılı olanlardan farklı temellere dayanan tahminler vardır.

SOYAĞACI ÖRNEĞİ: HİNT-AVRUPA AİLESİ

"Makro-aileler"

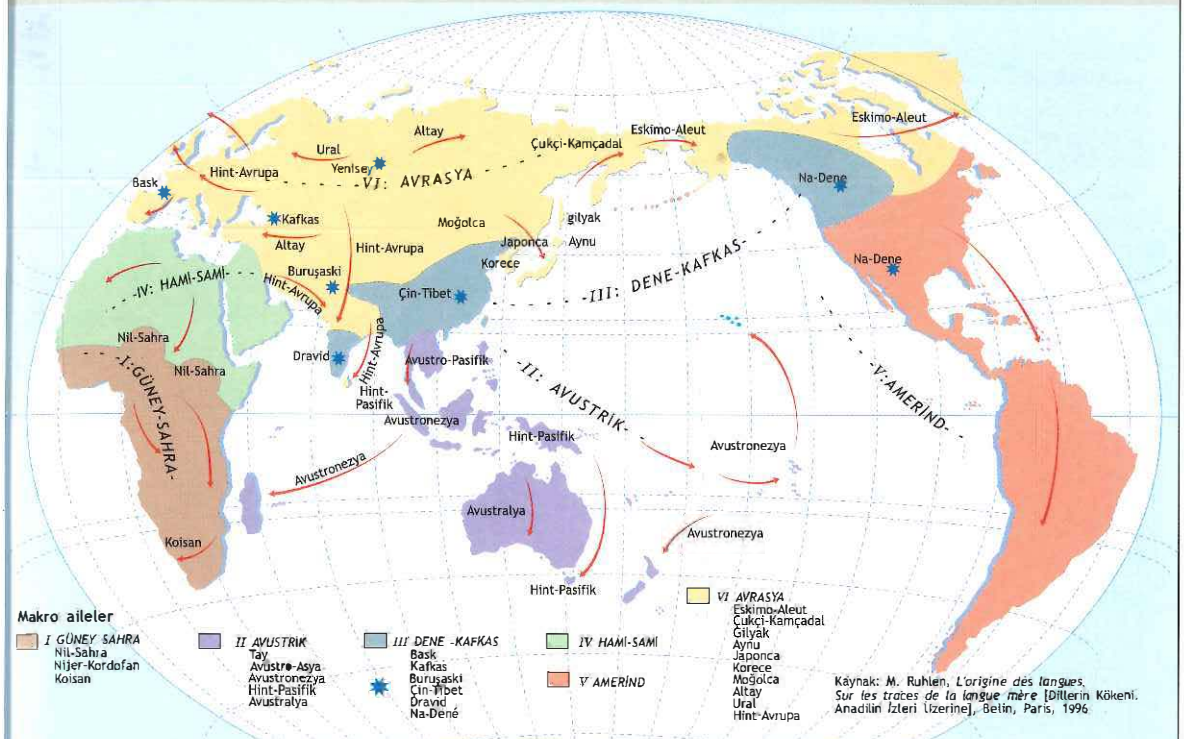
Dil ailelerinin keşfi, kaynak dillerdeki sözcüklerin yeniden yapılandırılması eğilimini doğurdu. Buna örnek olarak Sanskritçe, Eski Farsça, Yunanca ya da Latince karşılıklarından yaratılmış ilksel Hint-Avrupa ailesinin sözcüklerini verebiliriz. Sözcük dağarlarının kökenlerinin araştırılması her ailenin yüzlerce sözcüğünü karşılaştırma ve inceleme olanağı sağlayan dil tarihlemesi (ya da sözcük istatistiği) dalıyla birlikte XX. yüzyılda gelişti.

Böylece geçmişteki birçok değişim üstüne tahminler yürütülebildi ve 90 aile arasındaki akrabalıklar saptanıp bunlar yarım düzine "süper-aile" ya da "makro-aile" şeklinde gruplandırıldı. Bundan da hareketle, dil olgusu ve gezegenin birbiri ardına gelen büyük nüfus dalgalanmaları ilişkilendirilerek, insan dilinin yazıdan önceki binyıllarda geçirdiği evrimin izleri sürülmeye çalışıldı.

Bu şekilde, birtakım varsayımlar ileri sürülebildi: Örneğin, "nostratik" varsayımı (Latince *nos*, "biz" sözcüğünden gelir) Eski Dünya'nın birçok ailesini bir araya getirdi ama Hint-Avrupa, Ural-Altay ve Amerika Yerli dili ailelerini farklı biçimde, ayrı kümelerden -hepsi bir arada "Dene-Kafkas" adıyla anılan Bask, Kafkas, Buruşaski, Çin-Tibet, Yenisey ve Na-Dene- önce varolan katmanın izlerini ortadan kaldıracak bir dalgayla biraraya getiren "Avrasyatik" kavramı onun pabucunu dama attı.

Dillerle nüfusların soyağacı. *Ethnologue*'dan alınan Hint-Avrupa dil ailesinin soyağacında alt öbek başına birkaç dil gösteriliyor. Halkların dilsel akrabalıkları her zaman onların genlere bağlı fizik, genetik akrabalıklarından ayrı değerlendirilmelidir. Ama genetikçi L. Cavalli-Sforza'nın yaptığı gibi, binyıllar boyunca farklı yollar izleyerek aynı güncel halklara yönelen iki soyağacıyla da karşılaştırılabilirler.

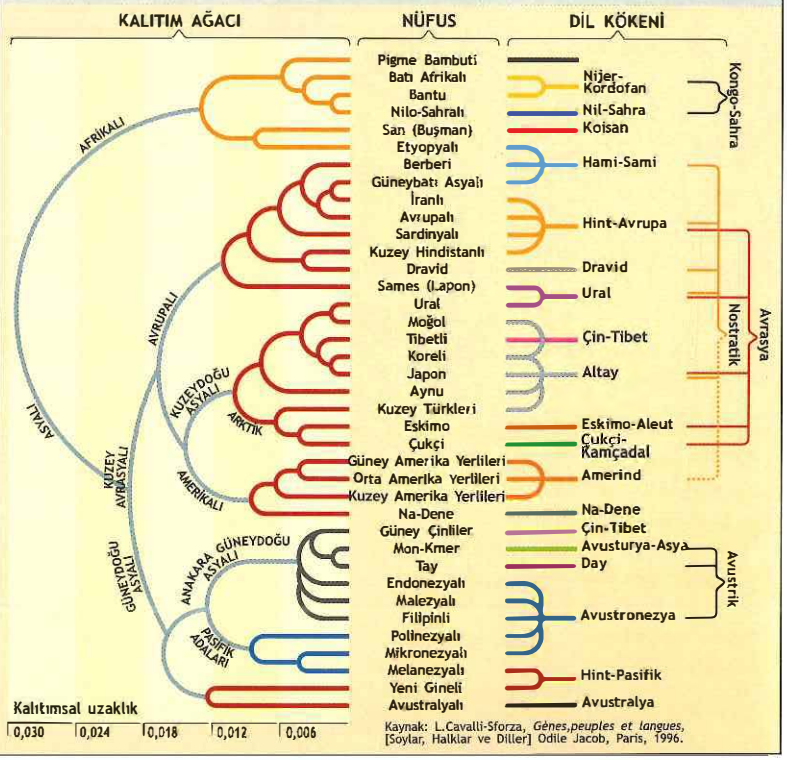
MAKRO AİLELERİN DAĞILIMI

Kaynak: M. Ruhlen, *L'origine des langues. Sur les traces de la langue mère* [Dillerin Kökeni. Anadilin İzleri Üzerine], Belin, Paris, 1996

> *Dünyadaki tüm diller birbiriyle akrabadır. [...] Ama ne yazık ki bu farklı grupların ana gövdeden nasıl bir düzenle ayrıldıklarını hâlâ bilmiyoruz.* M. RUHLEN, L'ORIGINE DES LANGUES. SUR LES TRACES DE LA LANGUE MÈRE, *BELIN, PARİS, 1997.*

DİLSEL VE KALITIMSAL AKRABALIKLARIN OLASI UYUMU

Kaynak: L.Cavalli-Sforza, *Gènes,peuples et langues*, [Soylar, Halklar ve Diller] Odile Jacob, Paris, 1996.

DİLLER, LEHÇELER VE ÖTEKİ AĞIZLAR

Dil sözcüğü tüm konuşma biçimleri için kullanılabilir mi, yoksa sadece onlardan bazılarını mı tanımlar? Bunun temelinde ne yatar? Uzaklığa göre belli bir dili komşularından ayıran karşılıklı anlaşılmazlık mı, dilbilim mi? Yoksa ulusal bir rol üstlenmesine göre siyaset mi? Tersine, lehçe sözcüğü ortak bir dilin komşular arası karşılıklı anlaşılabilir yerel bölümlenmesinin gerçek anlamını karşılar mı? Yoksa toplumsal açıdan değersizleşmiş, şive, jargon, kreol, picin türünden tüm konuşma biçimlerini mi niteler? Dünyada kaç tane dil olduğunu dile getirmeyi güçleştiren bir sürü soru...

> *1929'da, Fransız Akademisi dünyada 2796 dil bulunduğunu ileri sürmüştü...*

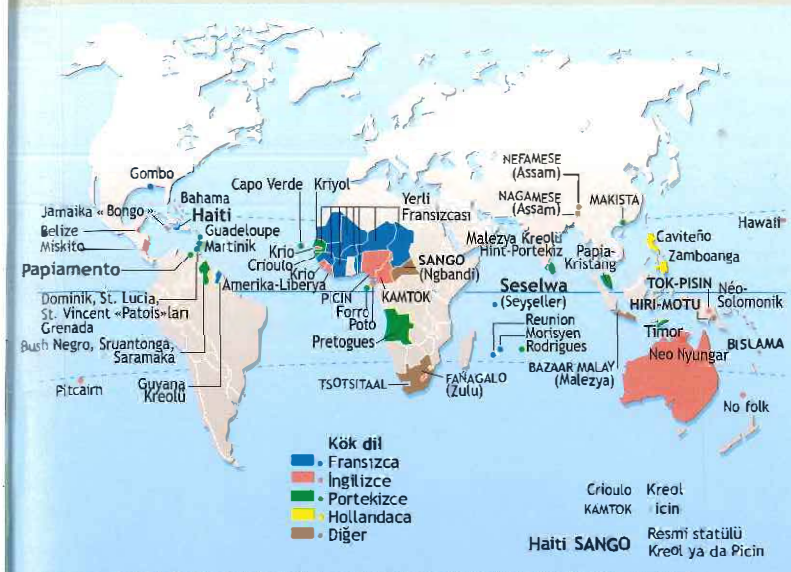
DEVLETLERİN VE DİL ALANLARININ SINIRLARI

Kaynak: G. Kersaudy, *Langues sans frontières'e göre* [Sınırı olmayan diller], Autrement, Paris, 2001; J. Laponce, *Langue et Territoire* [Dil ve Toprak], PU Laval, Québec, 1984 et J. Leclerc, *Langue et Société* [Dil ve Toplum], Mondia, 1992.

Bu harita, dillerin farklı devletlere yayılarak oralarda azınlık dili alanları oluşturduklarına işaret edip, devletlerin sınırlarıyla dil alanlarınınkilerin birbirine uyumsuz olabildiklerini gösteriyor. Bu azınlık dilleri komşu devletlerde ulusal dil olabilirler ya da büyük statü farklılıklarıyla "devletsiz" dil olarak kalabilirler.

DÜNYADAKİ BAŞLICA KREOL VE PİCİNLER

Kaynak: A. Valdman, «Pidgins et créoles» [Picinler ve Kreoller], *Les langues dans le monde ancien et moderne*, [Eski ve Modern Dünya] yön. J. Perrot, Editions du CNRS, Paris, 1981

Kreoller doğduğu topraklardan koparılıp karışmış, efendilerinin dillerini konuşmaya zorlanan ve o dillere kendi anadillerinden öğeler katan eski köle halkların melez dilleridir. Picinlerse bir sömürge sisteminde çalışan yerli halkların ikincil, aracı dilleridir; sömürgeci dillerinin basitleştirilmiş halidir.

Tanım sorunları

Dilbilimciler kesin biçimde her konuşma şeklinin ya da her bölgesel dilin - ister bir ya da birçok ülkede tüm bir halk tarafından konuşulan bir dil olsun -ister dilin o halkın bir bölümünün kullandığı farklı bir çeşidi olsun, bir "lekt" olduğunu düşünüyorlar. Bu bir bölgeye ait olduğunda, diyalekt (lehçe) olarak adlandırılır; ama söz konusu olan toplumsal bir sınıf olduğunda, "sosyolekt" adını alır (halk dili, orta sınıfın dili ya da kurallı, resmi, akademik dil için basilekt, mezolekt ve akrolekt);
- isterse de adına "idiolekt" denen, her bireye özgü kullanım olsun.

Ama genel olarak dil sözcüğü, ulus-devletlerin kurumsallaşmış konuşma biçimlerinde kullanılır yalnızca ve tüm öteki lehçeler "şive" gibi küçümseyici sözcüklerle tanımlanır ya da gülünç duruma düşürülür. Sonuç olarak, lehçeleri birbirine yaklaştırdığında zayıf, dilleri ayırdığında güçlü olan bu dilbilimsel uzaklık değişebilir. Dilbilimci Ferdinand de Saussure aynı dilin farklı şekilleri arasında karşıt güçlerin sürekli etkisinin hissedildiğini açığa çıkarmıştır: Bunlardan biri, özerklikten yana olan "hemşerilik anlayışı", bölümneyi çoğaltmaya çalışırken; öteki, birleştirici olan "arabulucu güç", ortak biçimlerin sınır tanımadan yayılmasına çabalar. Heinz Kloss da dilbilimsel uzaklığın (*Abstand*) kendiliğinden artması sürecinin, genellikle bazı lehçelerin gerçek birer ulusal dile dönüştürülebilmeleri amacıyla, yapılarının (*Ausbau*) farklılaştırılması yönündeki toplum ya da devlet istençleriyle hızlandığını göstermiştir. Bu bir dilin ikiye bölünmesine yol açabilir - özellikle Sırp-Hırvat dili ya da Hintçe ve Urdu dilinin ortaya çıkmasını sağlayan Hindustani gibi iki farklı yazım biçimi varsa. Dilbilim evreni özellikle değişkendir ve onun temel birimleri olan, yaşadıkça evrim gösteren diller ve lehçeler, dilbilimcileri de niteleme ve sayım konularında farklı farklı incelemeler yapmaya itebilir.

Dünyada kaç tane dil var?

İnsanların kullandığı dillerin sayısı üstüne birçok rakam ileri sürüldü ve sürülmeye devam ediyor. Fransız Akademisi'ne göre, 1929'da 2796 dil kullanılıyordu. Ondan beri, daha birçok döküm çıkarıldı ama devletlerin birçoğunda sistemli sayım ve soruşturma yapılamadığından ve özellikle dillerle lehçeler arasındaki dilbilimsel uzaklığı ölçmek üzere kullanılacak evrensel ölçütlerin yokluğundan ötürü bu dökümler birbirleriyle farklılıklar sergiledi -oysa sadece bu uzaklık onların tanımlanmasını sağlayabilirdi. Dolayısıyla, yöntemli ve tutarlı çalışmaları temel alan en yeni kaynaklarla yetinmek zorunda kalındı.

Dallas'ta Barbara F. Grimes'ın, Summer Institute of Linguistics'in desteğiyle, 1951'den beri aşağı yukarı her dört yılda bir yayımladığı *Ethnologue, Languages of the World* aralarında birçok Protestan misyonerin de bulunduğu dünya çapındaki bir haberciler ağından yararlanıyor. Her sayıda gitgide artan bir dil sayısı çıkarıyor ortaya: 1992'de 6528, 1996'da 6703, 1999'da 6784...

Başka ilgi çekici bir döküm de David Dalby'nin 2000 yılında Galler'deki Hebron Dilbilim Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities* adlı çalışmasıdır; 4994 "dış" dil (*outer languages*) içeren 13840 "iç" dil ve 8881 lehçe bulunduğunu ileri sürer. Bu sınıflandırma üç farklı karşılıklı anlaşılabilirlik düzeyini yansıtır - birçok iç dili ve lehçeyi içerebilen bir dış dil. Bu şekilde, D. Dalby'ye göre, iyi bilinen bir örneği, tek bir dış dil olan Sırp-Hırvat dilini ele alırsak, o 9 iç dili içerecektir: 3 yazınsal ve 6 bölgesel dil; bu bölgesel dillerden birinin, Sırpçanın da 9 lehçesi olacaktır. Dış dil Slovence 13 iç dile ve 49 lehçeye bölünerek tüm rekorları altüst eder!

ORTA AVRUPA VE ÇİN'DE DAĞILIM ÖRNEKLERİ

Burada varolan binlerce dilin her birine değinmek şöyle dursun, onların alt öbeklerini, lehçelerini gözden geçirmemiz hayli hayli olanaksız. Bu yüzden örnek olarak ağız hiyerarşisinde en iyi bilinen ama bununla birlikte sınıflandırılmaları konusu özellikle tartışılan durumlardan bazıları seçildi. Saymak gerekirse, bunlar birçok lehçenin yavaş yavaş ulusal diller karşısında yenilgiye uğradığı Orta Avrupa'dakiler ve dilbilimcilerin dil olarak görmek istedikleri ağızların resmen "lehçe" diye adlandırıldığı Çin'dekilerdir.

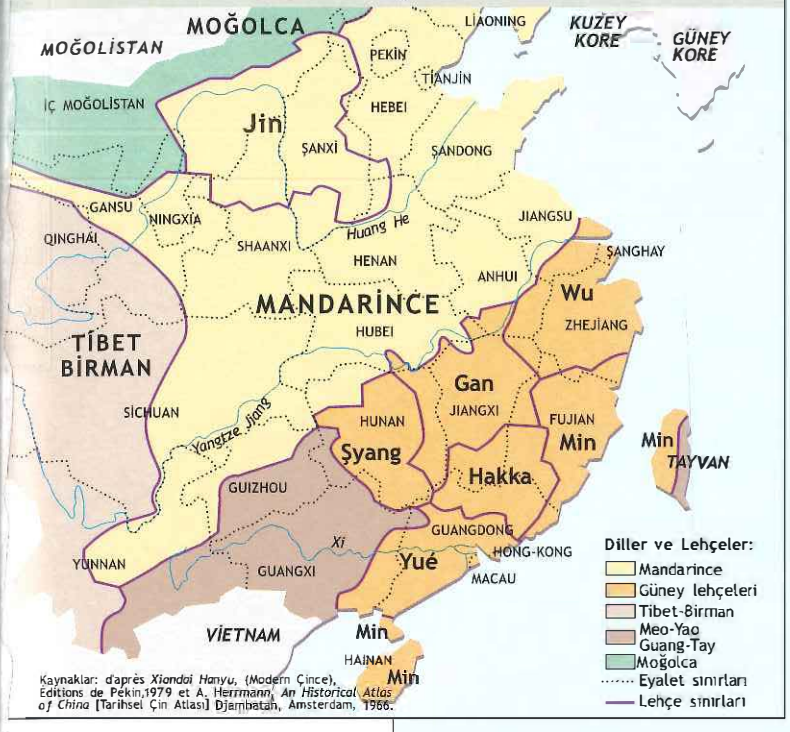
Kaynaklar: P. F. Bellinello, *Carta delle Minoranze Etnico-linguistiche in Italia'ya göre*, Editoriale Bios, Cosenza, 2002 ve H. Klass, *Die Entwicfung neuer germonischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*, Pohl & Co, Munich, 1952.

Orta Avrupa günümüze dek özel biçimde uzun ömürlü olan bir lehçe dağılımı sergiledi. Almanca bölgesi üç kümeye ayrılır: Kuzeyde Aşağı Almanca (*Niederdeutsch* ya da *Plattdeutsch*), merkezde Orta Almanca (*Mitteldeutsch*) ve güneyde Yüksek Almanca (*Oberdeutsch*). Bu yirmi kadar lehçe canlılığuu Almanya ve Avusturya'da ancak 1945'te, tüm taşra bölgelerine yerleşmiş 12 milyondan fazla Alman'ın yurduna geri dönmesiyle yitirdi. Bugün lehçelerin kullanımına İsviçre'deki Switzerlütsch ve Lüksemburg'da resmileşen Letzerbürgesch dışında pek rastlanmıyor. Ama bu geniş lehçesel süreklilik üstünde XVI. yüzyıldan başlayarak iki ulusal dil hüküm sürdü: Hollanda Cumhuriyeti'nin dili, Aşağı Franken lehçesinden gelen Hollandaca ve Thüringen lehçesinden hareketle Luther tarafından geliştirilip sonradan üst dile (*Hochsprache*) dönüşecek olan ve Hochdeutsch (üst Almanca) olarak adlandırılan Almanca.

İtalyanca bölgesinde de gündelik kullanımda çok sonradan ilk olarak XIV. yüzyılda Dante ve Boccaccio'nun başlattığı, Floransa'daki Toscana dilinden (*lingua fiorentina*) gelme yazınsal ölçün karşısında gözden düşen ve ancak XIX. yüzyılda İtalyanca birliğiyle resmileşen birçok lehçe bulunur. Bu taşra ağızlarının çoğu farklılıklar sergiler; o kadar ki, bazı dilbilimsel sınıflandırmalar kuzeybatı lehçelerini hâlâ Galya-Roman öbeğine bağlayıp, Sardunya'yla Korsika lehçelerini ayrı bir öbek olarak gösterir.

Son olarak da, Almancanın ve İtalyancanın konuşulduğu bölgelerin sınırında, İsviçre'nin dört resmi dilinden biri olan Romanş, Güney Tirol'de konuşulan Ladino ve özerk İtalyan bölgesinde kullanılan Friuliyle birlikte Raetia-Roman öbeği görülür. Bunların dışında bir de, Almanca-Hollandaca alanının batısında, üç küçük bölgeye ayrılmış olan ama bunların en önemlisinde, Hollanda'nın kıyı ili Friesland'da yarı resmiyet kazanan Frizce sayılabilir.

ÇİN LEHÇELERİ

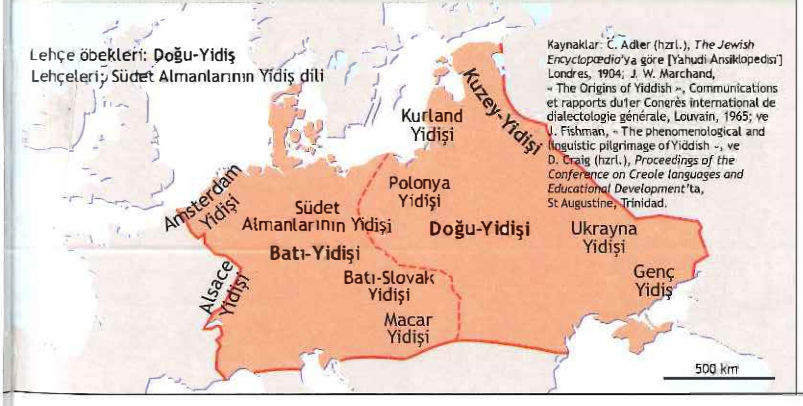
Kaynaklar: d'après *Xiandai Hanyu*, (Modern Çince), Editions de Pékin,1979 et A. Herrmann, *An Historical Atlas of China* [Tarihsel Çin Atlası] Djambatan, Amsterdam, 1966.

Çincenin bölümlenmesi

Çin dili kuşkusuz "lehçe" sözcüğünün kullanımı konusunda en çok tartışma yaratan dildir. 2000 yılında 1.200.000.000 kişi tarafından konuşulan bu dilin engin alanı üstünde doğal olarak birçok farklı kullanımı vardır. En önemlisi Çin'in büyük bölümünde konuşulan ve resmen *putonghua* "ortak dil" olarak adlandırılan Mandarin dilidir. Kuzeyde, Sarı Irmak (Huang He) havasında ortaya çıkan Çin halkı yavaş yavaş Yangtze havzasına, ardından güneydeki dağlık bölgelere yerleşti; buralarda Mandarin dilinden bütünüyle farklı, Mandarin dilinde olduğu gibi kendi aralarında da anlaşamayan ağızlar ortaya çıktı. Bunlar, resmen lehçe olarak tanımlandı; ama dilbilimcilerin gözünde gerçek birer dil oluştururlar. Bu ağızlar güneydoğudaki aşağı yukarı beş yönetim bölgesine dağılmış durumdadır. Bunlar Şanghay'daki ve Zhejiang'daki Vu (100 milyon kişi konuşuyor), Jiangxi'deki Gan (25 milyon kişi) ve Hunan bölgesindeki Şyang dilidir (50 milyon kişi). Tayvan'ın karşısındaki Fujian'ın çevresinde, başkalarıyla olduğu kadar kendi aralarında da farklılıklar sergileyen beş Min ağzına (50 milyon kişi) rastlanır: kuzeyde (Min-Bei), doğuda (Min-Dong) ve Puxian, merkezde (Min-Zhong), güneyde ve ayrıca Tayvan'da (Min-Nan). Jiangxi'yle Guangdong yakalarında Hakka ya da Kejia (40 milyon kişi) ve son olarak da Guangdong ve Guangxi'de Yue ya da Kanton (70 milyon). Tıpkı Mandarin dilini konuşan yaklaşık 800 milyon kişiye karşı 300 milyon kişiyi temsil eden on kadar dilin oluşturduğu bir bloğa benzer bu.

Mandarin dilinin üstünlüğü, onun sadece rahatlıkla yazıya geçirilebilmesinden, yayımlanabilmesinden ve Çin'de öğretilebilmesinden kaynaklanır. Ortak yazılı dil olan Mandarin'in, bilgili kesimlerden başlayıp tüm Çinlilerin kullandığı gündelik dile de dönüşüp dönüşmeyeceğini ve güney lehçelerinin, ağızlarının yavaş yavaş ortadan kalkmasına boyun eğip eğmeyeceklerini gelecekte göreceğiz.

> *Bir dil, ordusu ve donanması olan bir lehçedir.*
> *MAREŞAL LYAUTEY.*

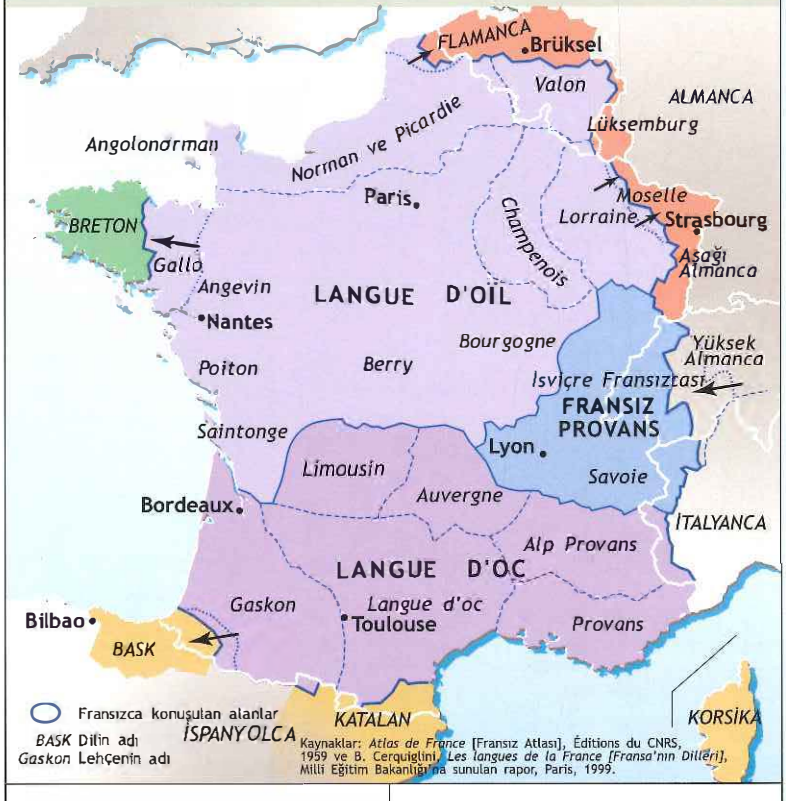
Kaynaklar: C. Adler (hzrl.), *The Jewish Encyclopædia*'ya göre [Yahudi Ansiklopedisi] Londres, 1904; J. W. Marchand, « The Origins of Yiddish », Communications et rapports du1er Congrès international de dialectologie générale, Louvain, 1965; ve I. Fishman, « The phenomenological and linguistic pilgrimage of Yiddish », ve D. Craig (hzrl.), *Proceedings of the Conference on Creole languages and Educational Development*'ta, St Augustine, Trinidad.

Almanca konuşulan alanda, Aşkenaziler olarak adlandırılan Yahudi topluluğu, yaşadığı bölgede İbraniceyi dinsel ve kültürel dil olarak benimseyip Yidiş dilinde (standart Yüksek Almancanın basitleştirilmiş hali, ikincil olarak İbrani şivesinden beslenir) konuşurdu. Bu topluluk dağıldığından birçok lehçe ortaya çıktı; bununla birlikte tek bir yazılı biçim canlı bir yoğunlukla tüm Avrupa'da ve ABD'de -bugün özellikle İsrail'de- gelişmeye başladı.

FRANSIZCA KONUŞULAN BÖLGELERDE DAĞILIM ÖRNEKLERİ

Fransızca konuşulan bölgeler de birçok farklı ağzın kullanıldığı yerler olmuştu. Öncelikle Fransızcanın Avrupa'daki merkezi, yirmi kadar lehçeye bölünmüş iki-üç dille birlikte içsel ve dışsal bir dinamiği yaşadı. Sonra Fransızcanın bu başlangıç bölgesinden dağılımı yeni dil biçimlerinin ortaya çıkmasına neden oldu: lehçeler, şiveler, bölgesel Fransızcalar ve denizaşırı Fransızcası, azınlık Fransızcaları vb. Bunların hepsinin gelişimi her zaman birbirinden çok farklı oldu.

AVRUPA'DA FRASIZCA KONUŞAN BÖLGELER

Kaynaklar: *Atlas de France* [Fransız Atlası], Éditions du CNRS, 1959 ve B. Cerquiglini, *Les langues de la France* [Fransa'nın Dilleri], Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulan rapor, Paris, 1999.

Harita üç gizil Fransızcanın dilsel alanlarını ve onların başlıca lehçe öbeklerini gösteriyor. Çok şey değişti ve bütün, hiçbir zaman krallığın ya da cumhuriyetin sınırlarıyla tam olarak uyuşmadı; Fransa'da Fransızca konuşmayan önemli azınlıklar kaldı. Onların şiveleri ancak XX. yüzyılda bölgesel ve Fransızca kökenli diller olarak kabul gördü.

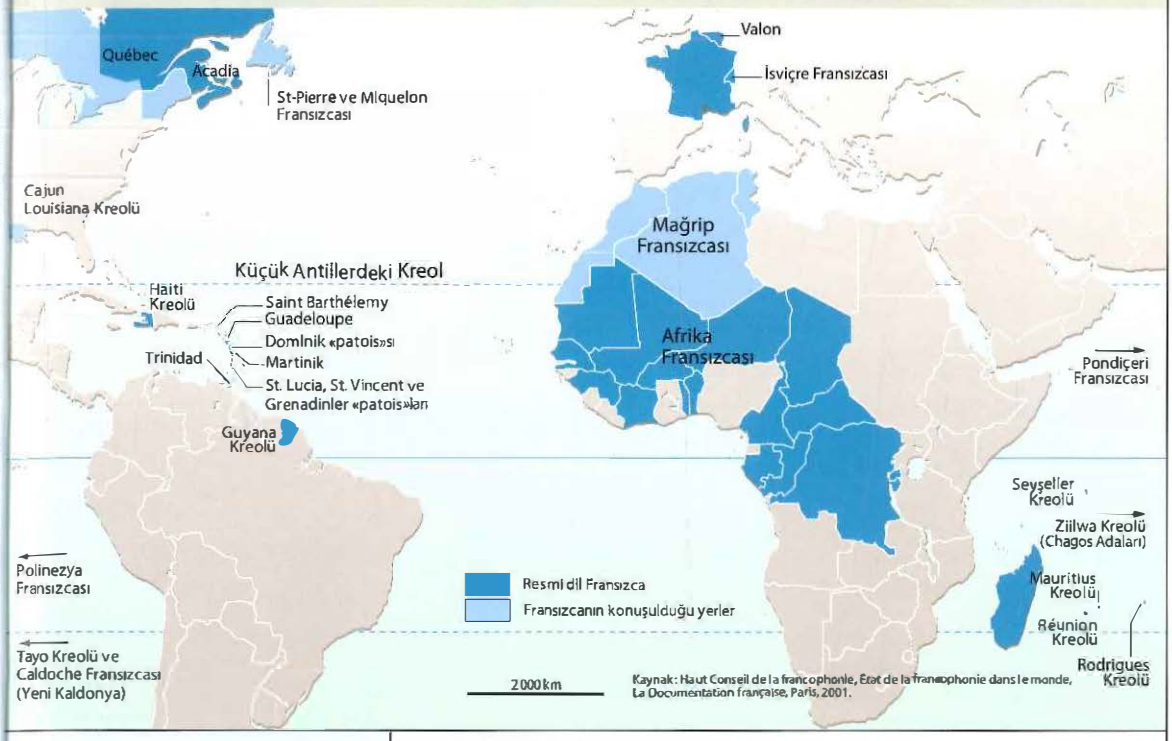
> *Evet, bir yurdum var:*
> *Fransız dili*
> *ALBERT CAMUS*, CARNETS
> (janvier 1942-mars 1951),
> *Gallimard, Paris, 1964.*

Fransızcanın beşiği

Fransız dilinin doğuşu antikçağın sonunda Galya'da Latince konuşulan bölgenin ortaçağda bölünmesinden ileri gelir. Üç lehçe kümesi gelişimleri son derece farklı olan üç gizil dilin alt katmanı olarak ortaya çıktı: kuzeyde langue d'oïl (oïl dili), güneyde langue d'oc (oc dili) ve doğuda, ikisinin arasında, Fransız-Provans lehçeleri. Sadece langue d'oïl ortak alanın bütünü içinde her düzeyde kullanılmasını ve "Fransızca" sözcüğünü kendi tekeline almasını sağlayan ulusal bir konum elde etti. Dolayısıyla, merkezi bir ağzın sağladığı bu erken üstünlük tüm öteki yerel biçimlerin hızla gerilemesine, toprak kaybetmelerine yol açtı. Oïl bölgesinde lehçeler çok büyük ölçüde ortadan kalktı; en büyük direnci Belçika'ya yakınlığından ötürü Valon lehçesi gösterdi. Aynı şekilde, Fransız-Provans lehçeleri de İsviçre'nin Fransızca konuşulan bölgelerinde diğer yerlerden daha fazla yaşadı. XII. yüzyıldan sonra Albi Haçlı Seferi'nin doğrudan Krallığa bağlanmasına neden olduğu Oc bölgesine gelince, oraya da Paris Fransızcası dayatılacaktı. Provans dilinin ozan Mistral'le bir tür yazınsal yeniden doğuş yaşaması için XIX. yüzyılın sonunu beklemek gerekti; ardından da, XX. yüzyılda Oksitan bilinci oluştu. Ama burada da, özellikle Fransa dışından gelen, İtalya'nın İç Alplerdeki vadilerinin ya da Katalonya'daki Aran Vadisi'nin yerel etkileri görüldü.

Yerel çoğunlukların kendiliğinden gelişen ortak kullanımlarının sınırları son on yüzyılda birçok noktada değişti. Fransa'da, Picardie lehçesinin Flamancaya, Lorraine lehçesinin Moselle ve Alemanik lehçelerine, Gallo lehçesinin Bretagne lehçesine, Béarn lehçesinin Bask lehçesine üstün geldiği söylenebilir. Bununla birlikte, İsviçre'de, tersine bir hareketle İsviçre Fransızcası gerileyip Aare'ın batısında ve Yukarı Valais'de yerini İsviçre Almancasına bırakmıştır. Son olarak da, dil alanında yürütülen siyasetler Fransa, Belçika ve İsviçre'de Fransızcanın kullanımını genelleştirerek ve

AVRUPA DIŞINDA FRANSIZCA KONUŞULAN BÖLGELER

buna karşın, Anglonorman adalarında ve Valle d'Aosta'da dilin kullanımını bir dereceye kadar ortadan kaldırarak halkların tutumlarını büyük ölçüde etkilemiştir.

Günümüzde, Fransa'da lehçelerin çoğu yittiyse de, belli bir dilsel çeşitlilikten söz edilebilir. Örneğin hemencecik fark edilebilir vurgularıyla ve özel alt katmanlardan ileri gelen sözcük kalıntılarıyla kendini belli eden "bölgesel Fransızcalar"ın ortaya çıkışı: Belçika, Yukarı Marne, Alsace, Neuchâtel, Vaud, Marsilya, Toulouse, Korsika, Cezayir Fransızcası vb. Ayrıca Paris argosu ya da Verlan ve az çok Mağripli vurgular taşıyan banliyö ağızları gibi, farklı bir konum edinmek isteyen gruplara özgü bir bağ oluşturmak üzere yaratılan ya da ağırlaştırılan argolara da değinilebilir. Bunlarla birlikte, dil alanındaki genel görünüme başlıca göçmen toplulukları ya da onların çocukları tarafından getirilen yabancı dil etkisi de sürüyor: İtalyanca, Ermenice, Lehçe, İspanyolca vb.

Fransızca kökenli denizaşırı ağızlar

Fransızcanın denizaşırı yayılımı her şeyden önce çeşitli sömürgeleştirme hareketlerinin kalıtıdır. Kuzey Amerika'da art arda Saintonge ve Poitiers lehçeleri kökenli Acadia lehçesi, sonra özellikle Normandiya ve Picardie lehçelerinden gelen Québec lehçesi ve Acadialıların sürülmesiyle Louisiana'da Cajun lehçesi ortaya çıktı. Bunlar kolaylıkla ayırt edilebilen ağızlardır ve bölgesel Fransızcalarca içerilirler: Kanada Fransızcası, New England ve Louisiana Fransızcaları.

Karayip bölgesinde, her Fransız adasında ya da eskiden Fransızların olup sonradan İngiltere'nin eline geçmiş her adada (bunlarda kreoller "şive" olarak nitelenir) ve Haiti'de kreoller ortaya çıktı - bunun bir parçası da Louisiana'yasıçramıştır; Louisiana kreolü Cajun'dan çok farklıdır.

Hint Okyanusu'nda başka kreoller ortaya çıktı: Réunion, Mauritius, Rodrigues, Seyşeller kreolleri ve Chagos Adalarından (Z'iles la haut) sürülen yerlilerin (Zilois) zilwa'sı. Bu kreollerden ikisi, Haiti ve Seyşeller kreolleri resmi dil olduklarından başlangıç dilleri olarak değerlendirilebilir.

Başlıca denizaşırı bölgesel Fransızcalar yerli dilleriyle birlikte varlıklarını sürdüren Mağrip, Ortadoğu ve Afrika Fransızcaları ve daha kısa ömürlü olan Hindistan Fransızcasıyla (Pondiçeri) Çinhindi Fransızcasıdır. En sonunda da Pasifik Fransızcaları sayılabilir: Yeni Kaledonya'daki Kaledonya Fransızcası ve Kanak Fransızcası (tayo), ayrıca Polinezya Fransızcası.

DİLİN ÖTEKİ BİÇİMLERİ

Varalan diller sadece insanlığın sözlü konuşma biçimleriyle sınırlı değildir. Başka hayvan türlerinin de sesli ve/veya hareketli anlamsal sistemleri vardır. Erkeklerle kadınlar da görsel, işitsel, harekete dayalı, dakunsal göstergelerle kadlanmış birçak sistem geliştirmişlerdir. Bu bölümde örnek alarak, yazılar, sağırların dilleri ve yaratılan diller ele alındı.

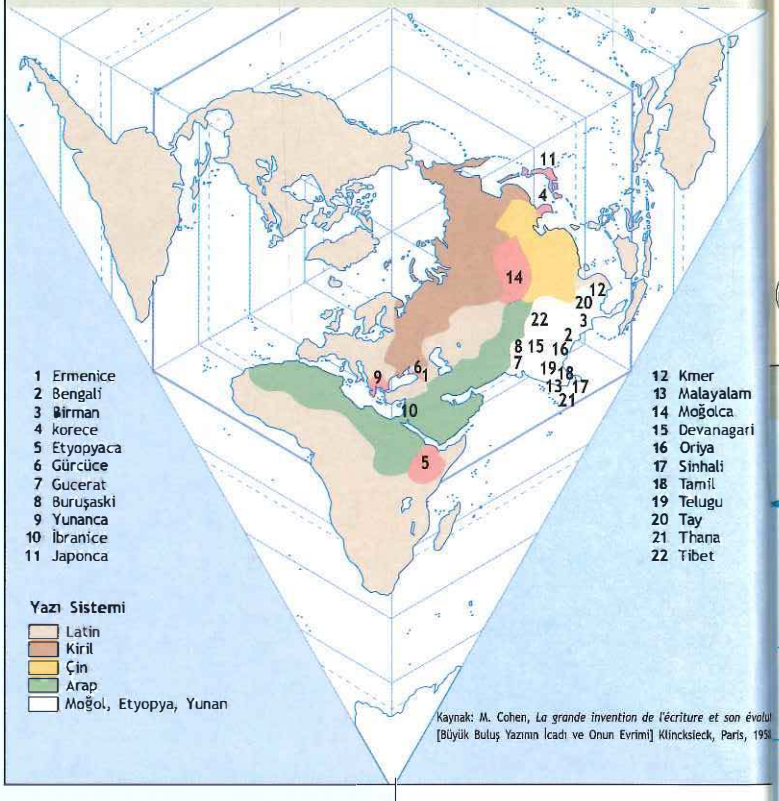
> *Gözlerin ya da hareketlerin, semaforların, bayrakların, tamtamın, çiçeklerin, kokuların dili...*

Dünyadaki yazı sistemleri

Her halkın ya da her uygarlığın tarihe girişinin yazıyla başladığını düşünmek yerinde olur. Genel olarak yazılı sistemler figüratif desenlerin, sözün gelişi hiyeroglifler için geçerli olduğu gibi piktogramların, Çincede olduğu gibi çiviyazısının biçemlenmesinden hareketle ortaya çıkmışlardır. Ardından simgeler kavramları temsil ettiklerinde ideogramlara geçilir, en sonunda da simgelerden bazıları, genelde öncelikle ünsüzler sonra da ünlüler, dilin belli bir sesini betimlediklerinde fonogramlara ulaşılır. Bugünkü gibi ideo-fonogramlara dönüşmeden önce hepsi birer piktogram olan sinogramlar (Çin ideogramları) bu şekilde gelişmiştir. Eski Dünya'nın beş büyük ırmağındaki (Dicle, Fırat, Nil, İndus, Sarı Irmak) uygarlık merkezlerinin her birinde, aynı şekilde Yeni Dünya'da Meksika ve And Dağları bölgesinde doğan böylesi sistemler farklı farklı şekillerde, teker teker bu evrelere ulaşabilmiş ya da ulaşamamıştır.

Bugün insanlık, bir yandan Japon ya da Koreli ses sistemleriyle yerel anlamda tamamlanan ya da pabucu dama atılan Çin'deki sinogramlar, öte yandan da Fenikelilerinkinden türetilmiş abeceler -İbrani, Yunan, Hint, Latin, Ermeni, Gürcü, Kıpti, Habeş, Kiril, Moğol, Arap- arasında bölünmüştür. Bunlardan biri özel bir şekilde çok geniş bir alana yayılmıştır; bu Latin abecesidir ve "en çok konuşulan" -İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Portekizce vb.- dillerce kullanılır. Bu olgu sömürge emperyalizmleri döneminden beri dünyanın görünümünde gitgide daha da belirginleşmiş, günümüzdeki ekonomik, kültürel ve turistik küreselleşmeyle birlikte etkisini arttırmıştır.

ALFABELER VE YAZI SİSTEMLERİ

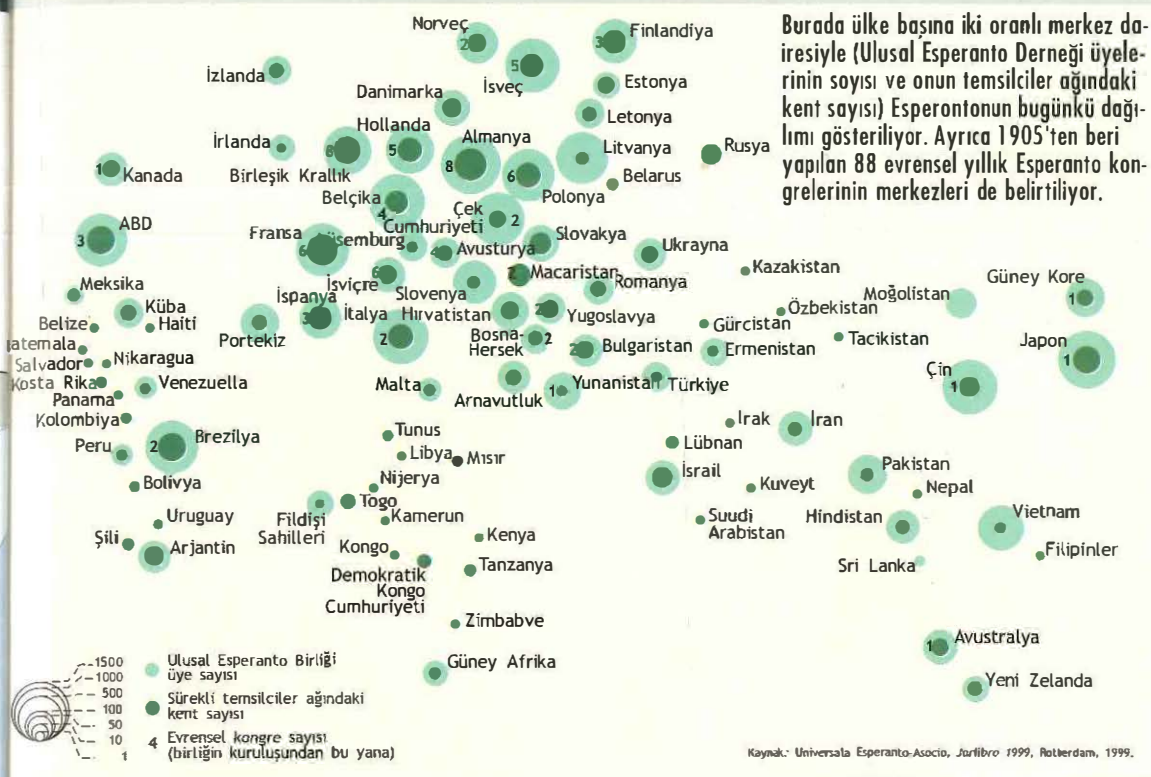

Kaynak: M. Cohen, *La grande invention de l'écriture et son évolu* [Büyük Buluş Yazının İcadı ve Onun Evrimi] Klincksieck, Paris, 195

Gösterge dilleri

Sağırlar ya da işitme bozukluğu olanlar işitme yoluyla sesleri ayırt edemedikleri gibi, onları kolayca sözlü biçimde dile de getiremediklerinden her yerde hareketlerle iletişim kurmaya çalıştırlar. Bu "gösterge dilleri" farklı dil evrenlerinde birbirine oldukça yakın ifade temelleri üstünde tanımlanıp geliştirilebildi. Bir gösterge dilinden bir diğerine geçiş, bir dilden bir başkasına geçişten çok daha hızlı biçimde yapılır.

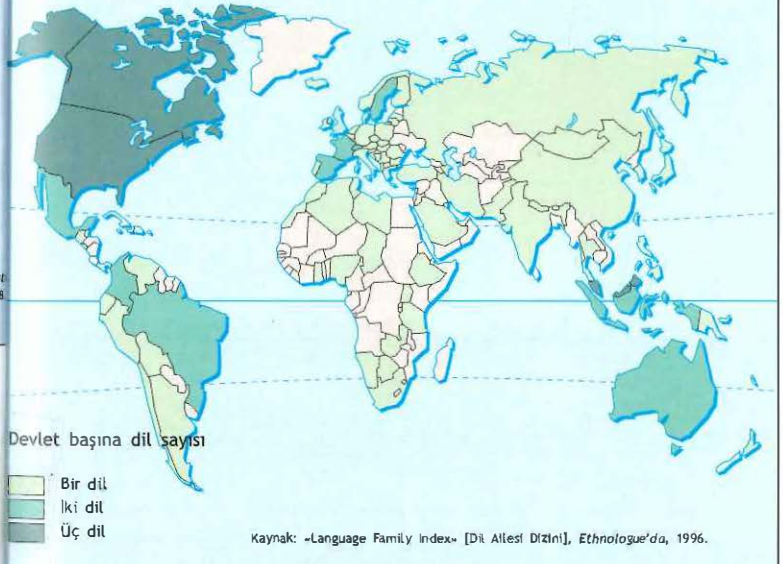
ESPERANTONUN YAYILMASI

Kaynak: Universala Esperanto-Asocio, *Jarlibro 1999*, Rotterdam, 1999.

Burada ülke başına iki oranlı merkez dairesiyle (Ulusal Esperanto Derneği üyelerinin sayısı ve onun temsilciler ağındaki kent sayısı) Esperontonun bugünkü dağılımı gösteriliyor. Ayrıca 1905'ten beri yapılan 88 evrensel yıllık Esperanto kongrelerinin merkezleri de belirtiliyor.

TANINMIŞ GÖSTERGE DİLLERİ

Kaynak: «Language Family Index» [Dil Ailesi Dizini], *Ethnologue'da*, 1996.

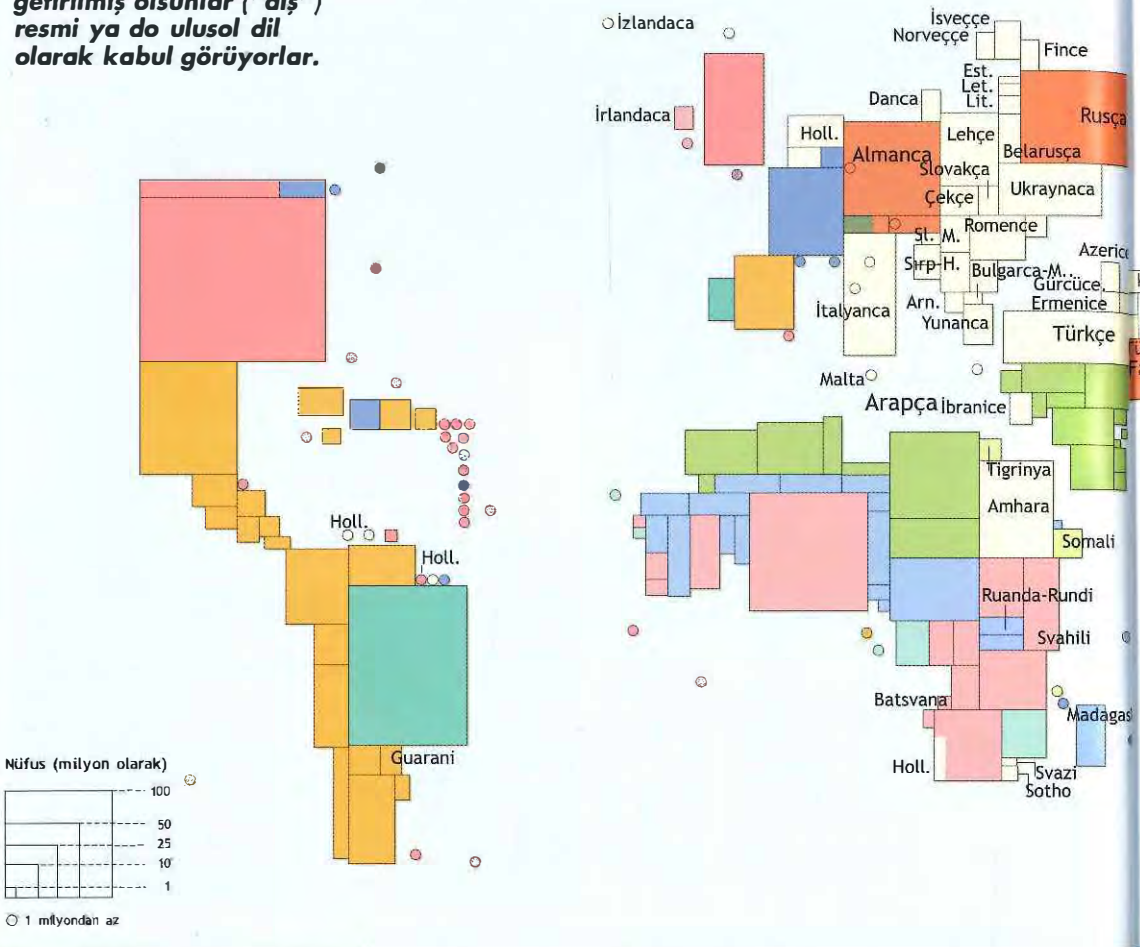
Bu harita *Ethnologue*'da sayımı yapılan gösterge dillerinin ülkelere dağılımını gösteriyor. Bunların sayısının çokdilli ülkelerde (İsviçre, Kanada vb.) daha çok olduğu ya da Fransa'da Fransızca konuşonlarla Québec'tekiler örneğinde olduğu gibi, aynı dili konuşan insanların bir ülkeden ötekine farklı gösterge dilleri olabildiği görülüyor.

Planlı diller

Bir yanda doğal, kendiliğinden biçimlenen diller bulunurken, öte yanda kendilerine özel bir konum kazandırmak isteyen bireyler ya da kullanımı varolan dillerden daha kolay, evrensel bir bağ yaygınlaştırmayı amaçlayan topluluklar tarafından yaratılan, yapay ya da planlı diller vardır. En dikkat çekici denemeler Schleyer'in (1879) Volapükü (*world-speak*), Zamenhof'un (1887) Esperantosu, Couturat'nın (1907) İdosu (Esperanto'nun bir kolu) ve Gode'un (1951) Interlinguasıdır. Esperanto en yaygın yapay dildir. Artık bir bülteni bulunmayan Volapükü konuşan insanların sayısı aşağı yukarı on kişi olarak tahmin ediliyor; hâlâ bir gazetesi olan İdonunkilerse altmış kadarlar, Interlinguanınkiler de birkaç yayınla 200'ü buluyorlar. Esperantoya gelince, dünya üstünde yaklaşık 8.000.000 ilgili kişiden 500.000'i bu dilin etkin kullanıcısı konumunda. Her yıl Esperanto dilinde 100 süreli yayın ve yaklaşık 200 kitap yayımlanıyor.

RESMİ DİLLERİN ORANI

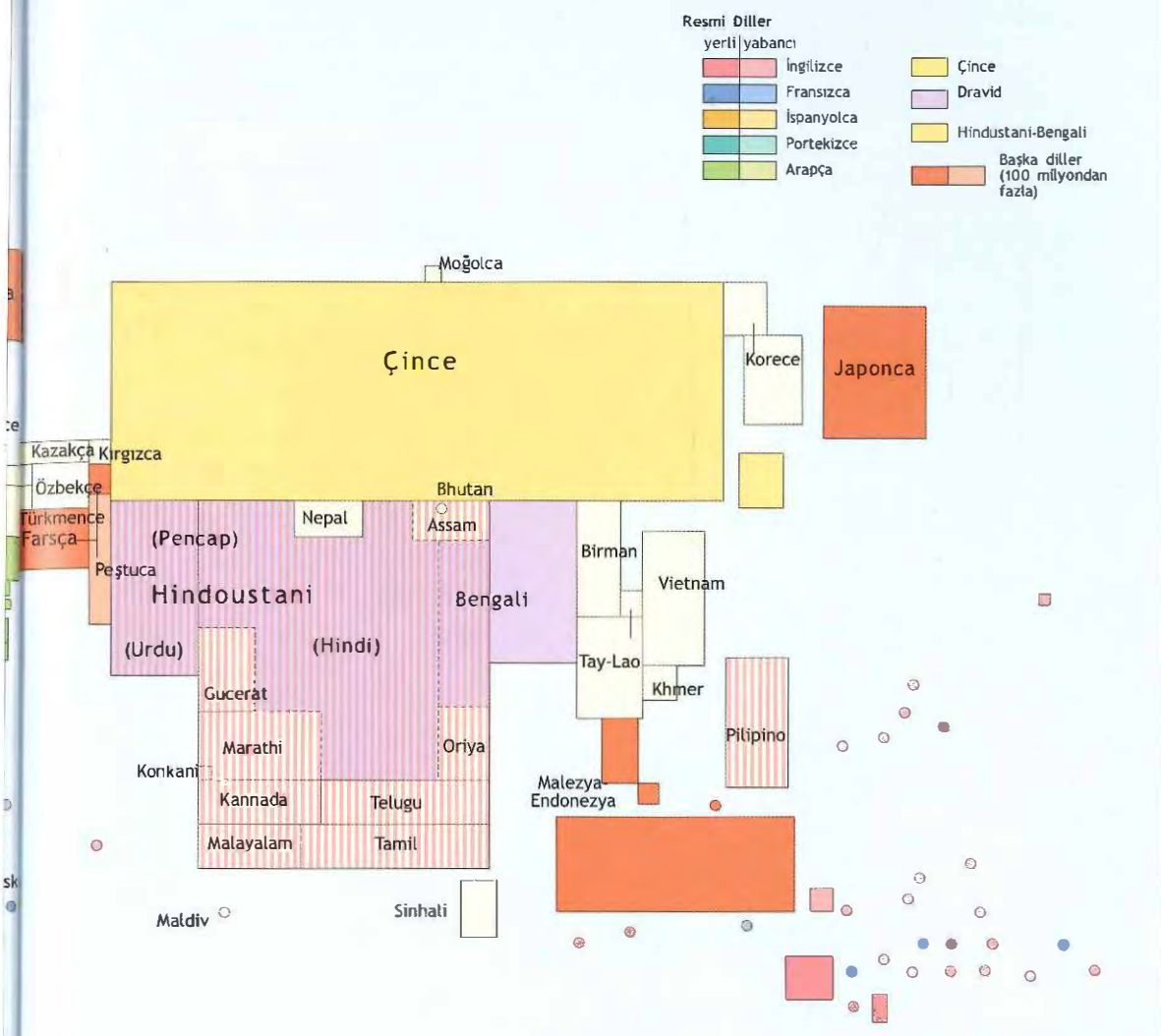
Binlerce dil arasında pek azı ayrıcalıklı bir konuma sahiptir: Bunlar bir ya do birçok devlette, ister yerli dili olsunlar ("iç"), isterse geçmişteki bir imparatorluk sistemiyle getirilmiş olsunlar ("dış") resmi ya do ulusol dil olarak kabul görüyorlar.

> *Evrensel tarihte ancak bir devlet oluşturan halklar söz konusu edilir.*
> *G. W. Hegel,* PHILOSOPHIE DE L'HISTOIRE, *PUF, PARİS, 1975.*

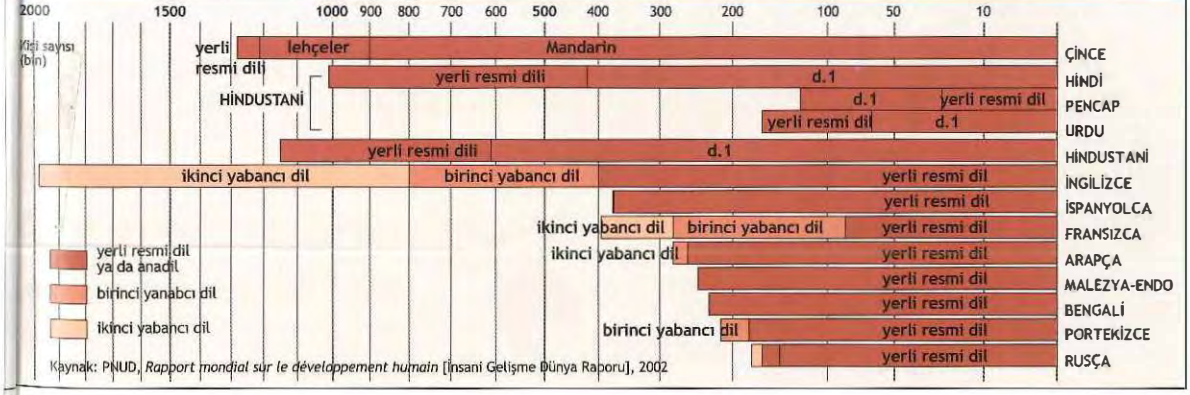
Bir resmi dilin önemi hem ilgili devletlerin sayısı ve önemiyle, hem de o dili anadili olarak ya da o dille yönetildiğinden sadece gizil olarak konuşan insanların sayısıyla değerlendirilebilir.
Şekilde, her devlet ya da bağımlı alan nüfus hacmine göre veriliyor. Bu hacimler resmi dil ya da dillere ve iç ya da dış olmalarına bağlı olarak farklı renklerle boyanmış durumda. Böylece birçok devletin resmi dilinin dışarıdan geldiği görülüyor. Yandaki ikili şema kesin biçimde ilk on ulusal dilin her birini doğuştan ve gizil olarak konuşan kişilerin oranını gözler önüne seriyor. Bu şekilde bu ayrıcalıklı diller arasında hüküm süren devasa eşitsizlik açığa çıkıyor.

DEVLETLERİN RESMİ DİLLERİ

2000 Nüfusunun, BMKP, 2001
Kaynak: J. Laponce, *Langue et Territoire*, PU Laval, Québec, 1984.

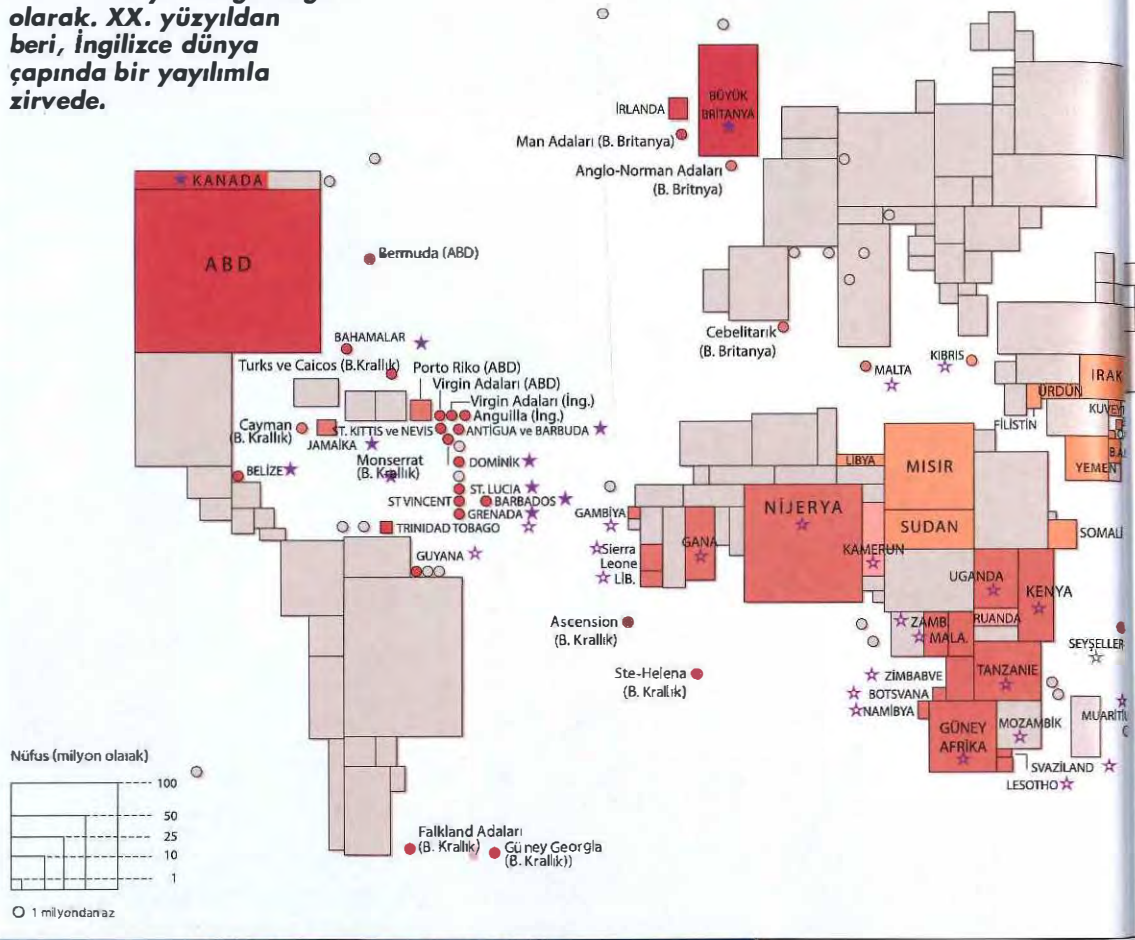
EN BÜYÜK ON RESMİ DİLİN KİŞİ ORANLARI

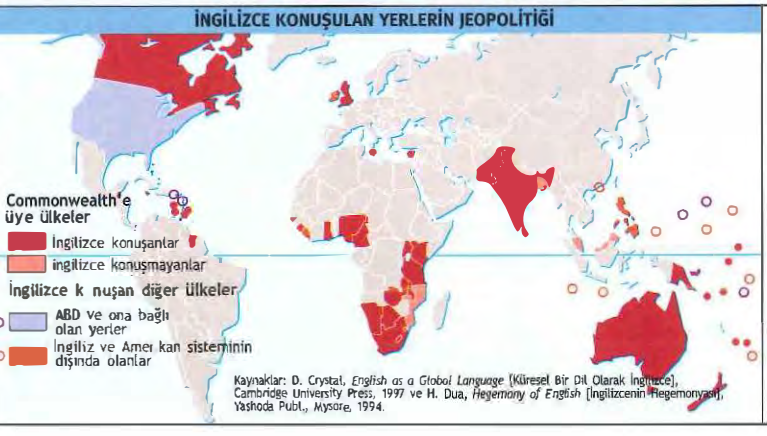
Kaynak: PNUD, *Rapport mondial sur le développement humain* [İnsani Gelişme Dünya Raporu], 2002

ULUSLARARASI DİLLER: İNGİLİZCE

Birçok devlette konuşulan uluslararası dillerde çok eşitsiz bir yayılım izleniyor: dünya çapında, anakaralar arası, anakara çapında ya da komşu devletler arasındaki yakınlığa bağlı olarak. XX. yüzyıldan beri, İngilizce dünya çapında bir yayılımla zirvede.

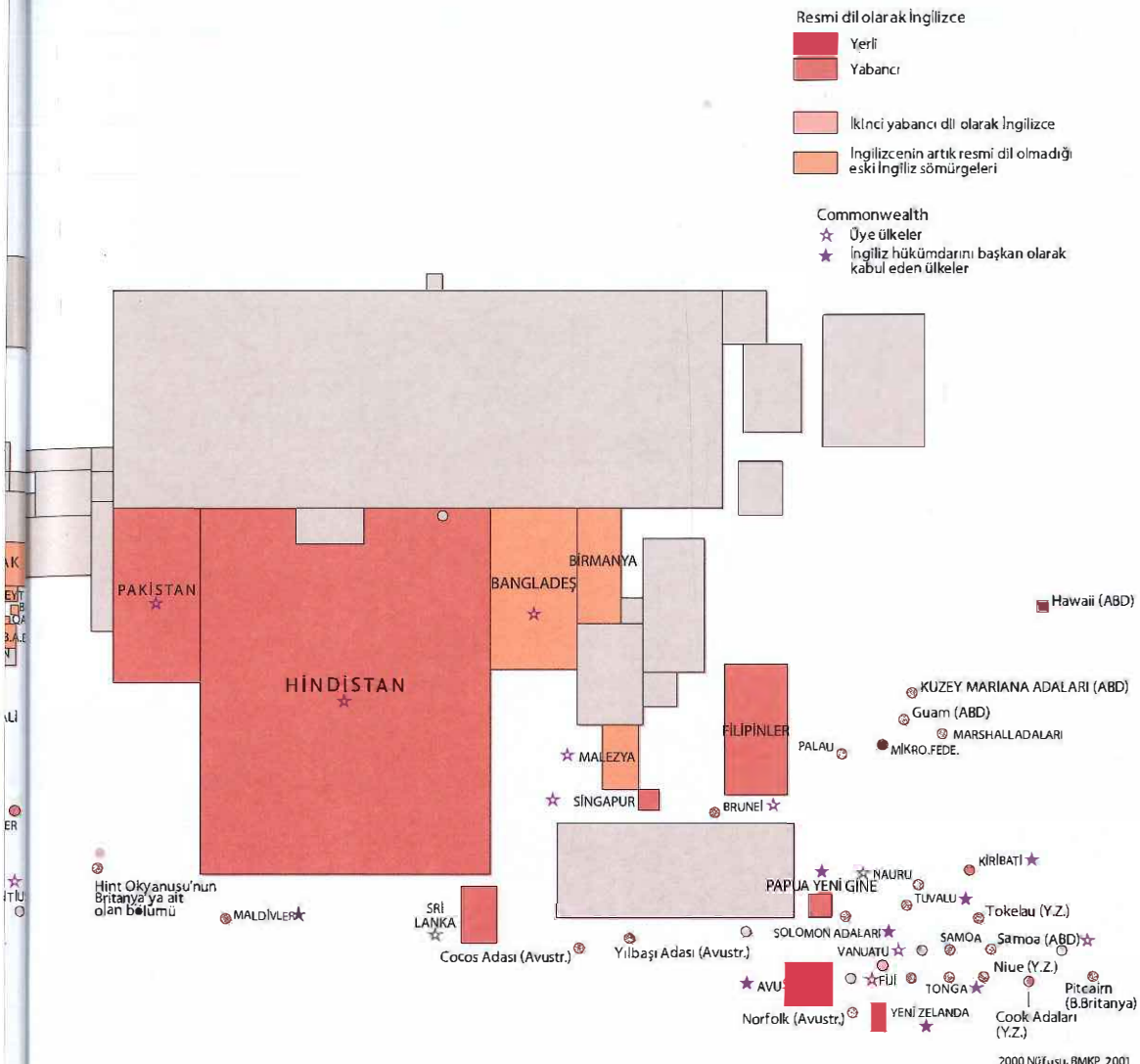

İNGİLİZCE KONUŞULAN YERLERİN JEOPOLİTİĞİ

Kaynaklar: D. Crystal, *English as a Global Language* (Küresel Bir Dil Olarak İngilizce), Cambridge University Press, 1997 ve H. Dua, *Hegemony of English* (İngilizcenin Hegemonyası), Yashoda Publ., Mysore, 1994.

DÜNYADA İNGİLİZCE

2000 Nüfusu, BMKP, 2001

Kaynak: D. Graddol, The Future of English. A guide to forecasting the popularity of the English Language in the 21st century, The British Council, Londra, 1997.

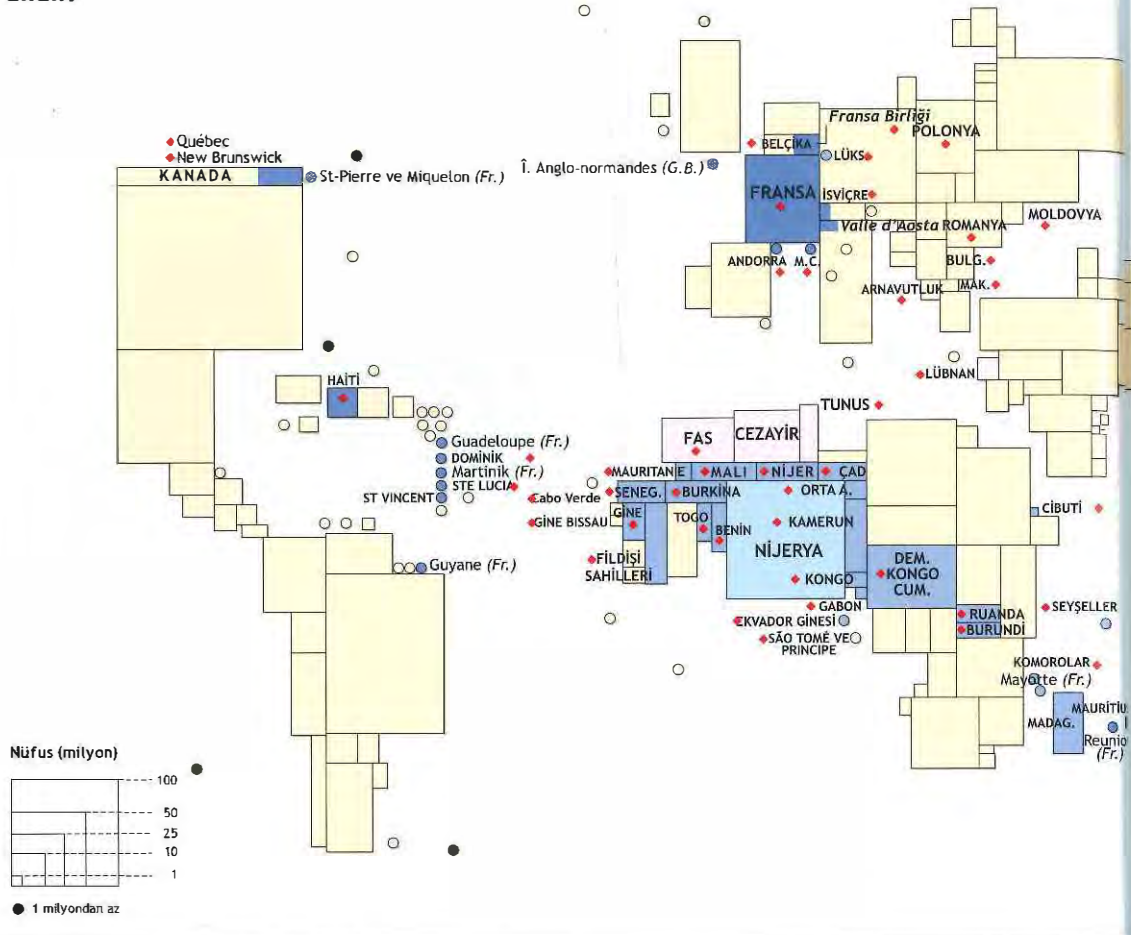
İngilizce tüm anakaralara yayıldı. Bu olayın iki temel nedeni var: Bir yanda Büyük Britanya İmparatorluğu'nun koltı, öte yanda 1919 Barış Konferansı'nda İngilizceyi Fransızcaylo eşit biçimde diplomatik dil olarak dayatan ve ardından her türlü uluslararası ilişkide ona değer kazandıran ABD.'nin dünya sahnesine girişi.

Bugün uluslararası organizasyonların ve küreselleşmenin uygulanması bu üstünlüğü daha da vurgulamakton başka bir şey yapmıyor ve İngilizcenin varlığını daha da geniş olanlara yayıyor.

Impresa! Internet! Inglese! (İş! İnternet! İngilizce!) Silvio Berlusconi'nin 2002 yılındaki seçim kampanyası sloganı, üç "i".

ULUSLARARASI DİLLER: FRANSIZCA

Fransızca, İngilizceyle birlikte BM'nin ve birçok uluslararası organizasyonun iş dilidir ve tüm anakaralarda bulunan Fransızca organizasyonunun kurumsaldan kültürele birçok alanda kendine özgü bir rolü koruduğu tek dildir.

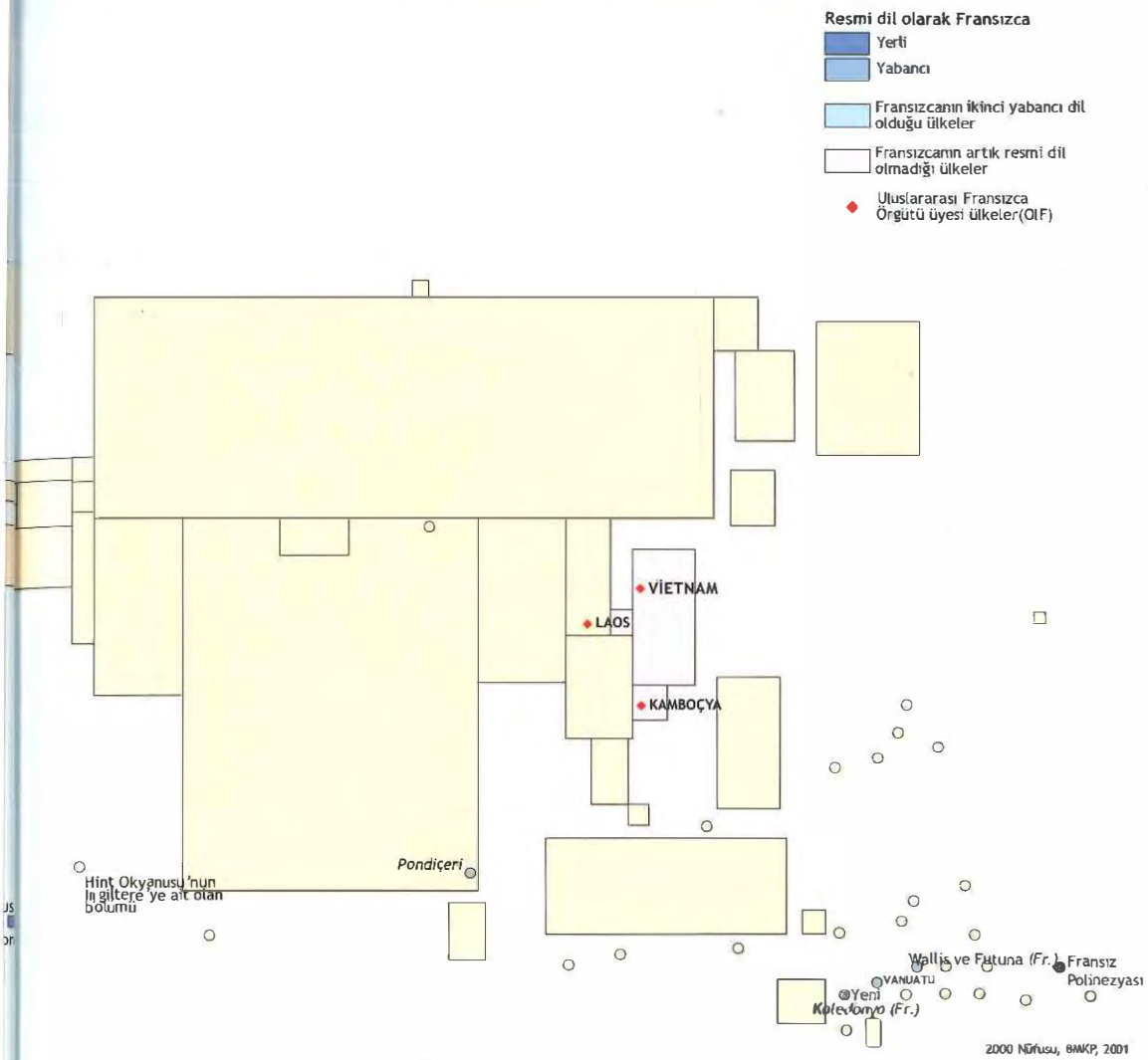

> *[Fransızca] uluslararası forumlarda İngilizcenin egemenliğine karşı bir siyasal direniş hareketi olarak kullanılabilecek tek seçenektir.*
> D. GRADDOLL, THE FUTURE OF ENGLISH, *THE BRITISH COUNCIL, LONDRA, 1997.*

Fransızca Avrupa'da resmi ve kültürel kullanımda Latincenin yerini alan ilk dillerden biri olduktan sonra, Aydınlanma Çağı'nda (XVIII. yüzyıl) kültürel etkisini tüm Avrupa'ya yaydı ve böylece dünyanın diplomasi dili haline geldi. A.B.D. Portsmouth'ta, Japonya'yla Rusya arasında imzalanan 1905 tarihli, sadece Fransızca olarak kaleme alınan anlaşma da bunu doğruluyor.

Bugünse, Fransızca uluslararası ilişkilerde ve pek çok ülkede seçkin bir değere sahip; bu ülkelerin çoğu da, önüne geçilmez küreselleşme karşısında, kültürel çeşitliliğin korunması gerektiğini ileri süren Uluslararası Fransızca Konuşan Ülkeler Organizasyonu'na (OIF) girdiler dilin "kullanımını paylaştıklarını" göstermek üzere. Tüm bunlar Fransızca konuşulan bölgeleri Fransızcanın resmi bir konuma sahip olduğu ülkeler karantinasını aşan bir uzam durumuna getiriyor.

DÜNYADA FRANSIZCA

2000 Nüfusu, BMKP, 2001

Kaynaklar: P. Rossillon, *Atlas de la langue française* [Fransızca Atlası], Bordas, Paris, 1995 ve G. McConnell et B. Roberge, *Atlas international de la diffusion de l'anglais et du français* [Fransızca ve İngilizce'nin Yayılmasının Uluslararası Atlası], Klincksieck, Paris, 1994.

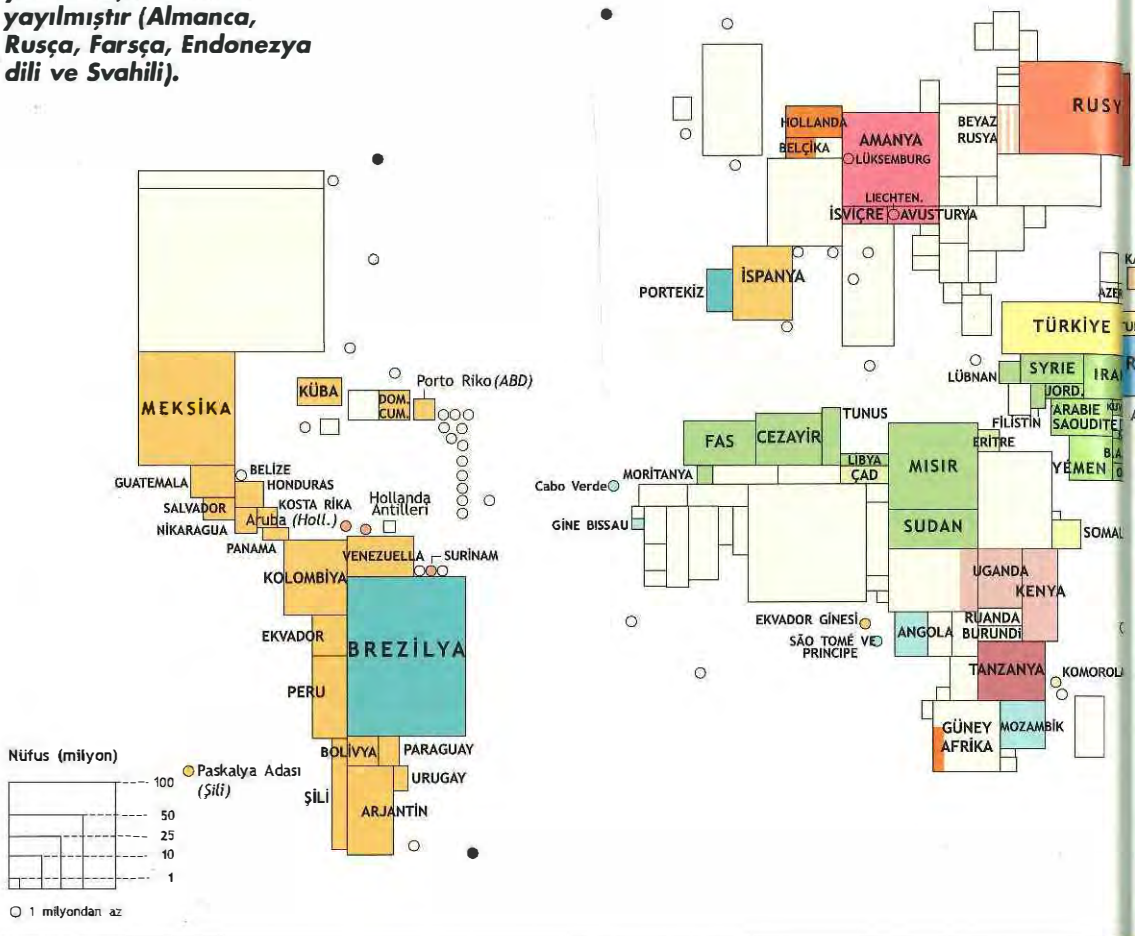
ULUSLARARASI FRANSIZCA ÖRGÜTÜ

Kaynak: Yüksek fransızca Konseyi, *État de la francophonie dans le monde*, [Dünyada Fransızca konuşulan yerlerin durumu] La Documentation française, Paris, 2001.

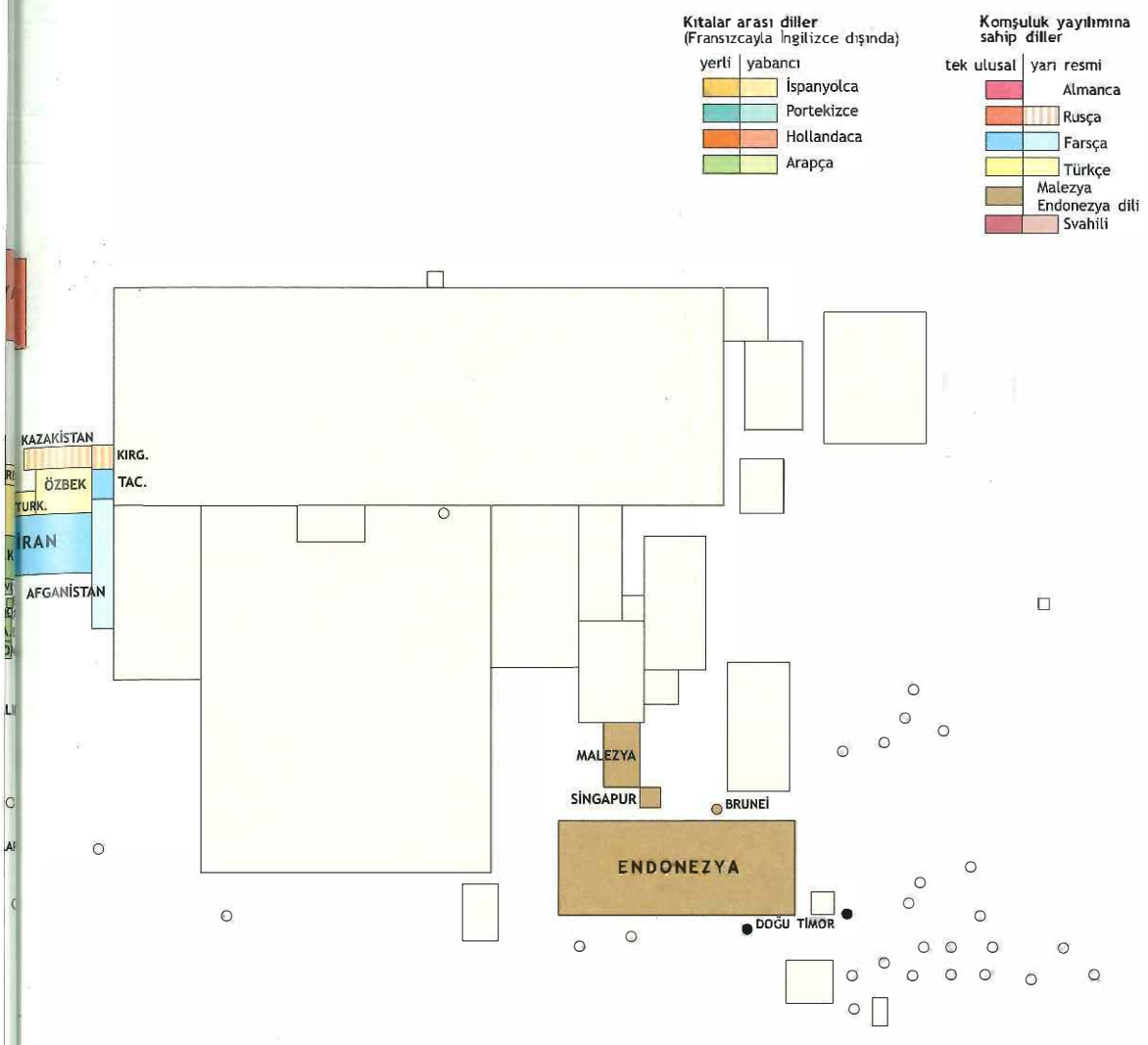
ÖTEKİ ULUSLARARASI DİLLER

İngilizce ve Fransızcadan sonra dört uluslararası dil anakaralar arası bir yayılıma sahiptir (İspanyolca, Portekizce, Arapça ve Hollandaca); başka beş dil de birbirine yakın birçok devlete yayılmıştır (Almanca, Rusça, Farsça, Endonezya dili ve Svahili).

Şekilde dört dilin anakaralar arası yayılımı özel renklerle vurgulanıyor ve birbirine yakın birçok devlete yayılanlar için de ortak bir renk kullanılıyor; bir yandan da her durumda dilin içeriden ya da dışarıdan gelme özelliği belirtiliyor.
Küçük düzlemyuvar aynı dili paylaşan devletlerin nasıl tıpkı Fransızca konuşan devletler gibi uluslararası ilişkilerde gittikçe ağırlığını daha çok hissettiren ve sadece kültürel alanla kısıtlı kalmayan topluluklar oluşturduklarını gösteriyor. Bunlar: 1945'te kurulan ve şu anda 22 devletten oluşan -bunlardan üçü Arapça konuşulan bölgenin dışında bulunuyor (Cibuti, Somali, Komorolar)- Arap Birliği; 19 devletle İber-Amerika Ülkeleri Organizasyonu (iAÜO); 5'i Afrika'da bulunan 8 üyesiyle Portekiz Dilini Konuşan Ülkeler Birliği (PDÜB); Hollandaca konuşan 8 birliğin Kolokyumu; son olarak da 6 ülkeyi ve başka birliklerin kendilerini bir Türk diliyle ifade eden temsilcilerini bir araya getiren Türkçe Zirvelerdir.

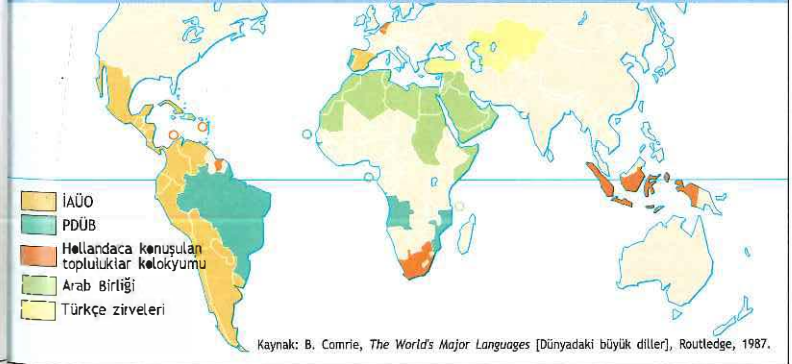
KITALARARASI YA DA KOMŞULUK DAĞILIMINA SAHİP DİLLER

Nüfus 2000, BMKP, 2001

Kaynak: J. Laponce, *Langue et Territoire* [Dil ve Toprak], PU Laval, Québec, 1984.

AYNI DİLİ PAYLAŞAN ÜLKELERİN ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİ

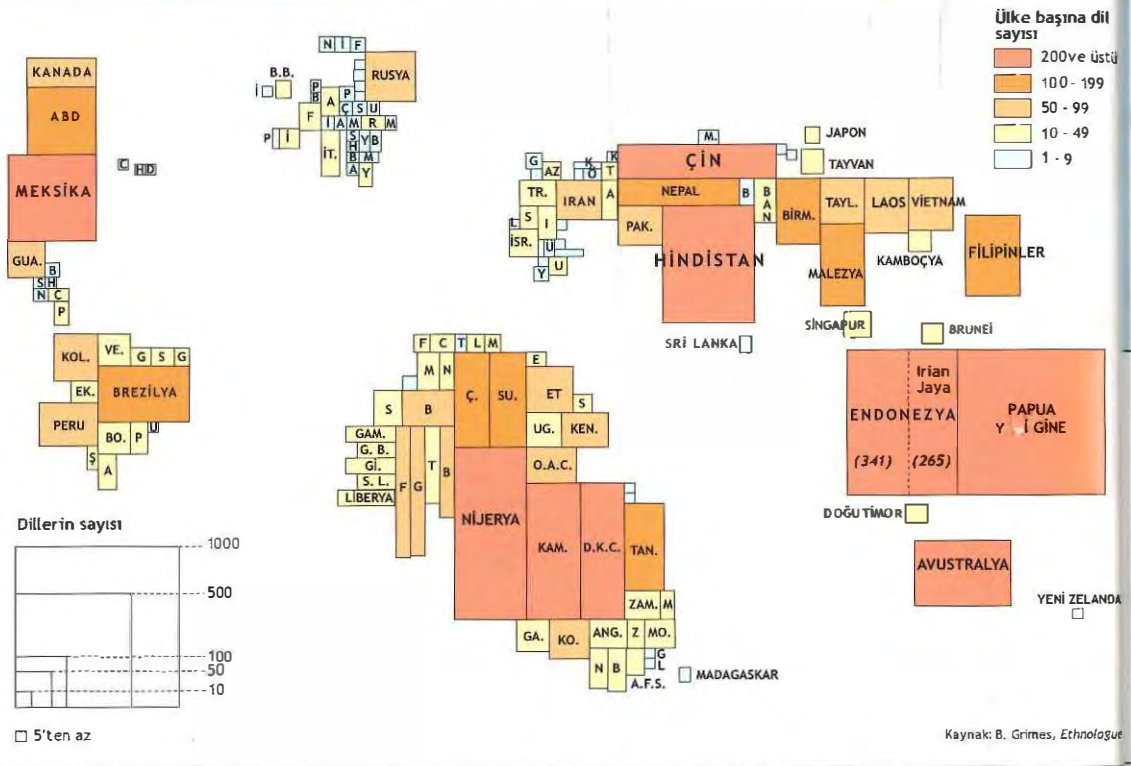
Kaynak: B. Comrie, *The World's Major Languages* [Dünyadaki büyük diller], Routledge, 1987.

> *Bir uluslararası dil ötekilerden çok daha fazla iktidarın, ticaretin, kitapların, sinemanın dilidir... O ayrıca bir halkın, bir kültürün dilidir ama küreselleşme onu az çok kayırmıştır.*

ÜLKELERİN ÇOKDİLLİLİĞİ

Devlet sınırlarıyla dil alanlarının birbirine uyuşmaması yüzünden devletlerin çoğu aslında çokdillidir ama pek azında çokdillilik yasaldır ve sonuç olarak kurumlarını buna göre düzenlemişlerdir. Yasal uygulamayla gerçeği karşılaştırmak gerekiyor bu yüzden. Yapılacak ilk iş, her ülkenin gerçek dil durumunu, yani onun canlı görünümüne giren dillerin sayısını öğrenmek. Sonra her devletin, izlediği siyasete göre, ulus, bölge ya da topluluk düzeyinde bir ya da birçok resmi dil kullanma kararı verip vermediğine bakmalı.

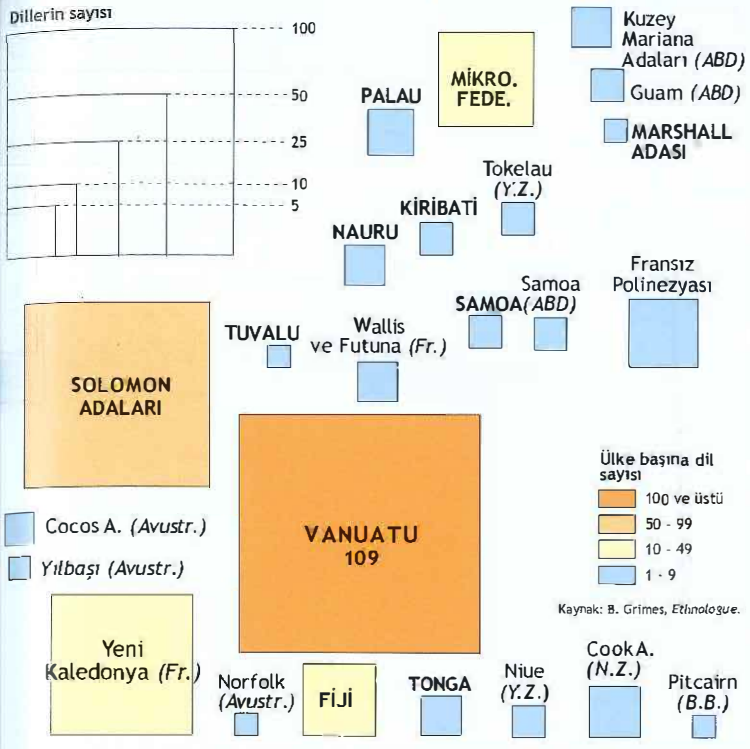
ÜLKE BAŞINA KAÇ DİL KONUŞULUYOR?

Kaynak: B. Grimes, *Ethnologue*

Üstteki şekilde her ülke, orada gerçekte konuşulan dillerin sayısıyla orantılı bir büyüklüğe sahip. Bu en fazla dil kullanan ülkelerin sadece Çin ya da Hindistan gibi nüfus ya da yüzölçümü bakımından büyük ülkeler olmadığının görülmesini sağlıyor; dil çeşitliliği özellikle bazı bölgelerde artıyor, örneğin 2000 yılında 6,6 milyon nüfusa sahip, 1082 dilli (817'si Papua Yeni Gine'de, 265'i de Endonezya ili Batı Irian'da) Yeni Gine Adası; dil başına ortalama 6000 kişi demek bu. Sonra, dil bakımından en yoğun bölgeler Orta Afrika, Endonezya'nın geri kalanı, Meksika, Hindistan, Çin ve Avusturalya; buralardaki yüzlerce dilin çoğu yitmek üzere. Avrupa'nın kırk ülkesinde ancak yüz kadar dil yaşıyor, bu da dil başına 250.000 kişi demek.

OKYANUSYA'NIN ÇEŞİTLİLİĞİ

> *Yeni Gine'deki 6 milyonluk nüfus (2003'te dünya nüfusunun % 0,1'i) 1082 canlı dil konuşuyor (dünyadaki dillerin % 16'sı), buna karşılık 800 milyon Avrupalı (insanlık nüfusunun % 13'ü) 225 dil konuşuyor (dillerin % 3'ü)!*

Şekilde görüldüğü üzere, yerli dil çeşitliliğiyle tüm rekorları alt üst eden batıdaki Avustralya ve Yeni Gine adalarını bir yana bıraksak da Okyanusya burada gösterilen bağımsız ya da değil, küçük takımadalarıyla farklı farklı durumlar sergiliyor. Yeni Zelanda'daki 31 0.000 Maori'nin dillerinin, şimdi artık onların dörtte üçünün onadili haline gelen İngilizcenin yanında resmi dil olarak kabul edildiğini belirtelim.

Farklı durumlar

Dünyaya egemen olan 200 devletten 160'ı ulusal düzeyde resmen tekdilli. Otuzu ikidilli, yedisi üçdilli (Belçika, Lüksemburg, Bosna, Eritre, Ruanda, Seyşeller, Vanuatu) ve ikisi de dörtdilli (İsviçre ve Singapur). Bu çokdillilik ulus-devletin karmakarışık etnik kökenlerini (İsviçre, Belçika, Kanada, Finlandiya, Kıbrıs, Afganistan, Yeni Zelanda) olduğu gibi, dilin iç çeşitliliğini (Norveç, Bosna) ve imparatorluk (İngilizce, Fransızca, Portekizce, İspanyolca) ya da din (Arapça) kökenli bir dış dilin varlığını yansıtabilir.

Bazı devletler bölge düzeyinde bazı dilleri resmi ya da yarı resmi olarak kabul eder. Resmen çokuluslu olan iki devlette görülen durum budur: 130 ulusu ve 55 özerk bölgesiyle Rusya; 55 azınlık topluluğu ve 150 özerk bölgesiyle Çin (bkz. s. 34-35). Kesin olarak tekuluslu ve resmen federal olan Hindistan'da ulusal düzeydeki iki resmi dilin yanında birçoğu 35 Eyalet ve Birlik Toprağının dilleri olan 18 "anayasa" dili bulunur.

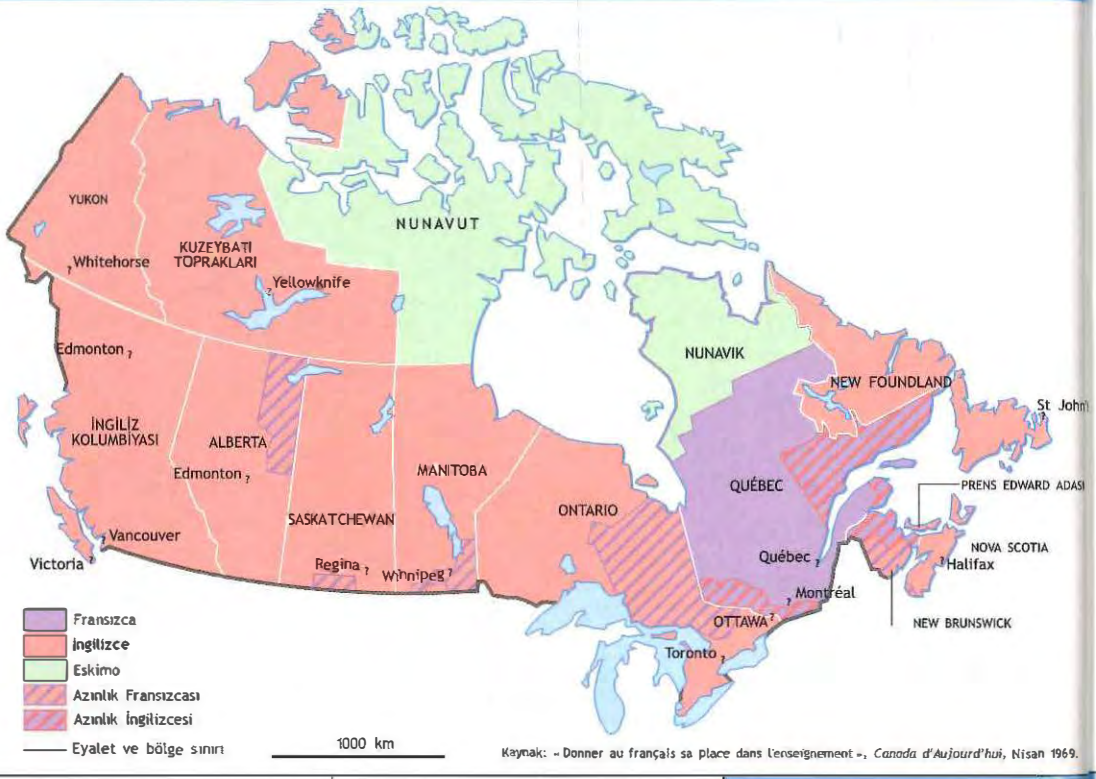
Bununla birlikte, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (9), Etiyopya'da (7), Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde (4), Peru'da (2), Bolivya'da (2) ve Paraguay'da (1) olduğu gibi, "ulusal" ilan edilmiş pek çok bölgesel dilin benzer bir kabul gördüğü gözlemlenebilir.

Ayrıca yarı resmi bir dile sahip özel durumlu bölgeler de vardır: Birmanya (6), İspanya (3: Bask, Katalan, Galicia dilleri), İtalya (2: Almanca, Fransızca), Fransa (1: Korsika dili); bunlara ek olarak tanınmış azınlık dilleri vardır: Romanya'da Macarca, Irak'ta Kürtçe vb. ABD'de iki eyaletin bir yarı resmi dili vardır (Louisiana, Teksas), Kanada'da da Nunavut Eskimo bölgesi aynı şekilde. Son olarak da, bağımlı dış bölgelerin yarı resmi dilleri vardır: İngiltere için Channel Adaları; Danimarka için Faroe ve Grönland; ABD için Porto Riko; Fransız Polinezyası.

KLASİK ÇOKDİLLİ REJİMLER

Federal olsunlar olmasınlar, klasik çokdilli rejimler alttaki dört örnekle özetlenebilecek ayrıksı durumlar oluştururlar. Özel tarihsel gelişmeler uyarınca, yoğunluk ve karmaşıklık açılarından çok farklı durumlarla karşı karşıyadır onlar.

KANADA

Kaynak: « Donner au français sa place dans l'enseignement », *Canada d'Aujourd'hui*, Nisan 1969.

Kanada, iki "kurucu halk"ının dillerine, Fransızcayla İngilizceye federal düzeyde tam eşitlik sağlar. Ama, Sessiz Devrim'den bu yana (1960'lı yıllar) ikidilliliğin yerleştiği Québec ve New Brunswick'i saymazsak eyalet düzeyinde ve yerel düzeyde bu konuda eşitlik sağlanamamıştır. En sonunda, çokkültürlülük, aralarında Nunavut'ta ve Québec'te, Nunavik'te toprak sahibi olan Eskimoların da bulunduğu "ilk uluslar"ın tanınmasına yol açmıştır.

> *Bir devlet birçok dil konuşabilir mi?*

BELÇİKA

Belçika, birlikçi rejimini, Flamancanın başlangıçta üstün durumda bulunan Fransızcayla eşit düzeye getirilmesiyle uzlaştırmakta gecikti. XX. yüzyılın sonunda, bir federal meşruti rejim uygulanmaya başladı; ayrı bölgesel toplulukların (Flaman, Valon ve Brüksel bölgesi) ve dil topluluklarının (Flamanca, Fransızca ve Almanca konuşanlar) haklarını düzene koyan ilk rejimdi bu dünyada. Bununla birlikte, bazı bölgesel sınırlar üstünde, dilsel azınlığın kimi haklara sahip olduğu, "kolaylıklı" diye adlandırılan bazı iller bırakıldı.

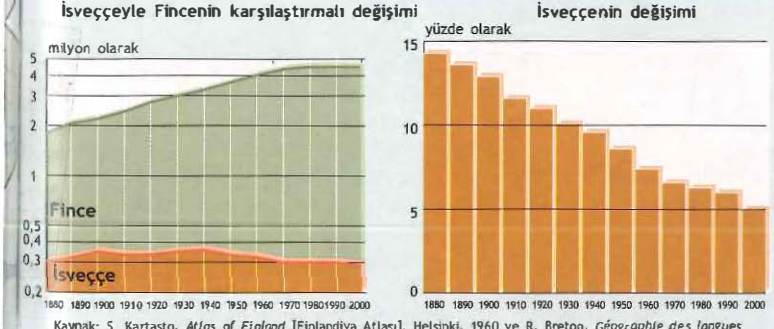
İSVİÇRE

İsviçre, ilk çağdaş federal rejim olarak her zaman kantonlarının kendi dillerini kullanmasına izin verdi: Almanca, Fransızca, İtalyanca, Romanş dili; bunların dördü de ulusal dil olarak kabul edildi -Romanş dilinin bu konumu elde ettiği 1999 yılına dek federal düzeyde sadece bunların ilk üçü resmiydi. Buna karşın, her kantonun içinde her bir bölgenin, resmi olarak sadece yönetimde ve eğitimde kullanılan dilini koruyabileceği ya da seyrek de olsa ikidilli olmasını sağlayan bir toprak dağılımı vardır. Bu "dilsel bölgeciliğe" her zaman uyulmuş ve tüm göçmenlerin yerel kullanıma uyması sağlanarak her bölgenin dil bütünlüğü korunmuştur.

Kaynak: *Atlas de Suisse* [İsviçre Atlası], Berne, 1966

FİNLANDİYA'DA İSVEÇÇE

Kaynak: S. Kartasto, *Atlas of Finland* [Finlandiya Atlası], Helsinki, 1960 ve R. Breton, *Géographie des langues* [Dillerin Coğrafyası], PUF, Paris, 1976

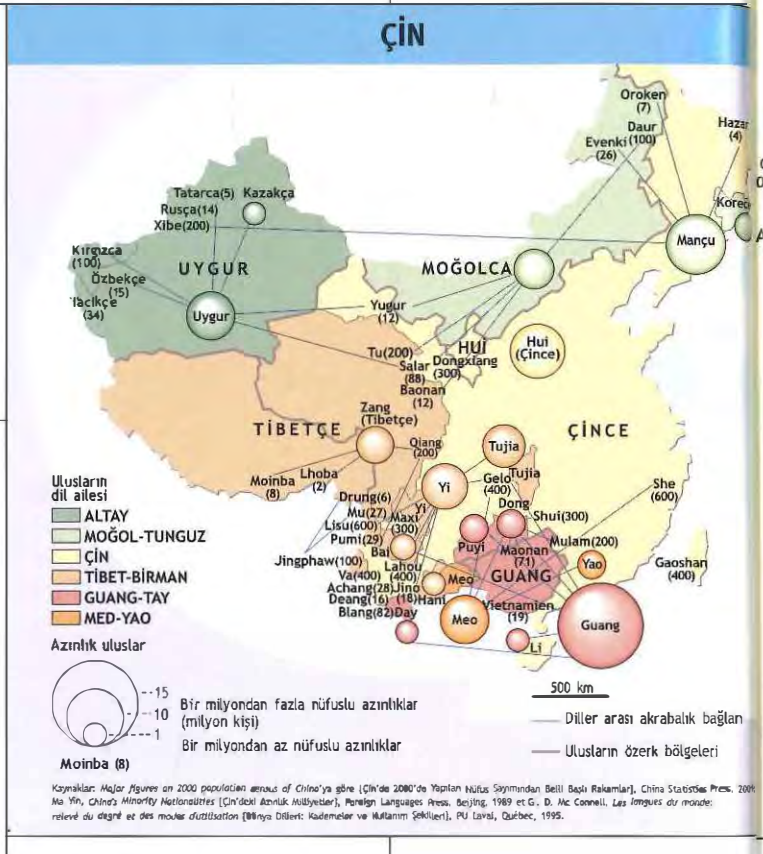
Finlandiya, 1917'de bağımsızlığına kavuşmuştur; her zaman ikidilli bir ülke olmuştur, yaygın yerel dil Finceyle İsveçli sömürgecilerin eski dili arasında bir eşitlik vardır orada. Nüfus yoğunluğu sürekli azalsa da (% 12'den % 6'ya) İsveççe konuşan azınlığın tüm hakları korunmuştur; bu da onların İsveççeyi, bazı sayısal eşikleri yakaladığı her yerde ayakta tutmalarını sağlamıştır. Åland Adalarıysa özerk ve İsveçlidir.

ÇOKULUSLU ÇOKDİLLİ REJİMLER

XX. yüzyılda Rusya'yla Çin, Marksizm-Leninizm'den sonra karmaşık "çokuluslu" sistemler devreye soktu; ilkininki federal, ikincisininkiyse birlikçiydi ama baskın bir dilin üstünlüğünü koruyordu her ikisi de. Rusya Federasyonu cumhuriyetlerine kendi ulusal dillerini Rus abecesinden başka türlü yazmayı yasak ederek bu olayı 2002'de daha da ileri götürdü. Daha da çeşitli bir topluluğa uygulanan, varolan tek çokdillilik örneği kesinlikle federal ve demokratik olan ama tekulusçu bir ruh ileri süren Hindistan'dır.

Çin, birleşik çokuluslu devlet

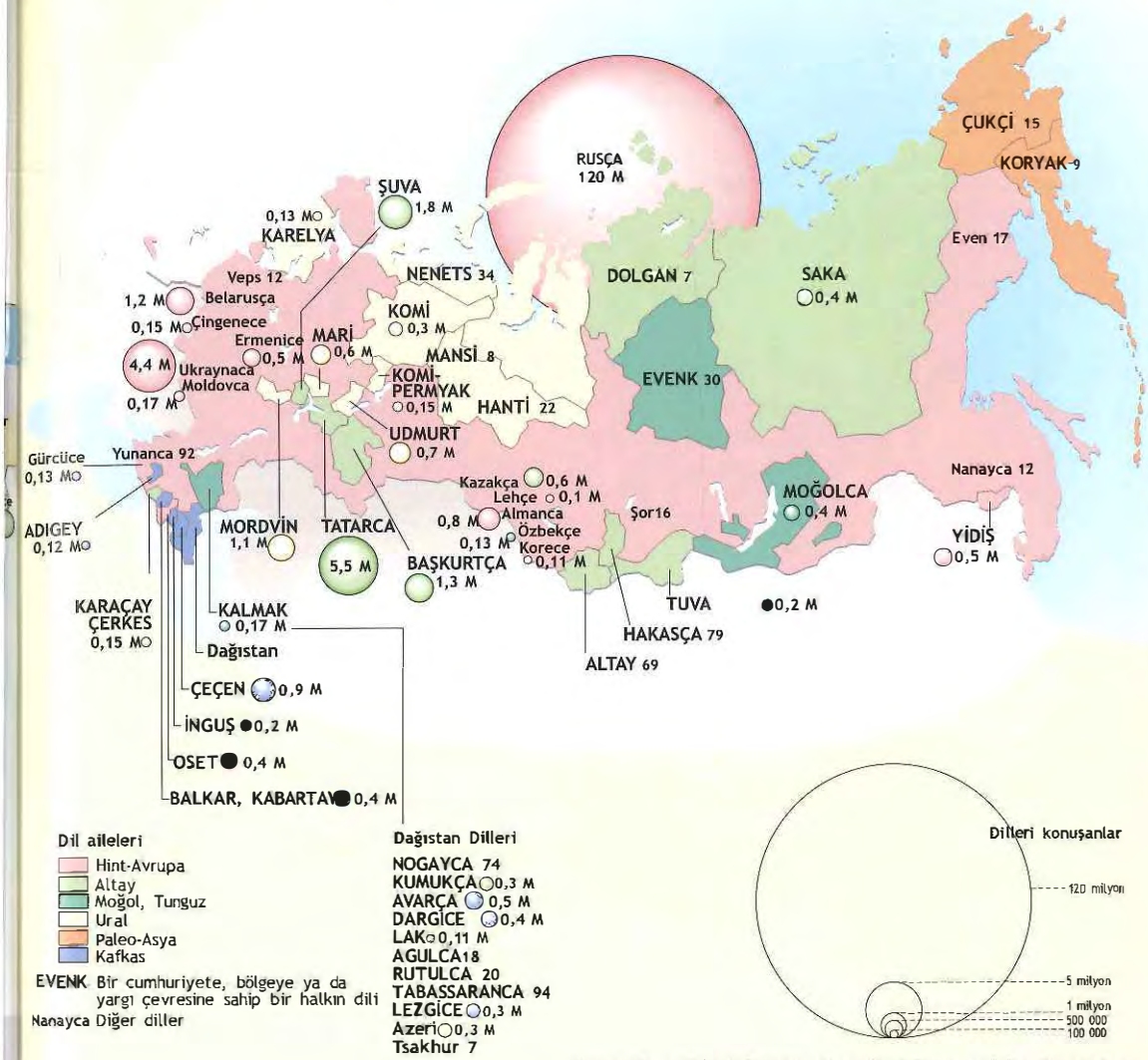
Çin, SSCB'den, Marksist-Leninist çokuluslu devlet anlayışını aldı ama onun federal yapısıyla ilgilenmedi. Anayasası onu "birleşik çokuluslu devlet" olarak tanımlıyor. Çin'in nüfusu resmi olarak *minzu* adı verilen 56 "azınlık topluluğu"ndan oluşur -bunların içinde Çinliler (Han) sadece en kalabalık olanlardır (% 92)- ve bunların genelde kendi dil(ler)i vardır. Çin'in yönetsel haritasına yansıyan da budur: Bütünüyle Çinli 26 eyaletin yanında, (beş başka azınlık için) beş özerk bölge ve öteki azınlıklar için 30 il ve 119 ilçeden oluşan bir sürü daha küçük özerk bölge görülür. Bu azınlıklar böylece üç düzeyden 154 bölgeye dağılır, bu da alanın % 62'si demektir. Anakara Çin'i nüfusunun sadece % 8'ini oluşturan 55 azınlık topluluğu en az 64 dil konuşur, bunların 26'sı yazılı olarak adlandırılır ve genelde ilkokulda öğretilir.

Kaynaklar: *Major figures on 2000 population census of China*'ya göre [Çin'de 2000'de Yapılan Nüfus Sayımından Belli Başlı Rakamlar], China Statistics Press, 2001; Ma Yin, *China's Minority Nationalities* [Çin'deki Azınlık Milliyetler], Foreign Languages Press, Beijing, 1989 et G. D. Mc Connell, *Les langues du monde: relevé du degré et des modes d'utilisation* [Dünya Dilleri: Kademeler ve Kullanım Şekilleri], PU Laval, Québec, 1995.

> *Ulus dil, toprak, ekonomik yaşantı birliğinin ve ortak kültür biçiminde beliren ruhsal şekillenme birliğinin hüküm sürdüğü, tarihsel açıdan istikrarlı bir insan topluluğudur.*
> *J. Stalin*, Marksizm ve Ulusal Sorun, *Moskova, 1946.*

RUSYA

Kaynak: SSCB Devlet İstatistik Komitesi, *Composition nationale de la population de l'URSS selon le recensement de la population de 1989* [1989 Nüfus Sayımına Göre SSCB Nüfusunun Ulusal Oluşumu], Finans ve İstatistik (Rusça), Moskova, 1991.

Rusya Federasyonu, çokuluslu devlet

Rusya Federasyonu'na SSCB'den, nüfusu hiyerarşik bir düzende "topluluklar"a göre (uluslar, halklar ve budunbetimsel gruplar) sınıflandıran ve toprağı, hepsi Federasyon'a -1989 yılında 40 yönetsel bölge saptanmıştı- "bağlı" yirmi cumhuriyete, bir özerk bölgeye ve on özerk kazaya bölen çokulusçu bir ideoloji miras kaldı. 1993 anayasası, her yurttaşın bir ulusa ait olma ve kendi anadilini kullanma hakkını; aynı zamanda da cumhuriyetlerin, Federasyon'un resmi dili Rusçaya koşut olarak kendi "topluluklar"ının dilini kullanma hakkını tanımladı.

HER BİR DİLİ KAÇ KİŞİ KONUŞUYOR?

Her dil onu tarih boyunca kendi çevresinde geliştiren insan topluluğuna özgüdür; dil böylece o grubun, üyelerini bir araya getiren bağın tanımlanmasına yarayan temel kültürel özelliğine dönüşür. İnsanlığı oluşturan bu topluluklar etnik-dilbilimsel olarak nitelendirilebilirler. Aralarından pek azı ulusal bir ortak bilince ulaşıp siyasal kurumlar ve tanımlanmış sınırlar kazanabilmiştir. Çoğu bu devlet çerçevesinin dışında kalmıştır ve onların nüfus yoğunluklarını kestirmek hâlâ güçtür.

Diller ve büyük, orta, küçük topluluklar

Kaç tane dil var? Her bir dili kaç kişi konuşuyor? Diller üstüne evrensel kabul gören ölçütlerin bulunmayışı ve devletlerin çoğunda düzenli bir dil sayımı yapılmaması bu soruya kesin bir yanıt verilmesini engelliyor. Ayrıca öznel toplu ya da bireysel seçimler, birbirine karışmalardan ve yabancı kültürlerin benimsenmesinden kaynaldanan çeşitli aidiyetler dilsel toplulukların bulanık kümeler olarak görünmesine neden oluyor.

Belli bir sınır içinde ele alınması en kolay sınıf en büyük 12 dile aittir; bunları 100 milyondan fazla kişi konuşuyor, bu da dünya nüfusunun yarısından fazlası demek. Dilbilimci Louis-Jean Calvet'ye göre, bu "büyük diller kulübü" hipermerkezi dil İngilizcenin çevresinde on bir süper-merkezi dilden oluşuyor.

100 milyonluk çıtanın altında, öteki büyük diller daha belirsiz bir sınıf oluşturuyor: Calvet çekim perspektifi içinde, binlerce dış dilden önce, süpermerkezilerin çevresinde "dönen" 100-200 merkezi dil bulunduğunu düşünüyor. Her birini 10-100 milyon kişinin konuştuğu 60 tanesi kolaylıkla ayırt edilebiliyor; bu da toplamda 2,5 milyar kişi anlamına geliyor.

5-10 milyon kişinin konuştuğu 50 kadar dil, 300 milyon kişiyle orta büyüklükte topluluklar oluşturuyor. Bunun ardından 5 milyondan az kişinin konuştuğu, 5000'den fazla küçük canlı dil toplamda 200 milyon kişiden daha azına işaret ediyor. Bunlardan, 100.000-1.000.000 kişinin konuştuğu 1000 dilin yeri pek sağlam değil; 10.000-100.000 kişinin konuştuğu 1600 dil ciddi tehlike altında; 10.000 kişinin altındaki 3250 dilse, bu tüm dillerin yarısından fazlası demek olsa da, şimdiden can çekişmekte.

> *"İnsan kazanması gereken diller Çince, İngilizce, Hintçe, İspanyolca, Arapça, Portekizce, Malezyaca ve Fransızcaydı; bununla birlikte Rusça, Almanca ve Japonca insan kaybedecekti."*
> *L.-J. CALVET,* LE MARCHÉ AUX LANGUES, *PLON, PARİS, 2002.*

EN BÜYÜK TOPLULUKLAR (100 MİLYONDAN FAZLA KİŞİ)

Bu harita en az 100 milyon kişinin anadili olan 11 en büyük etnik-dilbilimsel topluluğu gösteriyor. İnsan sayısıyla orantılı daireler halinde bu dillerin, tek bir devlete bağlı olsun olmasın kesintisiz uzamlar üstünde dünyanın farklı bölgelerindeki dağılımı sergileniyor.

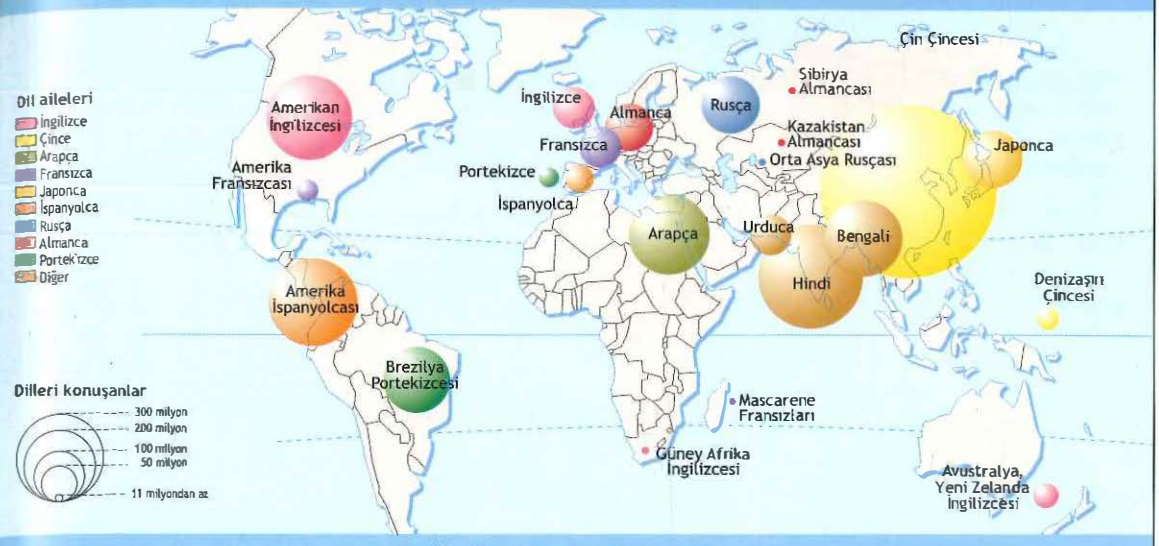
BÜYÜK TOPLULUKLAR (10-100 MİLYON KİŞİ)

50 büyük topluluk haritası, üsttekinde izlenen kurallara uyuyor; ne var ki bunda, oranlı dairelerde bu büyüklükteki farklılıkların daha iyi algılanması için farklı bir ölçek kullanılıyor.

ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ TOPLULUKLAR (5-10 MİLYON KİŞİ)

Orta büyüklükteki topluluklar haritası da aynı kurallara göre düzenlendi, 5-10 milyon kişinin kullandığı dillerle sınırlı. 1-5 milyon kişilik 200 küçük topluluğa ve milyon sınırının altındaki daha da küçük 6000 topluluğa gelince, onları burada benzer bir şekilde yansıtmak olanaksız; devlet başına kaç dil düştüğü (s. 31) ve tehdit altındaki diller (s. 75) konularına bakıldığında bir fikir sahibi olunabilir bu konuda.

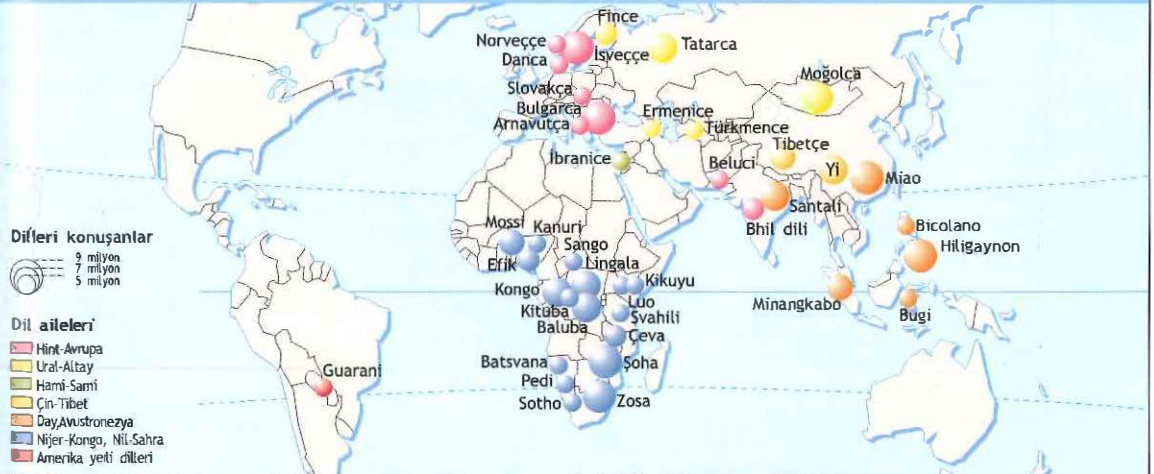
EN BÜYÜK TOPLULUKLAR

BÜYÜK TOPLULUKLAR

ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ TOPLULUKLAR

Kaynak: L.-J. Calvet, *Le marché aux langues*, Plon, Paris, 2002 ; D. Crystal, *Language Death*, Cambridge University Press, 2002 ; D. Dalby, *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities*, Linguasphere Press, Hebron, 1999-2000 ve J. Leclerc, *Langue et Société*, Mondia, 1992.

Her dilin onu durmaksızın değiştiren, toplum ve uzam içinde yaygınlaştıran ya da yayılımını kısıtlayan bir insan topluluğuna bağlı, kendine özgü bir anlatım sistemi vardır. Dillerin dinamiği sürekli ve karmaşık bir olaydır; bir yandan her dili etkiler, bir yandan da bir dilin her ilerleyişinin, her gelişiminin ötekilerin gerilemesine ya da yok olmasına yol açabileceği kesintisiz bir sıfır toplamlı oyun dayatır. İşte bu yüzden ülkelerin içinde azınlık-çoğunluk oyunu bütünün geleceğini dışavurur.

> *İleri sanayi toplumları içinde azınlıkların bugünkü arzuları kendi kültürlerine ve kurumsallaşmış esinlerine sahip olmaya yönelik.*
> *C. H. Williams,* Language in Geographic Context, Multilingual Matters, *Clevedon, 1988.*

Yitme yolundaki diller

Dil toplulukları arasındaki sayısal açıdan aşırı eşitsizlik, bu toplulukların her birinin ya da onların parçalarının her birinin dağıldıkları devletlere göre edinebilecekleri konumlardaki önemli farklılıklarla daha da büyüyor. En iyi kullanım, yayılım, eğitim ve gelişim koşullarından yararlanan resmi dillerin yanında, küçük toplululdarın dilleri bazı durumlarda özel bölgesel konumlardan yararlanabiliyorlar (bkz. s. 30-31 ve 34-35).

Ama genel olarak, bir toprak üstündeki en eski yerli diller, onları konuşanlarla birlikte Amerika'daki "yerliler" ya da Rusya'daki "yerli olmayanlar" gibi günümüz çoğunlukları tarafından eleştirildiler ve ender olarak bugün Kanada'da dendiği gibi "ilk uluslar"a özgü saygınlıktan yararlanabildiler. Dış ya da ayrıksı konumlara sürüklendiklerinde, kolaylıkla toplumdışı olarak nitelendiler ya da ortak hakların dışında "rezerv"de tutuldular (ABD, Avustralya vb.).

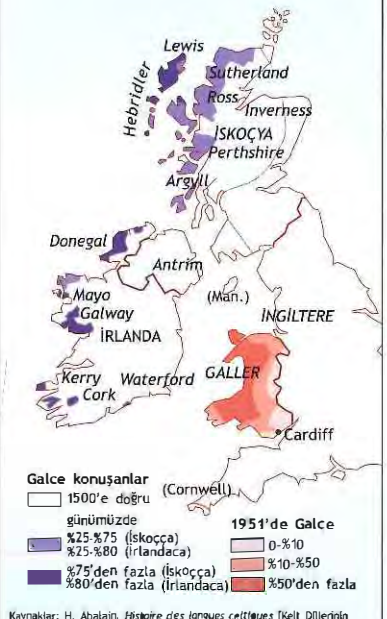
Sonuç olarak, bu dilleri konuşanlar nüfusun çoğunluğunu oluştursalar bile, Afrika'da genellikle görüldüğü üzere küçültüldüler, sayısal önemleri azınsandı ve azınlık durumuna düşürüldüler; egemen dilsel anlatım açısından tüzel, toplumsal ve kültürel bir aşağılama rejimiyle karşı karşıya bırakıldılar - egemen anlatım biçimi dışarıdan gelse de durum değişmedi.

Dış ya da bölünmüş halklara bağlı olduğundan değeri düşürülen, coğrafi, tarihsel ve siyasal açıdan ikincil bir konumda kalan yerli dillerinin yanında, bir bölgeye göçmen gruplarınca getirilen ve daha da sistemli bir dilsel sindirme girişimiyle karşı karşıya kalan dilleri de unutmamak gerekir.

Yerli ya da yabancı tüm azınlık dilleri, bu şekilde onları yokolmaya sürükleyen siyasetlerin konusu olmuştur: Grupların bölünmesinin onların kişiliksizleşmesini luzlandırdığı kentsel çevrelerde silinip gitmeleri nedeniyle yerli diller kendi anavatanlarında geriletilir.

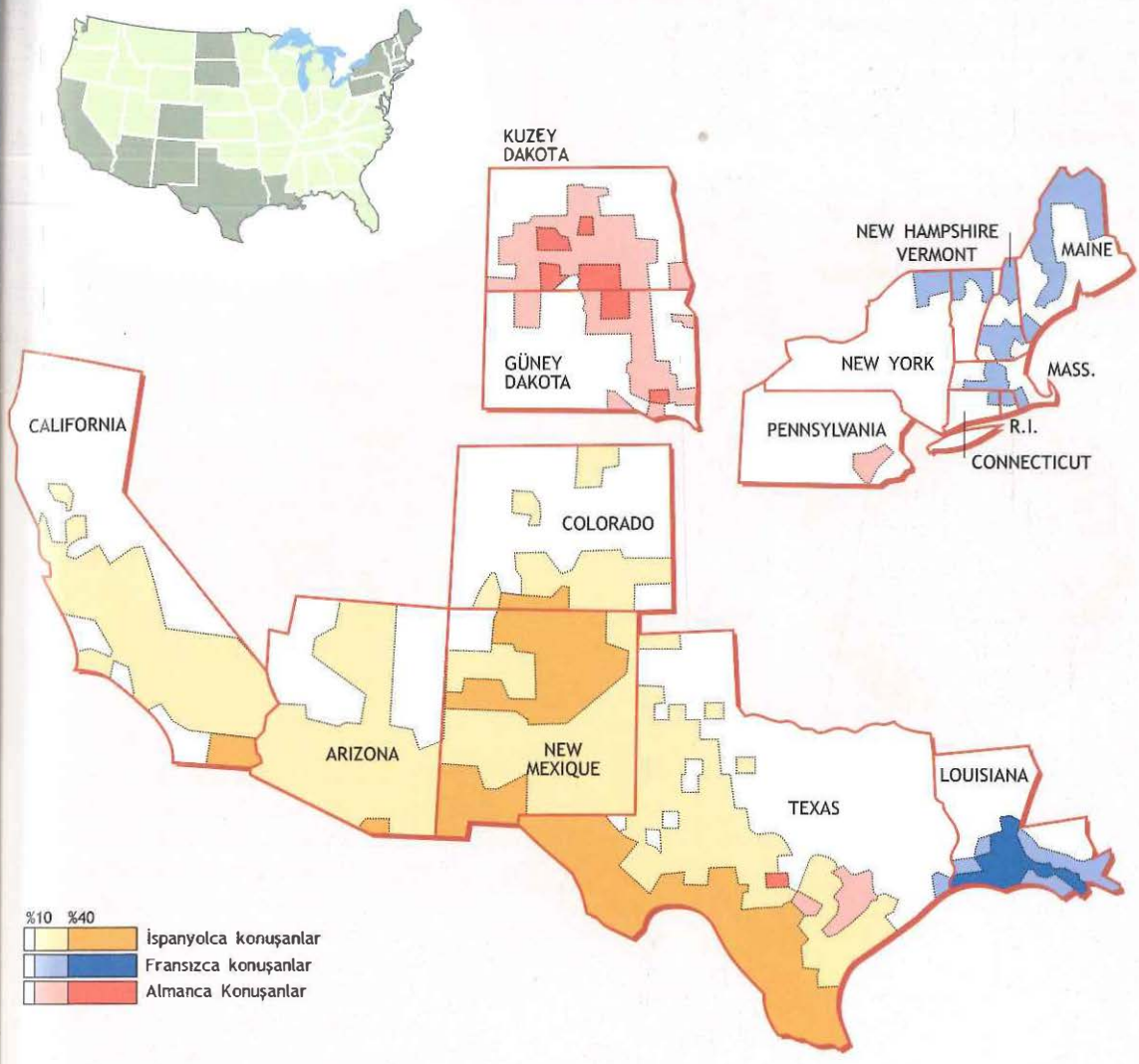
Bu karmaşık süreçler azınlıkların kültürsüzleşmesine yol açar, egemenliğini gitgide arttıran çoğunluğun kültürünü benimsemeye zorlar onları; bu da kuşaklar değiştikçe, zorunlu -hatta çoğunlukla istemli- olarak dayatılan okul, iktidar çalışması ve saygınlık dillerinin büyüyen kullanımı yararına ataların dillerinden vazgeçme yüzünden gerçekleşir. Uzamsal dil dağılımını ikiye katlayan ve körelmeye, dağılmaya ve sonunda tüm azınlık dillerinin yokolmasına neden olan işte bu kuşaklararası dilsel geçişimdir (*language shift*).

KELT DİLLERİNİN GERİLEYİŞİ

Kaynaklar: H. Abalain, *Histoire des langues celtiques* [Kelt Dillerinin Tarihi], Ed. J.P. Gisserot, Paris, 1998 ; C. H. Williams, *Language in Geographic Context*, Multilingual Matters [Coğrafi Bağlamda Dil: Çokdillilik Meseleleri], Clevedon, 1988 ve C. H. Williams (dir.), *Linguistic Minorities, Society and Territory* [Dilsel Azınlıklar, Toplum ve Toprak], Multilingual Matters, Clevedon, 1991.

ABD'DE 1970'TE AZINLIK DİLLERİ

Kaynak: R. Breton, *Géographie du français et de la francité en Louisiane* [Louisiana'da Fransızcanın ve Fransızlığın Coğrafyası], CIRB, Québec, 1979

1970'te, ABD'de nüfusun % 16,3'ü anadilinin İngilizceden başka bir dil olduğunu söylüyordu: Öncelikle İspanyolca (7,8 milyon kişi), sonra Almanca, İtalyanca, Fransızca vb. Harita eyalet başına onların başlıca yerleşim bölgelerini, bölge (Louisiana'da bucak) başına yüzdelerle gösteriyor. 2000'de, 5 yaşın üstündeki nüfusun % 17,6'sı evde İngilizceden başka bir dil konuştuğunu ifade ediyordu; bunların % 10,5'i (26,7 milyon) İspanyolca, % 2,7'si (6,9 milyon) hiçbir yerde çoğunluk olmayan Asya ya da Pasifik dillerini konuşuyordu.

BRETON DİLİNİN GERİLEMESİ

FRİZCE ALANININ ORTADAN KALKMASI

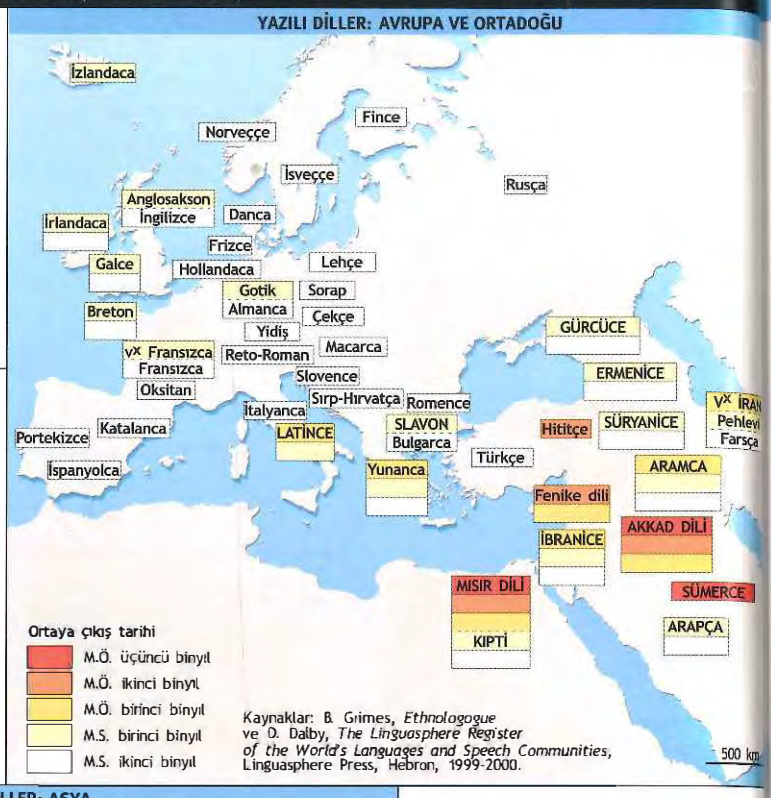

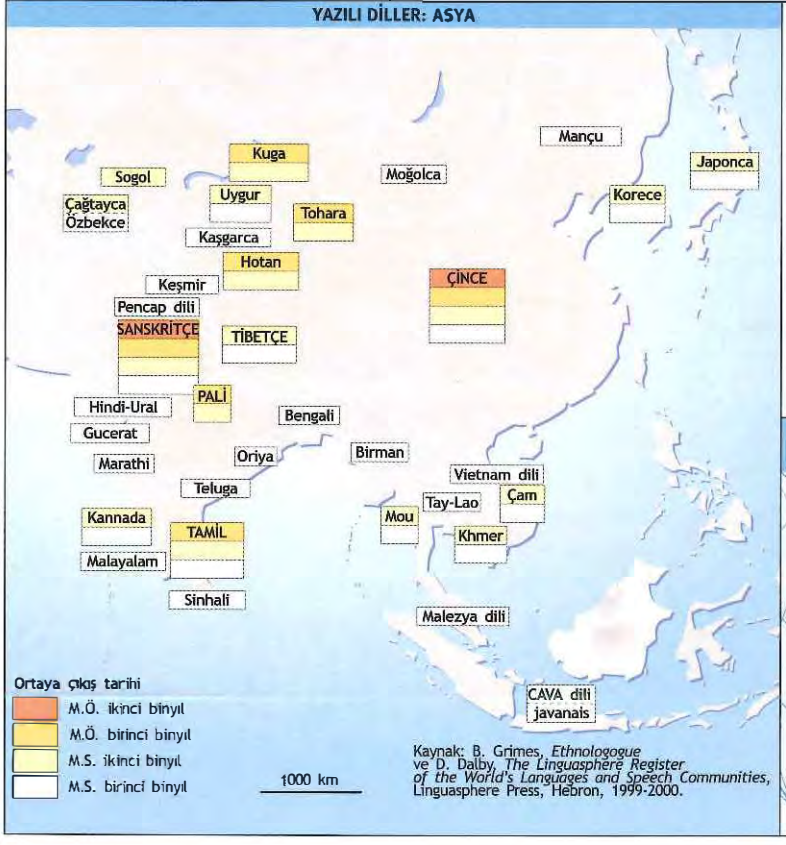
Kaynak: H. Giordan, *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et Droits de l'Homme* [Avrupa'daki Azınlıklar. Dil Hakları ve İnsan Hakları), Kimé, Paris, 1992.

ESKİ YAZILI KÜLLİYATLI DİLLER

Her dilin, sayıları da nitelikleri de birbirinden çok farklı olan ulaşılabilir metinleri, onun yayılımına ışık tutar: Bu yüzden bu metinlerin derlemesi ya da külliyatı hem kendi alanında kuşaklar boyu onun konumunun saptanması ve pekiştirilmesi, hem de kendi alanının dışında ve gelecekte tanınmasını sağlar.

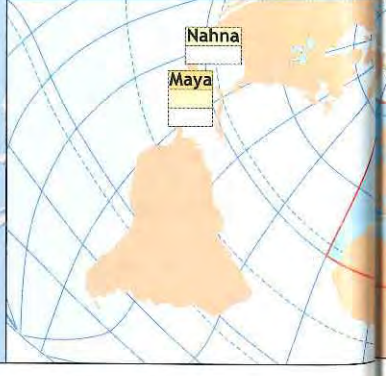
> *Diller anlayış poliçeleridir.*
> LEIBNIZ, ALMAN DİLİNİN KÜLTÜRÜ VE ESSİZLİĞİ ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER.

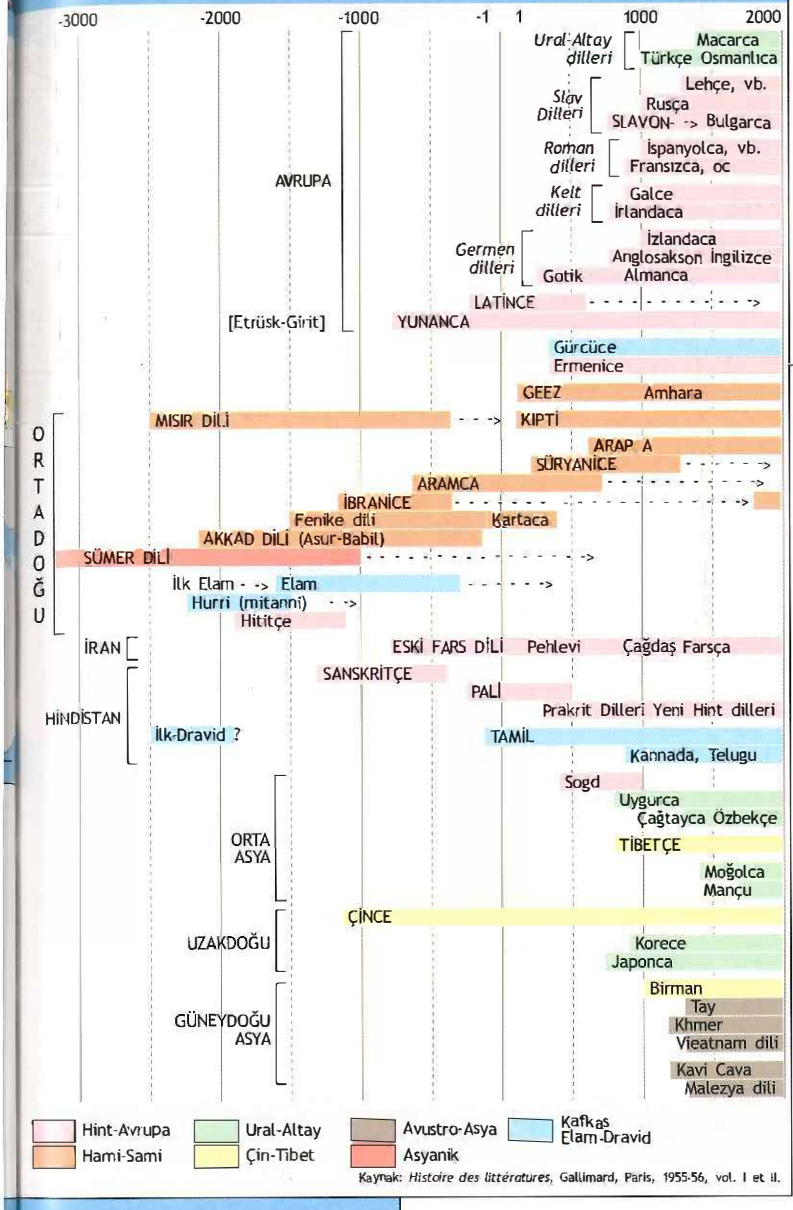

Yazılı biçime sahip olan az sayıdaki dilin arasında pek azı temsil ettiği ve kayda geçirdiği tarihin binyılları boyunca varlığını koruyabilmiştir. Sadece altısı bütünüyle evrim göstererek günümüze dek aynı halkın değişmez ifadesi olarak kalmıştır: İ.Ö. ikinci binyıldan beri Sanskritçe ve Çince, İ.Ö. ilk binyıldan beri Farsça, İbranice, Yunanca ve Tamil dili. Başka yirmi kadar dil İ.S. ilk binyıldan beri, kırk kadarı da XIX. yüzyıldan önce, ikinci binyıldan beri yazılmaktadır.

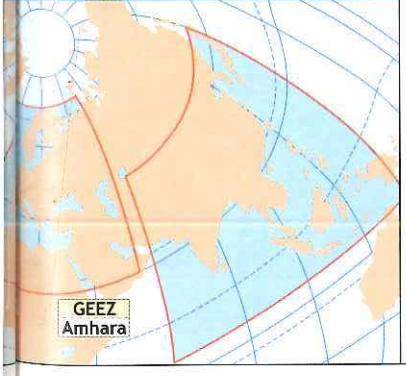
YAZILI DİLLER

YAZILI DİLLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kaynak: *Histoire des littératures*, Gallimard, Paris, 1955-56, vol. I et II.

Yazı: Tarihe giriş midir?

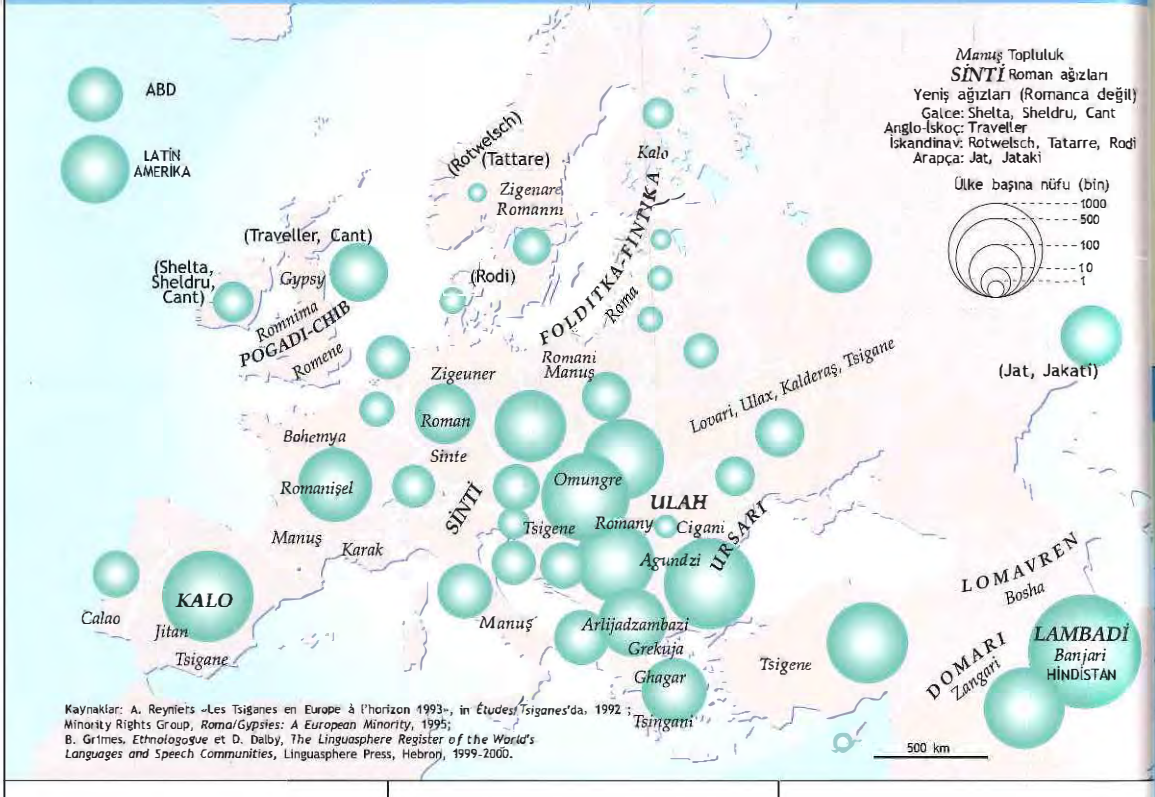
Ölü ya da canlı her dil farklı bilim dallarıyla incelenebilir: Onunla ötekiler arasında az çok bir akrabalık kuran iç yapısında dilbilim; insan toplulukları ve kurumları içinde kullanılışma göre toplum-dilbilim; uzamsal dağılımında coğrafi-dilbilim; onu konuşan insanların sayısı konusunda durmaksızın değişen tüm görünüşleri içinde- nüfus-dilbilim. Ama bu uzmanlık alanlarının dışındaki dünyanın gözünde, bir dil için önemli olan şey onun kültürel üretimidir: onun külliyatı. Burada söz konusu olan eski ve güncel, yazılı ve sözlü tüm yapıtlarının kuramsal toplamıdır. Kütüphaneler bu kalıtın ancak bir bölümünü saklar; çünkü birçok gelenek, söylence, masal, şiir, şarkı, ayrı zamanda bilgi, reçete ve teknik yazıya geçirilmeksizin hazırlanabilir, düzenlenebilir, kuşaktan kuşağa aktarılabilir. Sanskrit kültürü bu şekilde İ.Ö. ikinci binyıldan beri gelişmeye başlayıp, yüzyıllar boyunca sadece sözlü olarak aktarılmıştır: İlk Ari Brahmanların Vedaları olsun, Mahabharata destanının on altı heceli 200.000 dizesi ya da Ramayana'nın 88.000 dizesi olsun, hepsi yazı kullanmayan rahipler ya da ozanlar tarafından dile getirilmiştir.

Elbette, yazının bulunuşu onun sayesinde tarihe geçen halkların büyük dil hazinesinin kaydının tutulmasını sağlamıştır - bu da dışarıdan birçok gözlemcinin yanılgıya düşüp tarihsel halkların sadece kendilerini "yazılı" bir dille ifade eden halklardan oluştuğunu, bununla birlikte "yazısız" dillerin "tarihsiz halklar"a ait olduğunu düşünmesine yol açmıştır. Bu, kolaya kaçan karşıtlık sürekliliğini tehlikeye atarak siyasal ve kültürel gelişimi geciktirmekten başka bir işe yaramamıştır. Bu nedenle de kuşkusuz eski yazılı dillerle sözlü kalmış diller arasındaki farkı incelemek yerindedir ama bunu yapmaktaki amaç, sözlü dillerin onları konuşan toplulukları boyunduruk altında, küçümsenen ve düşük değerli bir konumda tutan o eşiği aşmalarını sağlamak olmalıdır.

BAŞLANGIÇ DİLLERİ

Külliyatları kolaylıkla aktarılıp okutulan yüz kadar eski yazılı -canlı ya da ölü- dilin yanı sıra külliyatları uzun süre sözlü kalmış yaklaşık beş yüz dil de XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca yazılı dil konumuna erişti. Bundan sonra bu başlangıç dillerinin külliyatları kayda geçirilmekle ve yaygınlaştırılmakla kalmadı, onların kültürel bir gelişme göstermelerini sağlayan ulusal ya da bölgesel bir öğretim ve resmi kullanımdan da yararlandılar.

TOPRAKSIZ BİR TOPLULUĞUN DİLİ

Kaynaklar: A. Reyniers «Les Tsiganes en Europe à l'horizon 1993», in *Études Tsiganes*'da, 1992 ; *Minority Rights Group, Roma/Gypsies: A European Minority*, 1995; B. Grimes, *Ethnologogue* et D. Dalby, *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities*, Linguasphere Press, Hebron, 1999-2000.

> *Kendi dilinde konuşmak kültürün en üst seviyelerinden biridir. Bir halk sadece kendine karşı sorumludur. Latin harflerine kadar yabancı olan her şey defolsun!*
> *G. W. F. HEGEL*, NOTES ET FRAGMENTS, IÉNA, 1803-1806, *AUBIER, PARIS, 1991.*

Çingeneler ya da Sinti-Romlar, Avrupa'da beş yüzyıldan uzun bir süredir kendilerine farklı adlar takılan, adlarının da çağrıştırdığı gibi (Sind eyaleti, "dom" kastı) Hindistan kökenli bir dili konuşan göçebe bir diaspora oluşturdular. Sayıları Avrupa'da sekiz milyonu aşar, başka yerlerdeyse bu konuda kesin bir şey söylemek güçtür. Dilleri, Romani yazılmaya başladı. Acaba bu sayede önüne geçilemez çağdaşlaştırma ve yerleşikleştirme akımlarına direnebilecek mi?

Yazıya geçiş

Külliyatları sözlü kalmış dillerin durumları farklıdır; yitmeyle başlangıç arasında gidip gelirler. Konuşulan tüm dillerin de sözlü olarak aktarılan, kuşaktan kuşağa zenginleşen ama dışarıda olsa olsa sadece bazı ender uzmanlar tarafından bilinen metin külliyatları vardır. "Kültür" dili olarak adlandırılan dillerin saygınlığıyla hiçbir şekilde karşılaştırılmayacak, çok kısıtlı bir ilgi uyandırırlar insanlarda.

Bir dilin "yazınsallaştırılması" (ona sesine uygun, düzenli ve yazım kurallarıyla ölçünlenen bir yazı kazandırmak) ister bilimsel, kamusal ya da özel, isterse misyoner ya da başka bir organizasyonun işi olsun ilk teknik, temel adımdır. Ardından, bu ölçünlenmiş yeni sistemin kullanımı ve dağılımı bir yandan kendi kültürünün savunması ve tanıtımı konularında az çok bilinçli ve kararlı olan ilgili insan topluluğu tarafından kullanılabilirliğine; öte yandan, onun öğretimini düzenleyebilecek ve bunu maddi açıdan gerçekleştirebilecek kurumlara bağlıdır. Burada söz konusu olan, külliyatla olduğu kadar dillerin konumuyla da ilgili ve devletler, yerel yetkililer ve UNESCO ya da Yaygın Olmayan Dillerden Sorumlu Avrupa Bürosu (Belmur) gibi dernekler tarafından geliştirilmesi beklenen bir "dilsel düzenleme"nin hayata geçirilmesidir.

Her başlangıç dili için yazısının saptanması evresinden yayılımına ve genel kullanımına geçiş evresi başta siyasal birçok etkene bağlıdır; bu etkenler yüzünden her dil farklı gelişim düzeylerine ulaşır. Ulaşılacak en son evre dilin bir ülkenin ulusal diline dönmesidir - ama resmen ulusal nitelenen ve kendine özel bir konumdan yararlanamayan birçok dil eski ayrıcalıklarının çoğunu koruyan ve yerleşik gelenekten yararlanan eski egemen bir dilin yanında aslında sadece yarı resmidir.

Ulusal düzeye çıkarılmış birçok dil olduğunda bu olay daha da büyür. Bu durumda o diller, sadece bölgesel ya da topluluk içi bir dağılım gösterir. Sonuç olarak, her türlü ulusal ya da resmi bölgesel konumun dışında, önemli, yaygın ve etkin topluluklara ait birçok dil aslında bir konuma gelmeden önce bir iletişim ya da ticaret aracı olma rolü üstlenir. "Yeni diller"in tarihsel ortaya çıkışlarının ve coğrafi dağılımlarının şöyle bir incelenmesi sürecin ruhsal, duygusal ve siyasal görünümünün basit dilbilimsel verilere çoğunlukla ne kadar üstün geldiğini gösterir: Pek çok ulusal dil bu konuma onları birbirinden ayıran dilsel uzaklıktan ötürü değil, bir ulusa özgü ifade biçiminin yapılandırılması amacıyla getirilmiştir. İsveççeyle Danimarka dili arasındaki durum, geçtiğimiz yüzyılda Slovakçayla Çekçe arasında, aynı şekilde Lao diliyle Tay dili, Makedoncayla Bulgarca arasında yinelenmiş, ama yapay olarak bir dille donanmış -Karelya, Tacik, Buryat- Sovyet uluslarından kalıt Moldavcayla Romence arasında gerçekleşmemiştir.

AFRİKA'DAKİ BAŞLANGIÇ DİLLERİ

Kaynaklar: B. Grimes, *Ethnologogue* ve D. Dalby, *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities*, Linguasphere Press, Hebron, 1999-2000

Dilleri tanıtmaya yönelik dilsel düzenleme süreci, başlangıç dillerine ülkelere göre çok farklı şekillerde yarar sağlar. Burada örnek alınan Afrika'da üç farklı durum söz konusudur - bir dereceye kadar ender görülen, devlet düzeyinde ulusal olarak kabul görmüş, genel olarak eski sömürge diliyle birlikte yarı resmi hale dönüşmüş ve bu sıfatla yönetim ve eğitim alanlarında çok değişken bir öneme sahip yerel dillerin durumu;

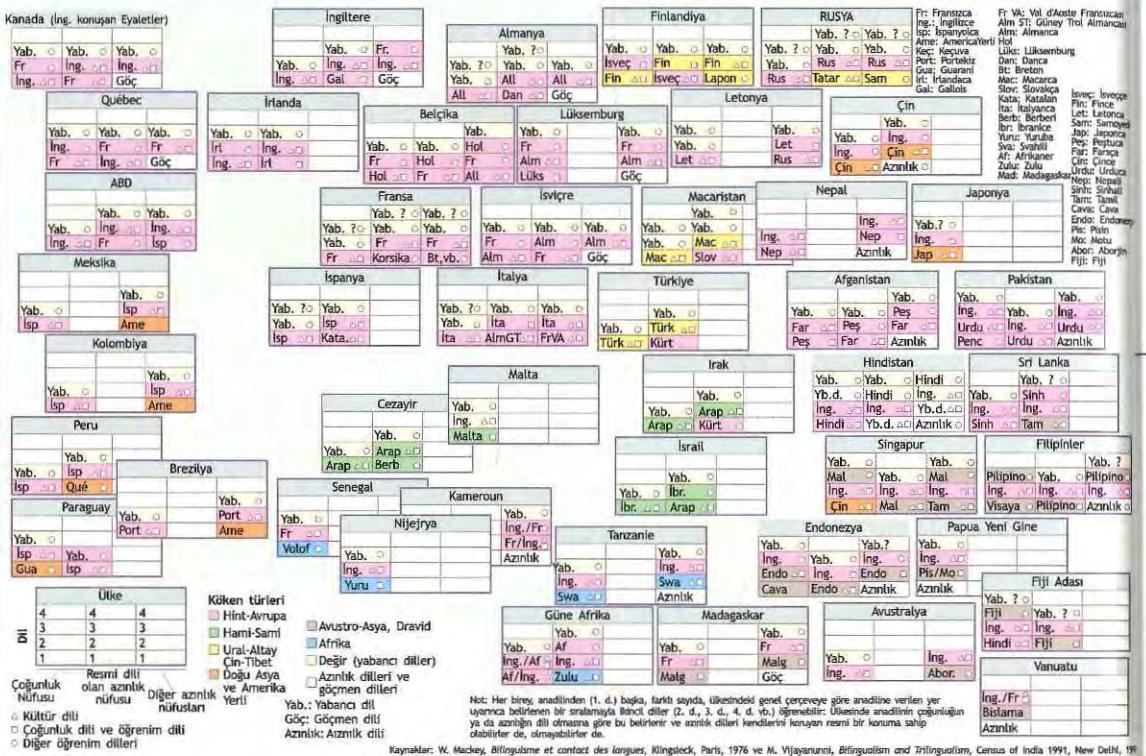
- Etiyopya'da, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde (bkz. s. 71), Nijerya'da (bkz. s. 68) ya da Güney Afrika Cumhuriyeti'nde olduğu gibi (bkz. s. 69), ulusal nitelendikleri zaman bile her şeyden önce bölgesel bir rol üstlenen dillerin durumu;

- pek yaygın olmayan ve belli düzeylerle kısıtlı, siyasal duruma sıkı sıkıya bağlı, yerel ya da topluluk içi bir ilerlemeden yararlanan dillerin durumu.

ANADİLLER VE İKİNCİ DİLLER

Çokdillilik bireyleri ailesel, toplumsal ve ulusal çevrelerine göre farklı farklı etkiler. Her düzeye etki eden bir olgudur bu ve göçlerle, ekonomik, siyasal ve kültürel etkinliklerin küreselleşmesiyle, eğitimin gelişmesiyle gitgide daha da farklılaşır.

HANGİ ÜLKEDE HANGİ DİLLER

Kaynaklar: W. Mackey, *Bilinguisme et contact des langues*, Klingsieck, Paris, 1976 ve M. Vijayanunni, *Bilingualism and Trilingualism*, Census of India 1991, New Delhi, 19

Hangi dil konuşuluyor?

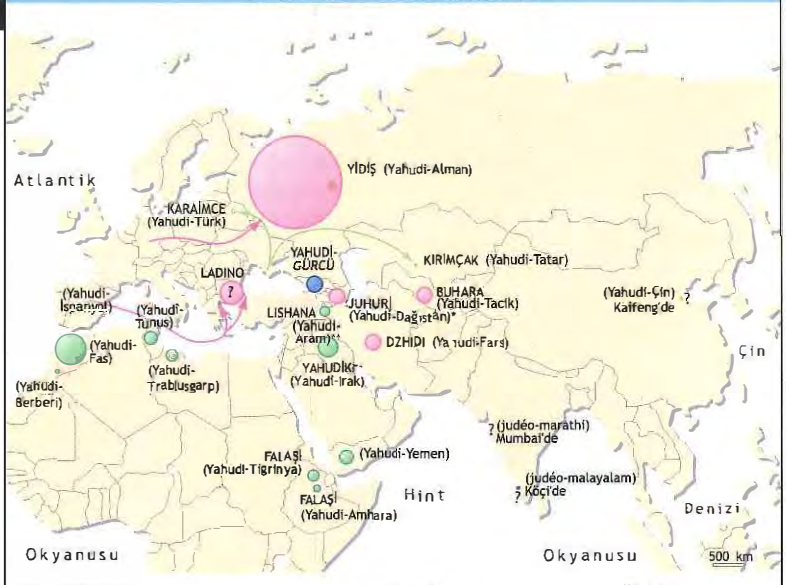
Bireylerde hemencecik anadil olarak -bu aile dili, ataların dili, doğuştan kazamlan dil olarak da nitelenebilir- adlandırılan dilin temel varlığı fark edilir. Bu evdeki, çocukluğun ilk yıllarındaki, sözün, temel kavramların formülleştirilip öğrenildiği yaşlardaki dildir. Bu ilk dil konut değişikliklerinin ya da aile dışı ilişkilerin neden olduğu, başka dillerin olası öğreniminden önce vardır ve aklı biçimlendirir. İlişkisel, ticari ve ekonomik kullanımı yerli dili (tam olarak "yerli dünya"nın dili, evcil ya da örneğe bağlı dil) aşabilecek aracı dillerin kullanılmasınaneden olur bu. Başka diller de öğretim aracı ya da inceleme konusu olarak kullanılabilirler; bunlar anadillerden çeşitli düzeylerde farklı dillerdir.

Bu ikinci dillerin zorunlu olarak olağan, hatta gündelik kullanımı düşüncede, kültürel yaşamda ağır basmalarına yol açabilir; o kadarki birçok durumda görüldüğü üzere ilk dili gölgede bırakır, hatta onu silip tam bir unutuşa sürükler.

Bireylerin dil öğrenme olasılıkları neredeyse sonsuz gibi görünse de, bir akılda birçok dil bulunması, her bir aklın sığasının ötesinde, o dillerin her birinin kullanım sıklığına, zorunluluğuna ve düzeyine bağlıdır. Kuramsal

Yahudi diasporası, bir toplumun dünyaya dağılmasıyla ikidilliliğin ne hale gelebildiğini gösteriyor. Yahudiler her yerde din ve kültür dili olarak İbraniceyi korudular; 135'te Romalılar onları bozguna uğratmadan çok daha önce bu dilin sözlü kullanımını bırakmışlar ve Aramca konuşmaya başlamışlardı. Ardından, gündelik yaşamda onları kabul eden halkların dillerini kullanmaya başladılar, ama aralarında bunları İbraniceleştirerek konuşuyor, yerel yazımdan yararlanıyorlardı. Selanik ya da Konstantinopolis'e götürülen Yahudi İspanyolcası, Rusya'ya ve Amerika'ya götürülen Yidiş dili ya da Litvanya ya da Orta Asya'ya götürülen Yahudi Türkçesi ve Kırım Yahudi Tatarcası gibi yeni göçler sırasında da çoğunlukla bu ağızları korudular. En sonunda, İsrail'e döndüklerinde, onların çocukları çağdaş İbraniceye geçti. Burada eski dünyanın geleneksel diasporasının gündelik dil kullanımları görülüyor. Çağdaş diaspora Yahudilerine değinilmedi.

YAHUDİ DİASPORASININ ANADİLLERİ

Anadillerin adları
Yİdİş Ağız
Yahudi Etno-Coğrafi durum
* ya da Azerba can'dald "dağlı Yahudiler"
** Lişana 4 lehçe e bölünmüştür:
- Lişanan (Yahudi-Kürt), Azerba can'da (5 000 kişi)
- Irak ve İran Kürdistan bölgesinde Yahudi-aramca (10 000 kişi)
- Lişana Deni, Irak kuzeybatı Kürdistan'da (10 000 kişi)
- Lişana Dinau, Irak güneydoğu Kürdistan'da (3 000 kişi)

Günümüzde dili konuşan sayısı
(dilin anavatanında ve/veya İsrail'de)
1 000 000
500 000
100 000
10 000
Kesin olmayan veriler

Kökenler
Hin-Avrupa
Hami-Sami
Altay
Çin-Tibet
Dravid

Kaynak: B. Grimes, *Ethnologue* ve D. Dalby, *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities*, Linguasphe'e Press, Hebron, 1999-2000.

> *Diller, bir şekilde onları öğrenenlere ulusların ruhunu aşılayan araçlardır.*
> *G. VICO, "LETTRE À ESTREBAN DU 12 JANVIER 1729",* VIE DE G. VICO ÉCRITE PAR LUI-MÊME, *GRASSET, PARİS, 1981.*

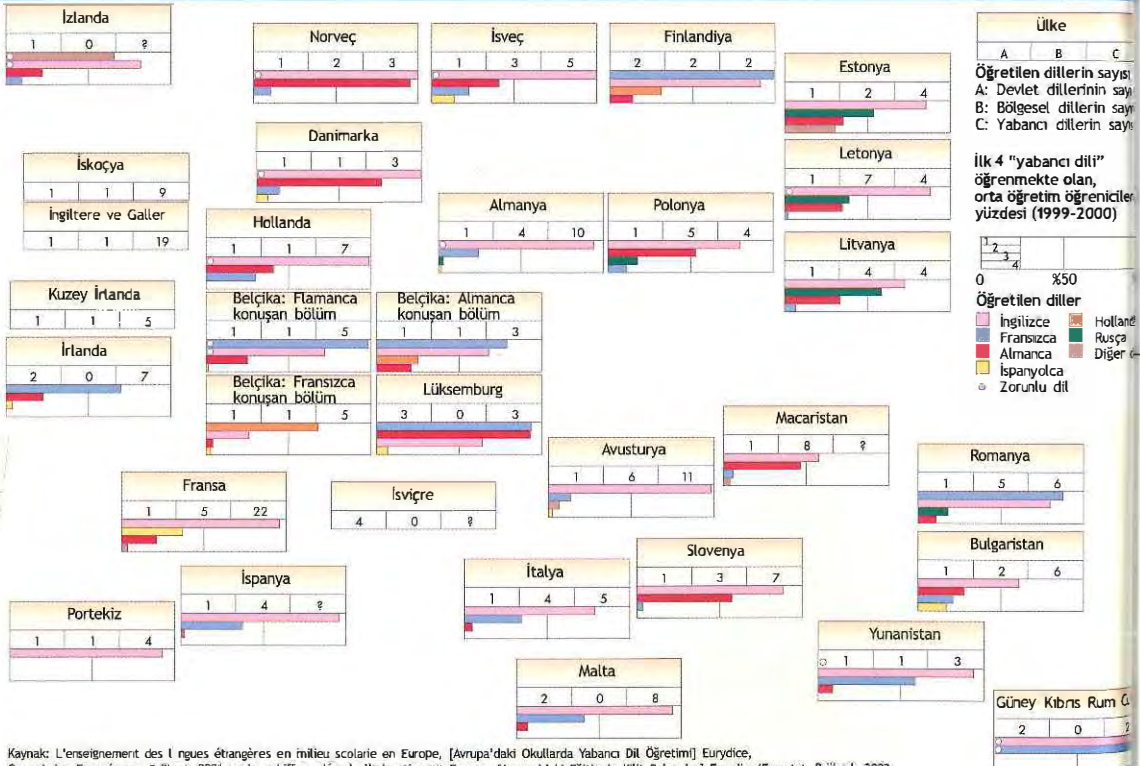
gizil eşitliğin yerini her bir bireyde temel iletişim, ifade ve düşünce dili - kültür dili- olarak kalan ya da bu dile dönüşen dil yararına gelişen bir hiyerarşi alır. Bu öncelik kendileri de yarışma halindeki dillerin her birinin kaydettiği gelişmeyle koşullanan öğrenim düzeyiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Dolayısıyla, bu bitmek bilmez yarışın sonucu olan, çokdilliliğin kişisel durumlarındaki büyük çeşitlilik sadece kişisel açıdan isteğe bağlı ve bilinçli, ya da bilinçsiz bir kullanım hiyerarşisiyle değil, aynı zamanda bu dillerin konuşulmasındaki ve/ya da yazılmasındaki ve/ya da okunmasındaki ustalık derecesiyle açıklanabilir.

Sonuç olarak, başlangıçtaki, gizil, her türlü çokdillik toplumsal yaşamın dayatmasıyla işlevsel olabilir. Toplumsal ilişkilerinde iki ek dil kullanmak durumunda kalan kimi halklara işaret edilerek ikidillilikten söz edilir. Bunlar, kimi zaman Yunancanın geçtiğimiz yüzyılın sonuna dek, bazı Asya dillerininse hâlâ olduğu gibi aynı dilin alt dillere (kültür ve halk dilleri) bölünmüş iki farklı biçimi; kimi zaman da efendilerinin dili karşısında eski kölelerin kreolleri ya da sömürge dillerinin karşısında köleleştirilmiş halkların dilleri gibi iki farklı dil olurlar.

İKİNCİ DİLLERİN ÖĞRENİMİ

Her bireyin öncelikle ilk dile bağlı olan düşüncesi ve kültürü, ikinci dillerin öğrenimiyle etki altında kalır ve bunlar kendisine öğretilirse bu etki daha da büyür; çünkü bu şekilde hem yazılı kullanımda ustalaşacak, hem de onların kültürüne erişebilecektir. Denetim altındaki çokdillilik ille de kültür yitimine yol açacak diye bir şey yoktur; aksine bireysel düşüncelerin zenginleşmesine ve kültür farklılıklarının güçlenmesine neden olabilir.

AVRUPA ÜLKELERİNDE ÖĞRETİLEN DİLLER

Kaynak: L'enseignement des l ngues étrangères en milieu scolarie en Europe, [Avrupa'daki Okullarda Yabancı Dil Öğretimi] Eurydice, Commission Européenne, Brüksel, 2001 ve Les chiffers clée de l'education en Europe, [Avrupa'daki Eğitimde Kilit Rakamlar] Eurydice/Eurostat, Brüksel, 2002.

Dil öğrenmek

Sayıları gittikçe artan bireyler az çok çokdilli olma yolunda ilerliyorlar. Öncelikle kendiliğinden öğrenimle onları farklı kullanımlara sürükleyebilecek toplumsal çevrelerinde zorunlular buna. Ama işin içine öğretim girdiği zaman, bilgi ve uygulamada asıl etken o oluyor. İlkokul ulusal ve/ya da bölgesel resmi dil ya da dilleri aşılar, bunlara ülkelere göre farklı düzeylerde yabancı ve klasik diller eklenir - her durumda yazılı ve sözlü açıdan doğru bir kullanım gözetilir. Dolayısıyla bunlar kendiliğinden uygulamaların ötesinde, her bireyin ilişkisel ya da kültürel dilsel yetenek ve tutumu -çocuklarına bırakmak isteyeceği her şey- üstünde en büyük etkiyi yaratabilecek, devlet tarafından kurumsallaştırılmış öğrenimlerdir.

Olasılıklar öğrenim organizasyonuna ve dünyanın geri kalanıyla kurulan ilişkilere göre ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Sunulan seçenekler -yabancı dillerin kuramsal sayısı ve uygulama olanaklarının bolluğu- öğrencilerin yönelimlerini ve bu yönelimlerin içerdiği kültürel etkilerin küreselleşmesini ve gelişimini belirler. Kuşkusuz İngilizce öğrenimine büyük bir eğilim vardır ama her yerde yüksek öğrenim gören nüfustan gitgide daha çok kişi başka kültürlerin iletişim araçlarına da ilgi göstermektedir. Ülkelere göre uygulamaların farklılığına bir de olası kendiliğinden öğrenimlerin farklılıkları eklenir. Bir seçim sonucu olarak çokdilliliğe, yavaş yavaş iş gereği çokdillilik eklenmektedir. Tüm bunlar Avrupa gibi kırk kadar resmi dilin kullanıldığı büyük bir bütün içinde, ya da dil öğrenim geleneklerinin uzun zamandan beri dünyaya açılmaya yöneldiği Fransa gibi bir ülke içinde incelenebilir.

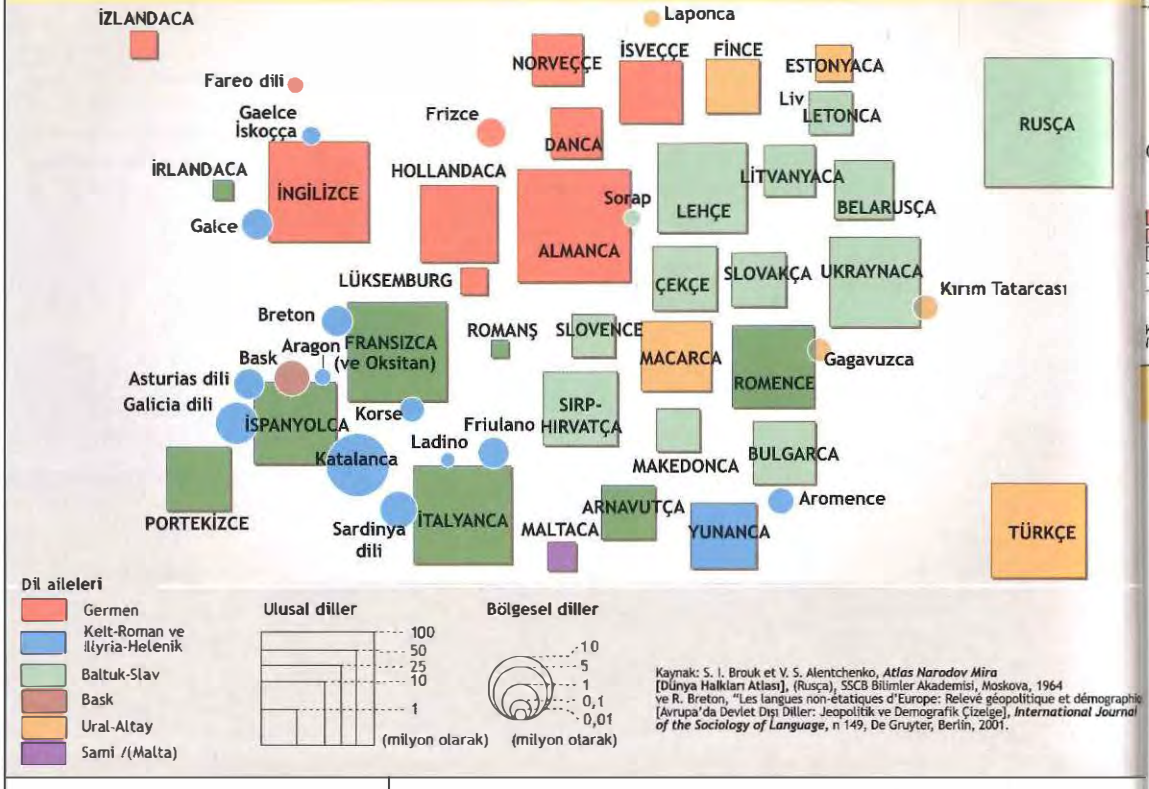
> *Bundan böyle öğrenim süresinin sonunda en azından iki yabancı dil konuşulmasını sağlamak yakalanması gereken bir hedeftir.*
> *V. REDING, AVRUPA EĞİTİM VE KÜLTÜR KOMİSYONU ÜYESİ, 1 OCAK 2001.*

Avrupa'da dillerin öğrenimi ülkelere göre dikkate değer bir farklılık gösterir: Öncelikle öğrenime katılan resmi, bölgesel ve yabancı dillerin sayısı; sonra öğrencilerin ve ailelerin falanca kültürel ya da yararcı iletişim aracına kendiliğinden ya da yönlendirilerek gelişen ilgileri. Yalnız ülke bütünlüğünde değil, toprakların çoğunda, sunulan yabancı diller yelpazesi uç bir kutuplaşmaya yönelir.

AVRUPA

Avrupa Birliği, Hindistan'da zaten bulunan bir sloganı benimsedi: "Farklılıkta Birlik", bu da özellikle karşılaştırılabilir bir dil durumuna işaret ediyor. Avrupalılar arasında bölgesel, nüfussal ya da siyasal planda hiçbir dil egemen konumda değildir. Bu yüzden, temellerini ancak farklı toplulukları arasındaki eşitlik üstüne kurabilecek ilk büyük uluslararası bütündür o.

AVRUPA DİLLERİ

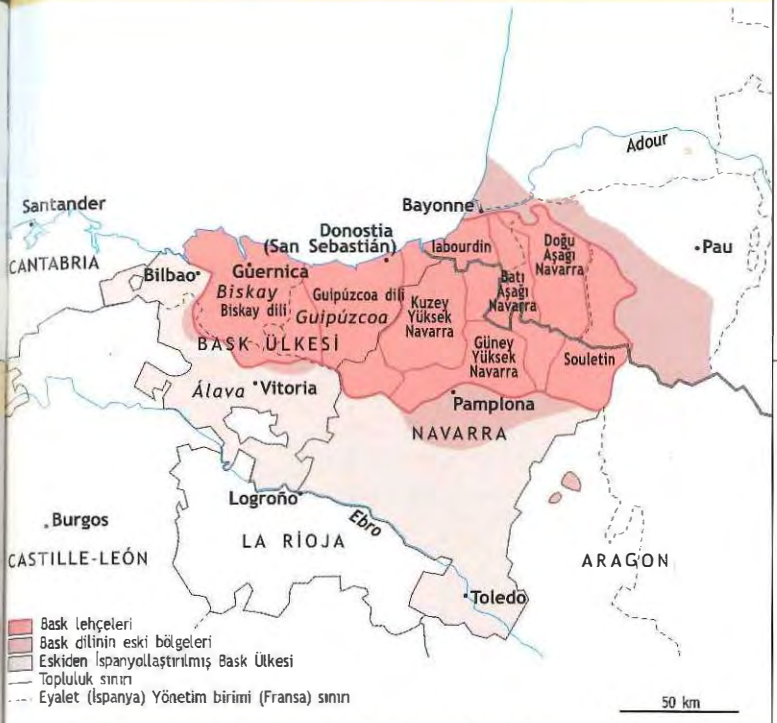
Kaynak: S. I. Brouk et V. S. Alentchenko, ***Atlas Narodov Mira*** **[Dünya Halkları Atlası]**, (Rusça), SSCB Bilimler Akademisi, Moskova, 1964 ve R. Breton, "Les langues non-étatiques d'Europe: Relevé géopolitique et démographique [Avrupa'da Devlet Dışı Diller: Jeopolitik ve Demografik Çizelge], ***International Journal of the Sociology of Language***, n 149, De Gruyter, Berlin, 2001.

Avrupa, Hint-Avrupa dil ailesinin en büyük alanlarından biridir; ailenin kolları orada çeşitlenir: Kelt, Germen, Slav, Roman, Yunan, Arnavut. Orada ayrıca eski dil katmanının tanığı küçücük bir küme de bulunur: Bask. Ayrıca, Siberya'daki geniş dış alanlardan Ural-Altay dilleri batıya girmiş ve bunların yeni getirileri olmuştur: Laponca, Fince, Macarca ve Türkçe.

Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'da diller ve lehçeler

Çek ve Slovak Cumhuriyetleri birçok dilin bir arada bulunmasına mükemmel bir örnek oluştururlar. Bu iki devlet aslında, iki ayrı dilde kutuplaşmaları uzun süre alan bir lehçeler bütünü üstüne kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde keyfi çizilen sınırları, önemli dış azınlıkları içermektedir: 1945'te neredeyse tamamen yok edilen Südet Almanları, Macar, Polonyalı, Ukraynalı azınlıkları.

BASK TOPRAKLARI

Kaynak: M. Cohen ve A. Meillet, *les langues du monde*'a göre, Éditions du CNRS, Paris, 1952 ve *La Continuité de la langue basque* [Bask Dilinin Sürekliliği], Bask Hükümeti Yayınları Merkez Bürosu, Vitoria, 1996.

Bask dili çok sonradan (XX. yüzyılın sonunda) yedi lehçe üstünden tek bir bütün haline gelen dillere başka bir örnektir, iki devlet arasındaki sınırın üstüne konuşlanmıştır. Bugün, Bask ülkesinin ve Navarra'nın iki topluluğunda İspanyolcanın yanında resmi dil, Fransa'daysa bölgesel dil haline gelmiştir.

> *Uluslar sonsuz değildir. Başlayan her şey biter. Avrupa Konfederasyonu büyük olasılıkla onların yerini alacak.*
> *E. RENAN, "ULUS NEDİR?", SORBONNE, 11 MART 1882.*

BİR ARADA YAŞAYAN DİLLER

Kaynak: *Çek Cumhuriyeti Atlası*, Prag, 1966.

ARAP DÜNYASI

Bir ayağı Afrika'da bir ayağı Asya'da olan Arap dünyasını, 25 devletin resmi dili ve yaklaşık 250 milyon kişinin anadili olan dünyanın dördüncü dili birleştirir. Ama Arapça ayrıca bir milyardan fazla insana yayılan Müslümanların din dili ve insanlık tarihinin en büyük uygarlıklarından birinin temel yazın dilidir.

ARAP DÜNYASININ DİL ÇEŞİTLİLİĞİ

Kaynak: S. I. Brouk ve V. S. Alentchenko, *Atlas Narodov Mira*, (Rusça), SSCB Bilimler Akademisi, Moscou, 1964 ve B. Grimes, *Ethnologue, Languages of the World*, 13. baskı, SIL Inc., Dallas, 1999.

Arap dünyasının dilleri

HAMİ SAMİ DİLLERİ

En son ortaya çıkan Akad, Fenike dilleri, İbranice, Aramca ve Süryaniceden sonra Sami dillerinden Arapça, Orta Arabistan çöllerinin yakınlarında doğmuştur. VII. yüzyıldan başlayarak, Muhammed'in sözcüsü Bedeviler tarafından Müslüman topraklarına katılan yerlerde yaygınlaştırılmış ve yavaş yavaş Basra Körfezi'nden Atlantik Okyanusu'na bu alanın tüm merkezinde yerel dillerin yerini almıştır. Bu yayılma durduğunda, yakınlarda başka kültür dilleri varlıklarını sürdürür: İspanyolca, Yunanca ve özellikle Müslüman evreninin ikinci dili olan Farsça.

Bu dünyanın yanında, başka Sami dilleri de vardır: Malta dili (Batılılaşmış Arapça lehçesi), İbranice, Asur dili, Güney Arapçası (Mahri ve Sukutri dilleri) ve tepelerine Müslümanlığın yerleşemediği ayrı bir konumda bulunan Etiyopya grubu, Tigre, Tigrinya ve Amhara dillerine (Eritre ve Etiyopya'nın resmi dilleri) bölünen klasik Geez dili. Mısır dilinin (Kıpti) yokoluşundan beri, Hami-Sami ailesinin ötekı dilleri artık sadece dört gruba ayrılıyor: Güneydoğuda Afrika Boynuzu'nun alçak topraklarına yayılan Kuşi dilleriyle (Buce, Afar, Somali ve Oromo) küçük Omo öbeği; batıda en belirgini Tuareglerin konuştuğu,

ARAPÇA VE MÜSLÜMANLIK

Moritanya, Libya ve Mısır'a da yayılmış Tamaşek dili olan birçok Fas ve Cezayir ağzıyla Berberi öbeği (ya da Tamasih); Sahra'nın güneyinde Afrika ailelerine katılan dilleriyle Çad öbeği.

Arap ve Müslüman dünyası doğal bir şekilde (çöller) tam dönence altıyla sınırlanır. Arapça bu sınırı sadece Sudan'da aşar. Ama Müslümanlık Batı Afrika'da sınır tanımaz.

ÖTEKİ AİLELER

Az çok Araplaşmış ve/ya da Müslümanlaşmış Afrika evreninin bu belli belirsiz sınırından sonra Nil-Sahra ve Nijer-Kongo (ya da Nijer-Kordofan) adı verilen, Afrika dil aileleri alanına girilir.

AZINLIKLAR

Arap Birliği'ne üye yirmi ülkeyi kaplayan Arap dili alanında, azınlıkların sayısı fazla değildir: Başta Fas'tan Mısır'a dek küçük topluluklar halinde Berberi dilini ya da Kızıldeniz boyunca Buce dilini (Kuşi) konuşanlar. Bu alanın dışında ama Arap devletlerinin içinde, Güney Sudan'da Nil dillerini konuşan ayrıksı topluluklara ve Irak'taki onyıllardan beri bu bölgelerde anlaşmazlıklara neden olan, birlikte yaşama ve siyasal düzen açılarından sorun oluşturan Kürt azınlığa rastlanır.

> *Yazınsal Arapça (Eski, Klasik, Yazılı, Yüksek Arapça, Kuran Arapçası, Fasih Arapça) tarihte görülen en önemli dillerden biridir.*
> *M. COHEN VE A. MEILLET (YÖN.),* LES LANGUES DU MONDE, *CNRS YAYINLARI, PARİS, 1952.*

Yazılı ve sözlü Arapça

Arapçanın geleneksel dağılımı bu dilin halkların anadili, devletlerin resmi dili olduğu bölgelerle kısıtlı değildir. Kuran'ın dili Arapça Müslüman dünyasının bütününde kullanılır. Bununla birlikte, sadece dilbilim planında kalınırsa, dünyada konuşulan dördüncü dil olan bu dilin bütünlükten yoksun olduğu görülür. Birçok kullanım düzeyine göre bölünmüştür aslında. Din ve kültür dili olan Klasik Arapça ya da Kuran Arapçası tektir ve kesin hatlarıyla belirlenmiştir; ama yüzyıllardan beri her yerde Kuran okullarında okutulsa da, artık halkların konuştuğu bir dil değildir. Dünyanın bir ucundan ötekine Arapçanın karşılıklı anlaşılamayacak denli farklı birçok lehçesi vardır: Bunlar özellikle hiçbir şekilde yazınsallaştırılmayan, resmi dil özelliği kazanmayan Mağrip (Arapça Batı) ve Maşrık (Doğu) lehçeleridir. Bunların üstüne kendiliğinden üç ağız yaygınlaşmıştır: Başta Klasik Arapçaya çok yakın olan Kahire halk şarkılarınınki, sonra basın ve radyonunki, daha doğrusu Maşrıki (Doğu) ve son olarak da özellikle merkezi Bahreyn'de bulunan El Cezire Kanalı (Ada) tarafından yaygınlaştırılan televizyon ağzı.

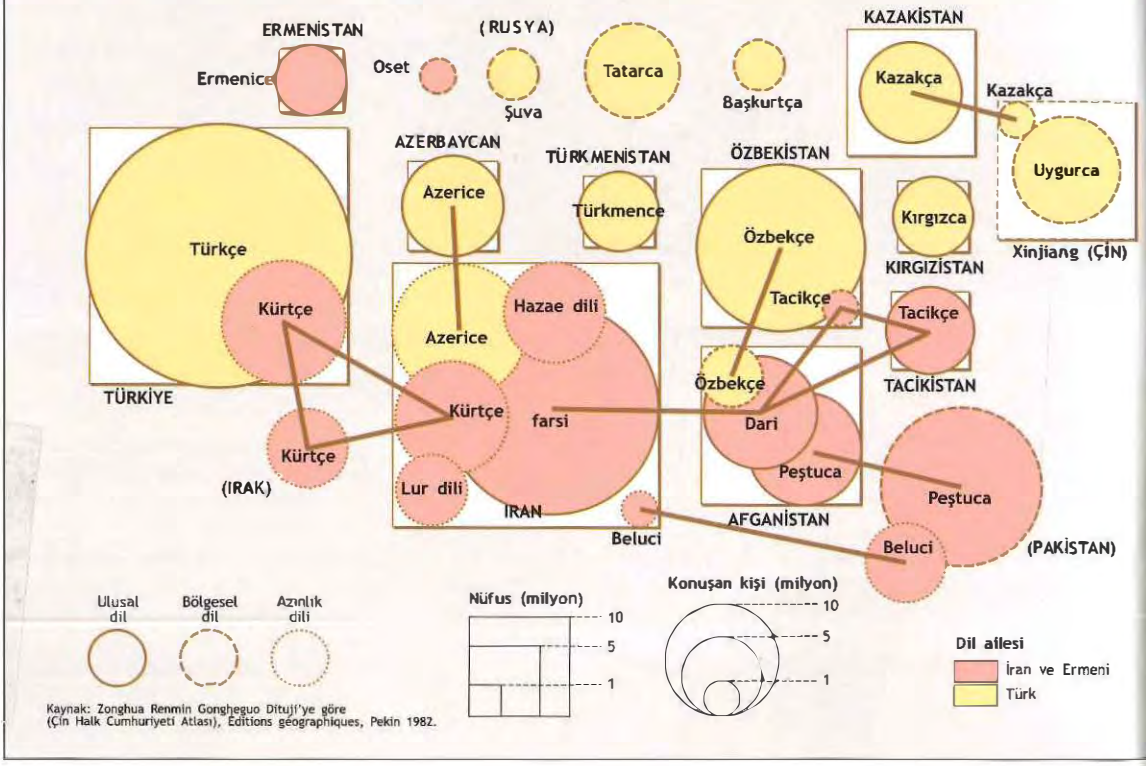
TÜRK-İRAN DÜNYASI

Avrupa, Arap, Hint ve Çin dünyalarının arasında Orta ve Güneybatı Asya, oralara tarih boyunca girmiş iki dil ailesinden gelen bir diller bütünüyle doludur: İran öbeğinin Hint-Avrupa dilleri ve Türk öbeğinin Altay dilleri - birçok bölgesel dil bugün iki büyük dil üstünde toplanır: Farsça ve Türkçe.

> *1. Türk vatandaşlarının anadili Türkçedir. 2. Türkçeden başka dillerin anadili olarak kullanılmasına ve yayılmasına yönelik her türlü faaliyette bulunulması, yasaktır. 19 Ekim 1983 tarihli 2932 sayılı yasa, 3. madde.*

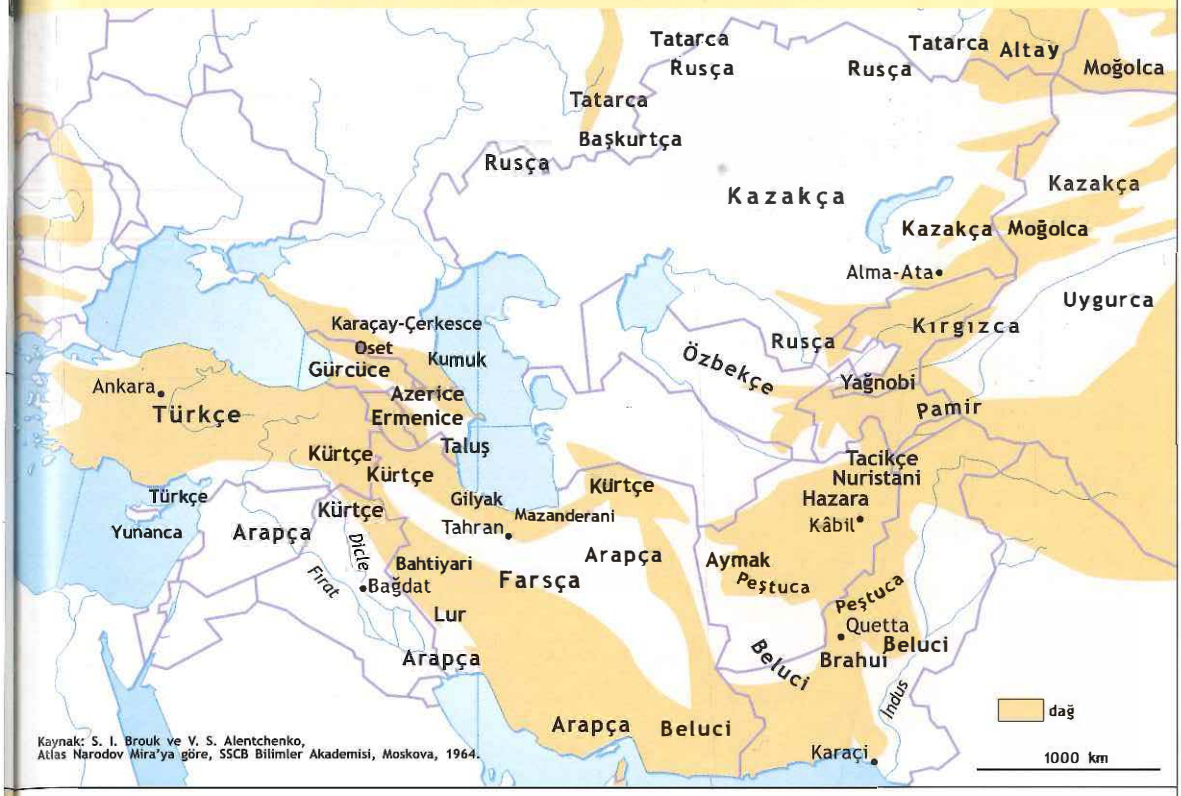
İki ailenin başlıca dilleri burada nüfus ağırlıklarına (milyon kişi) ve siyasal çerçevelerine göre veriliyor. Bu şekilde, İran dilleri arasında ikisinin ulusal dil olduğu görülüyor: üç devlette Farsça (İran, Afganistan ve Tacikistan) ve Afganistan'da Peştuca; buna karşılık altı Türk dili bir ulus-devleti temsil ediyor. Öte yandan, üç İran diliyle en azından dört Türk dilinin bölgesel konumları var.

BAŞLICA İRAN VE TÜRK DİLLERİ

Kaynak: Zonghua Renmin Gongheguo Dituji'ye göre (Çin Halk Cumhuriyeti Atlası), Editions géographiques, Pekin 1982.

TÜRK-İRAN DÜNYASINDAN DİLLER

Kaynak: S. I. Brouk ve V. S. Alentchenko, Atlas Narodov Mira'ya göre, SSCB Bilimler Akademisi, Moskova, 1964.

Hint-Avrupa'dan Türkçeye

Bu bölgede tarihsel açıdan ortaya çıkan ilk dil dalgası İ.Ö. ikinci binyılın başında batıdan gelmiş olan Hint-Avrupa ailesi ve sonradan, içinden Ari öbeğinin ayrılıp Hindistan'a yerleşeceği İran koludur.

İran öbeği Fırat'la İndus arasında yerel dil olarak kalır. Batıdan doğuya, başlıca dilleri Zagros Dağlarında Kürtçeyle Luri lehçesi (ve Bahtiyari dili), birçok Hazari dili (Taliş dili, Gilyak dili, Mazenderan dili) ve dağlık Hindukuş lehçe zincirine dek (Aymak, Hazara, Tacik) tüm İran yaylasma yayılan Farsçadır; son sözü geçen lehçelerin hepsinin başında tek bir yazılı dil vardır, buna İran'da Fârsi, Afganistan'da Dari (saray dili) ve Tacikistan'da Tacik adı verilir. Tacikistan'da Sovyet yönetimi bunu Kiril abecesiyle yazıp Rusça sözcüklerle doldurarak farklı bir dil haline getirmek istemiş ama bağımsız Tacikistan yeniden Arapça-Farsça yazıma dönmüştür. Güneydoğuda, İran'la Pakistan'da, Beluci dili ve doğuda Afganistan'ın öteki resmi dili, aynı şekilde Pakistan'ın kuzeybatı sınır eyaletinde de yaygın olan Peştuca konuşulur. Tacikistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Çin arasında, Pamirlerin çevresinde, Pamirlerde yaşayan Taciklere, Nuristanlılara (Eski Kafiristanlılara) ve Dardistanlılara ait, Hint-Ari dillerine yakın birçok dağlı küçük dil bulunur. Son olarak, kuzeye doğru birbirinden ayrı kümeler halinde iki İran diline rastlanır: Kafkasya'da eski Alanların Oset dili ve Tacikistan'daki küçük Yağnobi dili; bunların dışında bir de Hint-Avrupa kökenli ayrı bir topluluk oluşturan Ermenice vardır.

Antikçağdan beri Tohar (Kuşa ve Tohar A), İskit (Saka), Sogd, Hotan vb. ile Orta Asya'nın bütününe yayılan Hint-Avrupa dilleri, XI. yüzyıldan sonra bozkırlardan ve Altay'dan gelen Türklerin istilalarıyla karşı karşıya kaldı ve Müslümanlığın hizmetine girip Arapça-Farsça gücünün yerini aldılar. Ayrıca, Türkçe ailesinden diller de göçmen topluluklar halinde tüm Ortadoğuya yayılmıştı; bu topluluklar yavaş yavaş yerleşik düzene geçti ve diller kentli çevrelerin, devletlerin ve imparatorlukların ifade aracı haline geldi. Bugün, egemen olan Türkçe diller, batıdan doğuya Türkiye'de konuşulan Türkçe (Eski Osmanlıca); ona çok yakın olan ve Azerbeycan'dan İran'ın tüm kuzeybatısıyla ve küçük topluluklar halinde tüm ülkeye yayılmış olan Azeri Türkçesi; S.S.C.B.'de ortaçağdaki Çağatay Türkçesinden hareketle yapılandırılmış, Eski Türkistan'ın dört ulusal dili: Türkmence, Özbekçe, Kırgızca ve Kazakça. Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği devrimden sonra tüm bu diller Latin abecesini benimsemişlerdi; 1989'dan sonra bundan vazgeçilmiştir. Şimdi de hâlâ uydu yayınlarını ya da Türkiye'den gelen kasetleri rahatlıkla anlayabilecek kadar Türkçeye yakın diller bunlar ve kendilerini aynı halk ailesine ait hissediyorlar.

Güney Asya 1,3 milyar sakiniyle insan nüfusunun beşte birinden fazlasını barındırıyor. Oradaki beş bağımsız devlet (Hindistan, Pakistan, Nepal, Sri Lanka, Bhutan ve Maldivler) Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nı kurdu. Coğrafi olarak, Hint alt anakarası artık "Hint ülkeleri" şeklinde değil de Hint dünyası diye anılıyor.

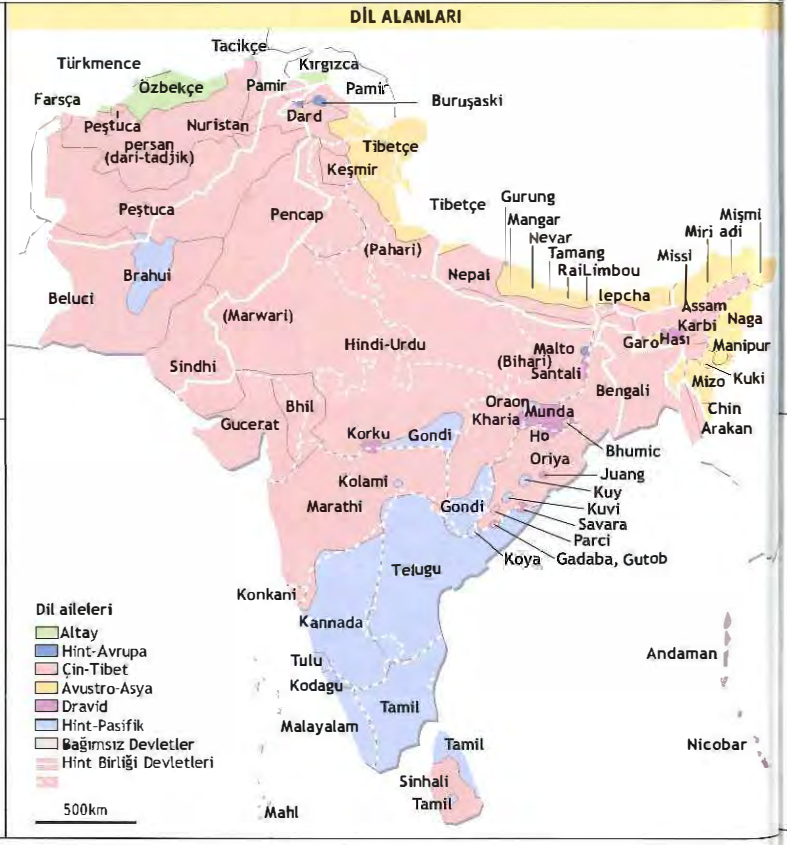
Hint alt anakarasındaki "ulusal" diller

Hindistan Birliği bir milyarın üstündeki nüfusuyla 28 devlet ve özellikle dil temelli 7 bölge içerir: Bunlar onun anayasasında adı geçen 18 dildir. 12 devletin kendi dili vardır; 406 milyon kişinin yaşadığı ve yaygın olarak Hintçe ve Urdu dilinin konuşulduğu 10 ülke de hep birlikte Hindi bölgesini oluşturur (Hindi Belt).

Hintçe dışında, Hindistan anayasasında geçen 18 dil arasından 13'ü devlet temellidir ve küçükten büyüğe şöyle sıralanabilirler: Bengali, Telugu, Marathi, Tamil, Gucerat, Kannada, Malayalam, Oriya, Pencap, Assam, Urdu (Keşmir'de), Manipur ve Konkan dilleri. Bunlara bir de özel konumasahip bir bölgede konuşulan Nepal dili eklenebilir.

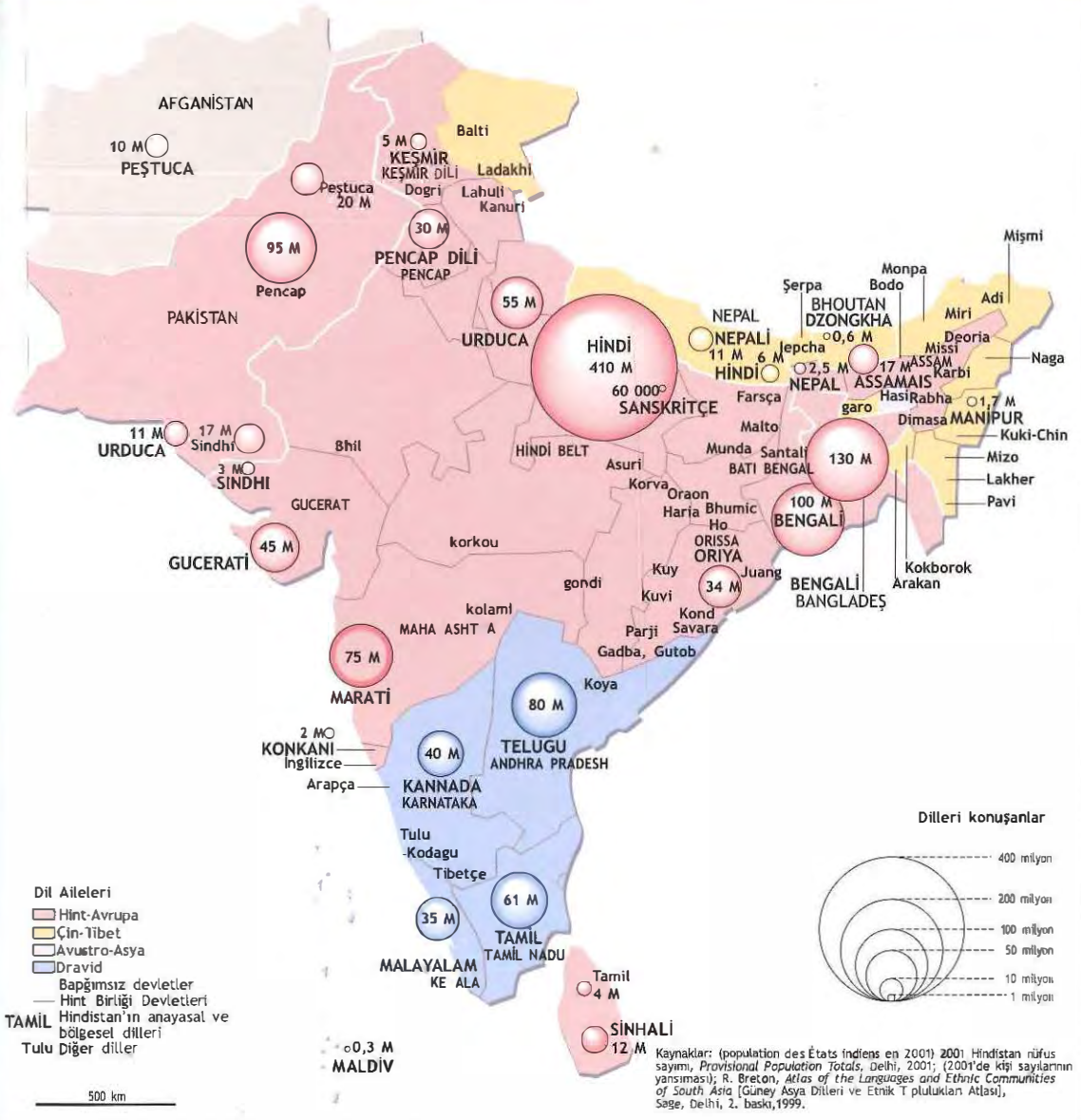
Sindhi ülkesinin bölünmesiyle oraya buraya dağılmış sığınmacıların diliyken, klasik Hindu dili olarak kalan Keşmir dilinin yerini Müslümanlaşmış bölgesinde Urduca almıştır; bununla birlikte Sanskritçe tüm ülkenin klasik dili olmayı sürdürür.

Bağımsız devletlerin öteki ulusal dilleri (Sinhali, Dzongkha [Bhutan] ve Maldiv dilleri) ve Pakistan'da sadece bazı eyaletlerde konuşulan iki dille birlikte (Sindhi ve Peştuca), "ulusal" sıfatını hak eden ve kişi sayısı ve kullanım açısından örneğin Avrupa'dakilerle kıyaslanabilecek en az yirmi kadar dille karşı karşıya kalınır.

> *Hindistan topraklarında, onun herhangi bir bölgesinde yaşayıp kendi dili, yazısı ya da ayrı bir kültürü olan her yurttaş topluluğu bunları koruma hakkına sahip olacaktır.*
> *HİNDİSTAN ANAYASASI, 1950, MADDE 29.*

ULUSAL DİLLER

Kaynaklar: (population des États indiens en 2001) 2001 Hindistan nüfus sayımı, *Provisional Population Totals*, Delhi, 2001; (2001'de kişi sayılarının yansıması); R. Breton, *Atlas of the Languages and Ethnic Communities of South Asia* [Güney Asya Dilleri ve Etnik Topulukları Atlası], Sage, Delhi, 2. baskı,1999.

Dört büyük dil ailesi

Alt anakaradaki başlıca dil aileleri Dravid, Çin-Tibet, Avustralya-Asya ve Hint-Avrupa'dır.

En eskisi, belki de antikçağda Ortadoğu'daki Elam diliyle akraba ve büyük olasılıkla İndus uygarlığında yaygın olan (mühürleri ilk Dravid dilinde yazılmıştır) Dravid ailesidir. Ama bu dili bugün, özellikle yarımadanın güneyine toplanmış, Belucistan'daki ve Hindistan'ın kuzeydoğusundaki birkaç topluluk konuşmaktadır. Onu Hint-Ari koluyla Hint-Avrupa dilleri izler, yarımadanın kuzeybatısını büyük ölçüde kaplamıştır; onun kuzeybatısında Farsça ve ara kollar kullanılmaktadır (Nuristan ve Dardistan dilleri).

Bilinmeyen bir tarihte Mon-Kmer öbeğinden Hasi ve Nikobar dilleri ve Hindistan'a özgü Munda dilleriyle Avustralya-Asya dilleri girmiştir bölgeye. Daha yakın bir tarihte, Çin-Tibet dilleri Himalaya setinden içeri sızmıştır: Kuzey sınırlarında Tibet dili, özellikle Nepal'de Tibet-Himalaya dilleri ve batı sınırında birçok Tibet-Birman öbeği. Son olarak da, Hint topraklarında iki ayrı dış dil varlığını sürdürür ve bu ailelerden daha eski olabilirler: Kafkas diliyle Paleo-Asya dilleri arasındaki Buruşaski ve Hint-Pasifik ailesinden Andaman dilleri.

Asya'nın Pasifik'e bakan yüzü Uzakdoğu "Orta İmparatorluk" çevresinde, özellikle üç komşu dil bölgesinde -Kore dili, Japonca ve Moğolca- Çin dili ve yazısının öne çıktığı bir uygarlık alanıdır. Buna karşın, Çin topraklarının içinde Türk, Tibetli ve Avustro-Asyalı birçok azınlık bulunmaktadır.

ÇİN AZINLIKLARIN DİLSEL AKRABALIKLARI

Kaynak: *Zonghu Renmin Gongheguo Dituji*, Editions géographiques, Pekin, 1982 et *Language Atlas of China*, Longman, Honkong, 1988.

Çin: Bir bölge, onlarca dil

Üç büyük dil bölgesi, Moğolca, Korece ve Japonca kısmen bir bütün haline geldiyse de, Çin toprakları yedi farklı aileye bağlı, iç içe geçmiş 50'den fazla dil alanına bölünmüştür - farklı "lehçeler"i de hesaba katmıyoruz.

Azınlıklar Çin nüfusunun % 10'unu oluştursa da toprakların yarısından fazlasını kaplamışlardır; çünkü başlıca yerleşim yerleri, Çinli kitlelerin tarihsel yayılımıyla sürüldükleri dağlık bölgelerle yan çöllerdir. Bundan ötürü Han halkının beşiği, büyük ırmakların suladığı ovalara göre daha az insanın yaşadığı daha verimsiz yerlerde bulunur: Sibirya'ya doğru hâlâ Mançu-Tunguz dillerini konuşan küçük toplulukların bulunduğu kuzeydoğuda (Eski Mançurya); Kore halkıyla doğuya doğru; Gobi Çölü ve engin İç Moğolistan'ın çevresinde. Batıda, Çin Seddi'nin ötesinde, İpekyolu'nun geçtiği kurak Şyanğ (Yeni Sınır) havzalarında beş yüzyıl önce Altay'dan gelen Türk halkları yaşamaktadır; bununla birlikte güneybatıda, Tibet yönetiminin dışına taşan, yüksek toprakların hepsi Tibet halklarına ait kalmıştır. Çince sadece Yunnan'da (Bulutlu Güney) Avustrik ailelerden diller konuşan halkların oturduğu dağlık bölgelere girebilmiştir.

> *1,2 milyar kişinin anadili Çince dünyada en çok konuşulan dil olmasının yanı sıra üç binyıllık içsel değişim sürecinin içinde en eski canlı dildir.*

Çin'deki azınlık dilleri

Çin nüfusu Çin (Han) ve başka 55 "azınlık" nüfusunu içeren 56 ulustan (*Minzu*) oluşur. Sayımlar bunların kaç kişiden oluştuklarını açığa vurur vurmasına ama Mançularda olduğu gibi kullanımda yitmiş olabilecek ya da Tujialardaki gibi toplulukları içinde bir azınlığı temsil eden dilleri kaç kişinin konuştuğu bilinmemektedir. Bu yüzden bu tablo resmi olarak yazılı 25 diliyle "yazılı olmayan" 36 dili ayırıp (Mançu dili de bunlardandır) azınlıklarla ilgili son rakamları gösteriyor (1990). Azınlık dilleri yedi aileye ayrılır. Çinceye en yakın olanlar Çince gibi Çin-Tibet ailesine bağlıdır ve üç alt öbeğe bölünürler: batıda Tibet öbeği, Bara ve Kaçin dilleriyle Hindistan'dan Birmanya'ya uzanan Himalaya altı öbeği ve güneyde yaygın olan Birman-Yi. Kuzeyde ve batıda, Altay ailesi Türk, Moğol ve Tunguz-Kore kolları içerir. Batı uçta, Hint-Avrupa ailesinden tek yerli dil olan Pamir Tacik dili, Türkçeden önce Sinkiang'da yaygın olan Tohar ve Sogd dillerinden sonra da varlığını sürdürmüştür. Güneyde de, kimi zaman tek bir Avustrik bütünde bir araya getirilen ve Güneydoğu Asya'yla Okyanusya'ya doğru yaygınlık gösteren dört aile iç içe geçmiştir: Meo-Yao (hmong-mien), Tay, Avustro-Asya ve Avustronezya dilleri.

ÇİN AZINLIKLARININ DİL AKRABALIKLARI

Dil Ailesi	Öbek	Azınlıklar (1990'da milyon üye) ve dilleri (Yazılı ya da yazısız)
Hint-Avrupa	İran	TACİK / Pamir (0,03)
Altay	Türk	UYGUR (7,2), KAZAK (1,1), KIRGIZ (0,1), Salar (0,09), ÖZBEK (0,02), TATAR (0,01), Batı Yugur / Sarı, Tuva
	Moğol	MOĞOL (4,8), Dongxiang (0,3), TU (0,2), Baonan(0,01), Doğu Uygur / Şiza, Dzur (0,1)
	Tunguz	XIBE (0,2), Evenki (0,02), Oroken (0,01), Mançu / Man (9,8), Hezhen, KORE / CHAOXIANG (1,9)
Çin-Tibet	Tibet	TİBET (4,6), Qiang (0,2), Pumi (0,03)
	Bara-Kaçin	JİNGPHAW/ KAÇİN (0,1) ve ZAİVA, Nu (Nusu, Anong ve Ruoro) (0,03), A'Chang (0,03), Dzoung / Derung (0,01)
	Birman-Yi	YI / LOLO (6,6), Tujia (5,7), Bai (1,6), HANİ (1,3), LİSU (0,6), LAHULİ (0,4), NAXI (0,3), jino (0,02)
Meo-Yao (Hmong-Mien)		MEO / HMONG (7,4), Yao / Mien (Bunu, Anong, Maian) (2,1), Shé (0,6)
Guang-Dong (Tay)	Dong-Shui	DONG (2,5), Shui (0,3), Mulam (0,2), Maonan (0,1)
	Tay-Guang	GUANG (15,5), PUYİ (2,3), Li (1,1), TAY / DAY (1), Gelo (0,4), Lakkia
Avustro-Asya	Mon-Kmer	VA (0,4), Blang/Bulang (0,1), VİETNAM / GİN (0,02), Deang (0,02)
Avusturonezya	Gaoshan	Tayvan'daki 13 yerli dil

Kaynak: *1990 Genel Nüfus Sayımının Başlıca Verileri Hakkında Rapor*'una göre (n 3), Çin Halk Cumhuriyeti Devlet İstatistik Bürosu, 13 Kasım 1990; Ma Yin, *China's Minority Nationalities*, [Çin'deki Azınlık Milliyetler] Foreign Languages Press, Pekin, 1989 ve G. D. McConnell, *Les langues du monde : relevé du degré et des modes d'utilisation*, Presses de l'Université Laval, Québec, 199

Güneydoğu Asya birçok dilin buluşma noktası olan, yarım milyardan fazla kişinin en az altı farklı dil ailesine bağlı bin kadar dil konuştuğu bir bölgedir; sadece Yeni Gine'de konuşulan farklı bin dili de saymıyoruz. Bu dil çeşitliliği dokuz ulusal dille on devlet çerçevesinde bir arada bulunur.

Çinhindi Yarımadası'ndan Güneydoğu Asya takımadalarına

Asya'nın güneydoğusu Hindistan'la Çin'in buluşma noktasıdır: Burası Hindulaştırılmış, eski "Ganj ötesi" Hindistanı'dır ve Çinhindi Yarımadası'yla "Hindistan Adaları"nı kapsar (Güneydoğu Asya adaları, Endonezya). Ama tarihöncesinde daha gerilere gidildiğinde, bu bölgenin birçok farklı dil ailesinin kaynağı olduğu ve binyıllar boyunca yayılımların burada kesiştiği görülür:

- Hint-Pasifik ailesi, en eski ailedir;
- Avustrik bütün, Avustronezya (ya da Malezya-Polinezya) ailesi ve daha yakın bir zamanda kuzeyden gelen Mon-Kmer ve Tay ailesiyle Avustro-Asya ailesini içerir.
- Son olarak, Çin-Tibet ailesi, biri Güney Tibet (Bara-Kaçin), öteki Yunnan (Birman-Yi) olmak üzere iki dalga halinde gelmiştir.
- Çince de Meo-Yao ailesiyle sonradan gelmiştir buraya.

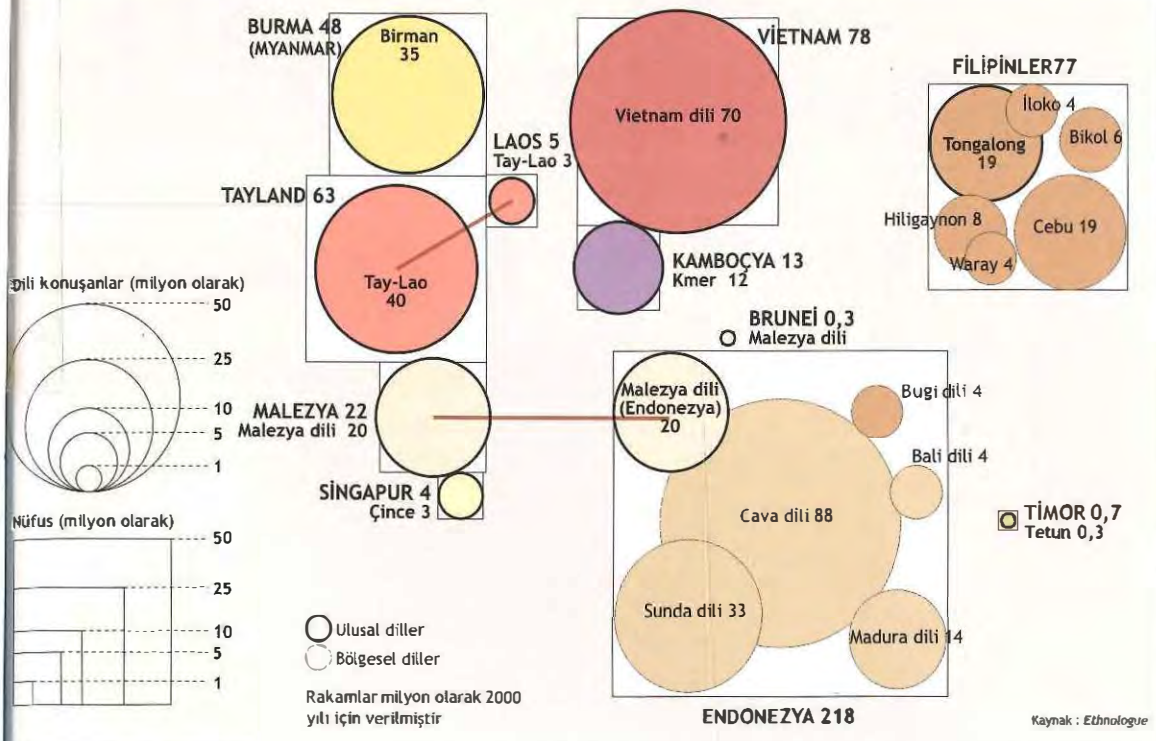
Bu ailelerin her birinde birçok farklı etnik-dilsel öbek bulunur ve bunlar o kadar dağılmışlardır ki bu haritanın ölçeğinde göstermek olanaksızdır. Sadece her öbeğin ya da her bölgenin en önemli dilleri ve coğrafi açıdan ayrı konumları bulunanlar verilmiştir.

GÜNEYDOĞU ASYA DİLLERİ

Kaynak: S. I. Brouk ve V. S. Alentchenko, *Atlas Narodov Mira*,(en russe), SSCB Bilimler Akademisi, Moskova, 1964; D. Dalby, *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities*, Linguasphere Press, Hebron, 1999/2000 .

BAŞLICA DİLLER

> *XVII. yüzyılın Hıristiyan misyonerleri Annam simgeleri yerine Latin abecesini getirdiler: Annam ülkesinde bugün işte bu Latin harfleriyle yazı yazılıyor.*
> *H. MASPERO, "LANGUES DE L'ASIE DU SUD-EST", LES LANGUES DU MONDE'DA, CNRS, 1952.*

Tarih, siyaset ve dilbilim

Yirmi yüzyıllık değişim sürecinde bazı etnik-dilsel topluluklar güçlü siyasal birlikler oluşturdu ve kendi dillerine resmi ve yazılı bir özellik kazandırdılar; bu da onların kültürel üretimlerini sabitlemelerini sağladı.

Güneydoğu Asya'nın bugünkü devletleri bu hem siyasal, hem dilsel yapılanma sürecinin cisimleşmiş halidir: Birmanya'da Birman, Tayland'da Tay ve onun lehçesi Laos'taki Lao, Kamboçya'da Kmer, Vietnam'da Vietnam dili (sömürge dilinde Annam dili), Malezya, Singapur, Brunei ve Endonezya'da Malezya dili (*bahasa Malaysia*) ya da Endonezya dili (*bahasa Indonesia*), Filipinlerde Pilipino olarak anılan Tagalog, Doğu Timor'da da Tetum.

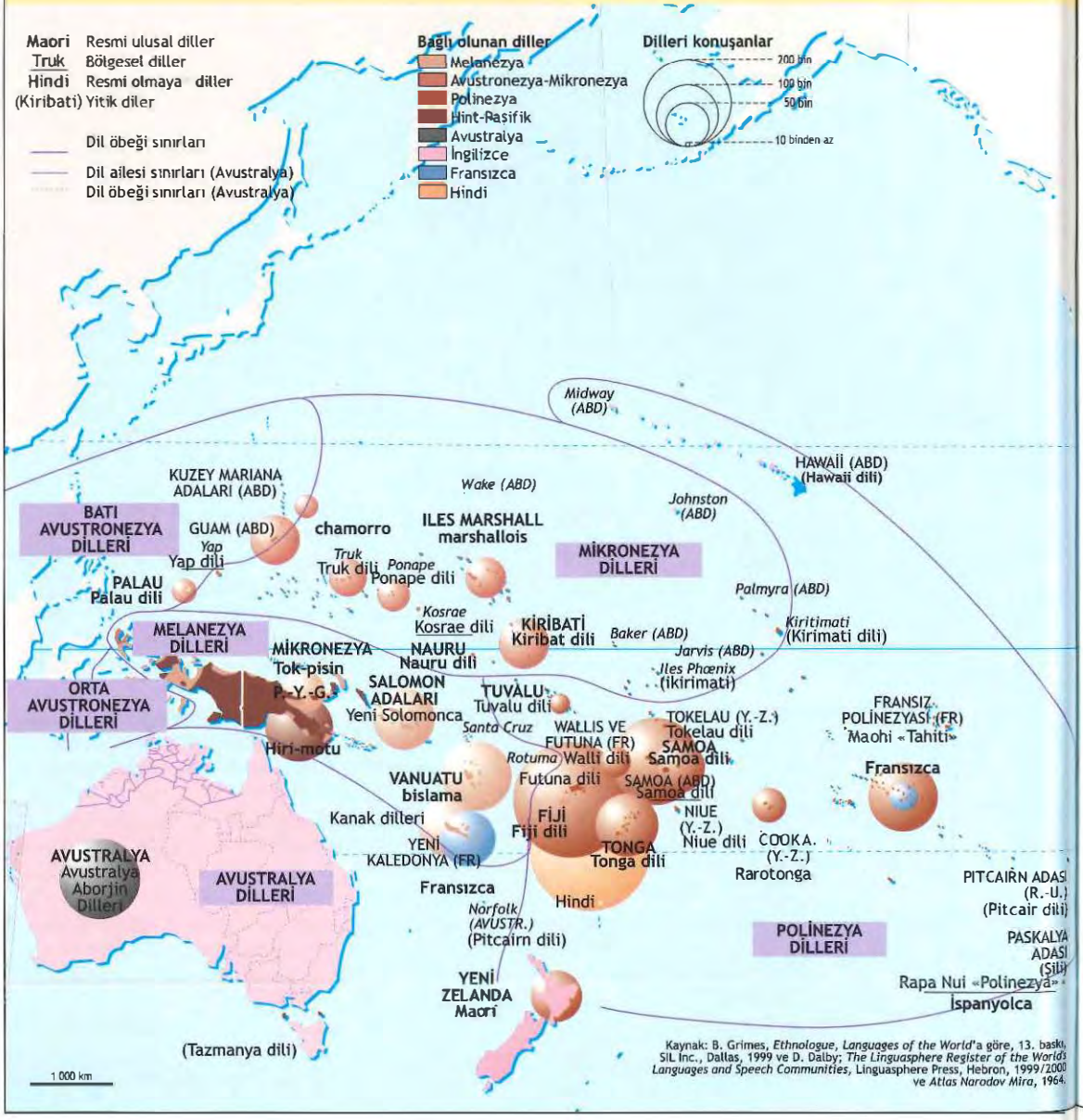
Bu şekilde bakıldığında yedi yerli ulusal dil vardır, bunlara sömürgecilerin getirdiği ve resmi konumlarını koruyan dört uluslararası dil de eklenir: Singapur, Brunei ve Filipinlerde İngilizce, Singapur'da Çince ve Tamul, Timor'da Portekizce. Bununla birlikte, sömürgeci dilleri bu konumu yitirmişlerdir: Birmanya ve Malezya'da İngilizce, Vietnam, Kamboçya ve Laos'ta Fransızca, Endonezya'da Hollandaca ve Filipinlerde İspanyolca. Bazı ender yerel dillerin bölgesel bir konumları olduğu ileri sürülebilir: Birmanya'da Mon, Karen, Kayah, Shan, Kachin ve Chin, Vietnam'da dağlıların konuştuğu Tay, Filipinlerde İloko, Bikol, Varay, Hiligaynon ve Cebu. Endonezya'da, Endonezya Malezyacası daha önce gelişme göstermiş ama Cava dili gibi kendisine çok yakın dillerin tümünün yerini almıştır.

OKYANUSYA

Okyanusya yalnızca yerel dillerin çeşitliliği açısından değil (Avustralya'da 250'den fazla, Yeni Gine'deyse 1000'den fazla), aynı zamanda yeni başlangıç dilleri açısından da rekoru elinde bulundurur: Bunlardan yirmi kadarı genel anlamda sayıları sadece yüzlerle, hatta onlarla ifade edilen, binlerce kişinin oluşturduğu, küçük bölgesel ve etnik topluluklar için resmileştirilmiştir.

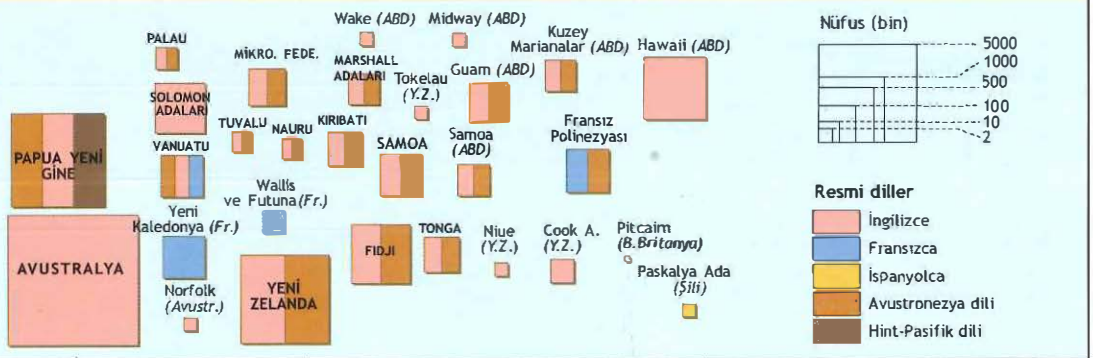
> *Tazmanya'daki etnik temizlik 1805'le 1830 arasında gerçekleştirildi [...]. Hayatta kalan 200 kişi 1829-1834 arası Flinders Adası'na ve başka küçük adalara götürüldü.*
> *D. DALBY,* LINGUASPHERE REGISTER, *2000.*

OKYANUSYA'NIN BAŞLICA DİLLERİ

Kaynak: B. Grimes, *Ethnologue, Languages of the World*'a göre, 13. baskı, SIL Inc., Dallas, 1999 ve D. Dalby; *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities*, Linguasphere Press, Hebron, 1999/2000 ve *Atlas Narodov Mira*, 1964.

NÜFUS VE RESMİ DİLLER

Binlerce dil

Pasifik haritası her ada ya da takımadalarda, bölgede bir dili konuşan kişilere göre orantılı bir çemberle, kullanılan dil ya da dilleri gösteriyor.

Bu takımadaların çoğunda, aynı zamanda Malezya-Polinezya adı da verilen Avustronezya dilleri konuşan denizci halklar otururdu. Endonezya ve Filipinlerde yaygın olan Batı Avustronezya ailesinin 500 dili, Endonezya'nın doğusundaki Orta Avustronezya ailesinden yüz kadar dil ve Pasifik'in tüm geri kalanına yayılmış üç Melanezya, Mikronezya ve Polinezya öbeğinin 500 diliyle batıdan doğuya birçok farklı öbek görülür.

Bununla birlikte, Avustronezya ailesi sadece iki eski ailenin yerini almıştır: Timor'dan Bougainville Adası'na kadar dağılmış 600 Papua diliyle, bugün yitmiş durumda olan Tazmanya dilleriyle temsil edilen Hint-Pasifik ailesi ve hâlâ Aborjinlerin 250 dilinin oluşturduğu Avusturya ailesi. Buna bir de şunu eklemek gerekir ki, XIX. yüzyıldan beri sömürgecilik, Almancayla Japoncanın tümden yok oluşunun ardından İngilizce konuşan önemli toplulukların ve Fransızca, Hintçe ve İspanyolca konuşan başkalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Küçük bölgesel topluluklarda ve onların başlangıç dillerinde görülen artış sömürgeciliğin anadili İngilizcenin çok büyük bir nüfusa yayılmasına ve tüm Okyanusya'da genel olarak resmileştirilmesine engel olmamıştır; Fransızca konuşulan üç bölgeyi ve ikidilli, İngilizce ve Fransızca konuşulan Vanuatu'yu ayrı tutuyoruz.

PAPUA YENİ GİNE beş milyon sakini için 800'den fazla dille, dil çeşitliliği açısından dünya rekorunu elinde bulundurur; bu hesaba göre iki aileye bağlı -Papua ve Avustronezya- her dili konuşan ortalama 6000 kişi vardır. Papua kümesi de bir makro-kümeye, kümelere, altkümelere ve dil ailelerine bölünür. Görünen o ki, bu bölünme nüfusu ve etkinliği daha az olan bölgelere gidildikçe daha çok artar.

PAPUA YENİ GİNE'DEKİ DİL AİLELERİ

Kaynak: R. G. Ward et D. A. M. Lea, An Atlas of Papua and New Guinea, Collin Longman, 1970.

KUZEY AMERİKA, ORTA AMERİKA VE KARAYİPLER

Dillerin kullanım planı üstünde Kuzey Amerika, Yeni Dünya'daki öteki topraklar gibi birbirini izleyen ve temel bir eşitsizlikle bir arada yaşayan iki halk dalgasına ait iki dil kümesinin üst üste gelmesiyle öne çıkar. Asya kökenli Amerika Yerli dilleri sömürgeci, büyük çoğunluğu elinde bulunduran ve resmi özellik taşıyan tek dillerin, Avrupa dillerinin -İspanyolca, Fransızca, İngilizce, Hollandaca ve Danimarka dili- egemenliği altında sadece az sayıdaki küçük topluluklarda varlığını sürdürür.

> *Gündelik yaşamı Fransızca sürdürmek hâlâ isteniyor çünkü seviliyor; çünkü insanlar kendilerini bu şekilde ifade etmeyi seviyorlar; çünkü aşk gibi bu kalıta da karşı koymak olanaksız.*
> *Z. RICHARD, D. LOUDER VE AL., VISION ET VISAGES DE LA FRANCO-AMÉRICANIE, SEPTENTRION, QUÉBEC, 2001.*

Amerika Yerli dilleri yitiyor mu?

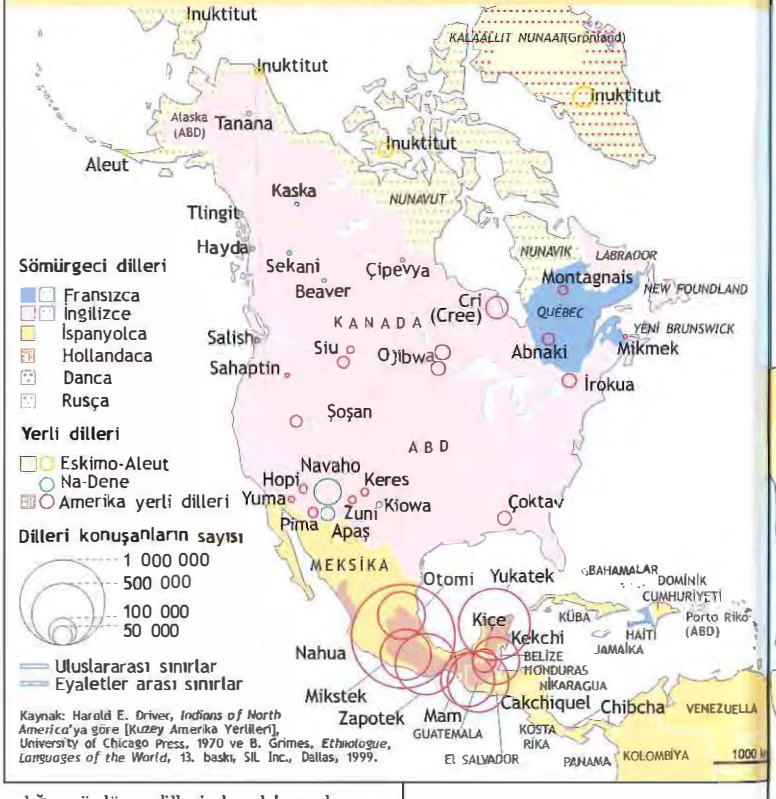
Devletlerin beş yüzyıldır dışarıdan getirilen resmi dillerinin kılıfı altında yerel diller hâlâ gerilemekte. Eskimoların Inuktitut dili sadece özerk Danimarka devleti Kalaallit-Nunaat'ta (Grönland), Québec'teki Nunavik'te ve Nunavut'un Kanada topraklarında çoğunluğun konuştuğu dildir. Ama tüm Avrasya aileleriyle akraba olan bu Eskimo-Aleut kolu Bering Boğazı'ndan en son geçmiş olan dildir.

Öteki Amerika Yerli dilleri çok daha eski iki kümeye ayrılır: Avrasya Dene-Kafkas öbeğiyle akraba olan, ilki öbeği, Alaska'nın Atabask diliyle ABD'nin güneybatısının Apaş dillerini bir araya getiren Na-Dene; ve Amerind olarak adlandırılıp yaklaşık on iki aileye ayrılan, toplamda bin kadar dil içeren, daha eski küme.

Kanada ve ABD'nin ayrılmış bölgelerinde bile, İngilizce yararına kültürlerini yitirmekte olan kabilelerde Amerika Yerli dillerini sadece birkaç bin kişi konuşuyor. Bu diller, Avrupalı göçmenlerin soyundan gelenlerin birkaç kuşaktır varlığını sürdüren dillerinden daha az konuşuluyor. Çünkü ABD'de 25 milyondan fazla "Hispanos"un dili olan İspanyolca bir kenara, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Çincenin her biri, tam da bu sırayla, bir milyondan fazla kişinin anadili hâlâ. Kanada'da, İtalyanca, Almanca, Çince ve Ukraynaca 200.000-500.000 kişinin ana dili. Bununla birlikte, Louisiana Fransızcası dışında, bu farklı farklı bölgelere yayılmış göçmen dilleri hiçbir yerde çoğunluğun dili değil.

Sadece Orta Amerika'da Yerli dillerini bölgesel çoğunluktaki yüzlerce bin kişi konuşuyor. Öte yandan, ulusal dil İspanyolcanın yararına gitgide hızlanan bir erozyon gözlemleniyor. Meksika'da, örneğin 1940'ta hâlâ nüfusun % 15'ini temsil eden "Yerli" dilleri, 2000'de her ne kadar nüfus açısından toplamda 2,5 milyon kişiden 5 milyon kişiye geçilse de, yaklaşık % 5'e düştü.

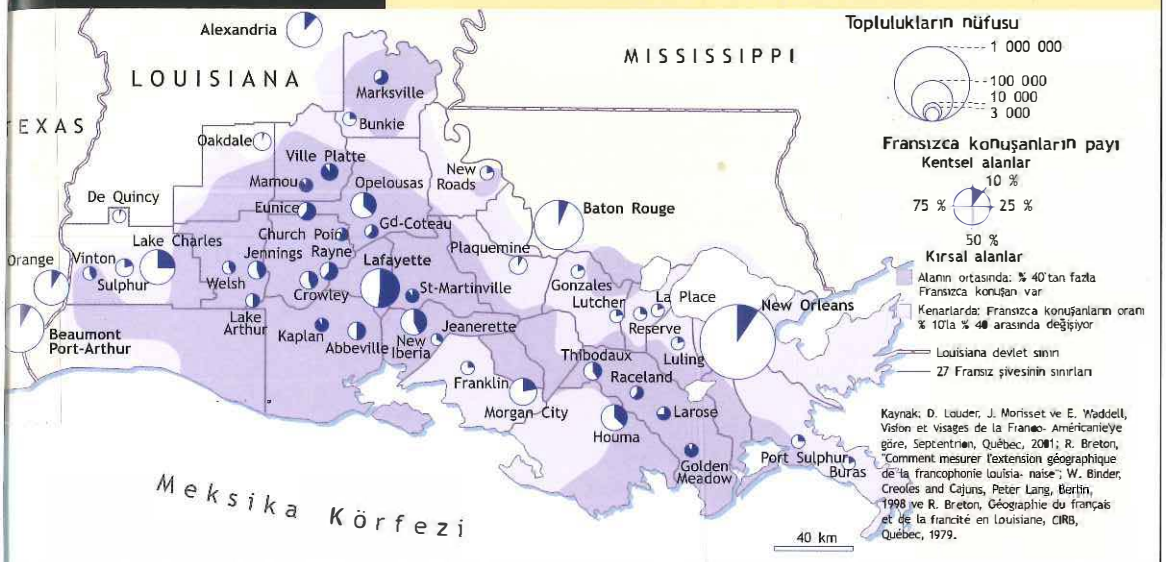
BAŞLICA DİLLERİN DAĞILIMI

Kaynak: Harold E. Driver, *Indians of North America*'ya göre [Kuzey Amerika Yerlileri], University of Chicago Press, 1970 ve B. Grimes, *Ethnologue, Languages of the World*, 13. baskı, SIL Inc., Dallas, 1999.

Amerika Yerli dilleri, Meksika ve komşusu Guatemala'da hâlâ belli bir bölgesel dağılımla bazı yerlerde çoğunluğun dili olmayı sürdürüyor ama bunların sayısı gittikçe azalıyor. Yanda 1950'de bu dillerin başlıcalarının güncel nüfus yoğunluklarını gösteren bir şema eşliğinde en önemli dağılım alanları görülüyor. Bu da ayrıca farklı dil ailelerinin yüzlerce ya da binlerce yıl boyunca nasıl üst üste bindiklerinin anlaşılmasını sağlıyor.

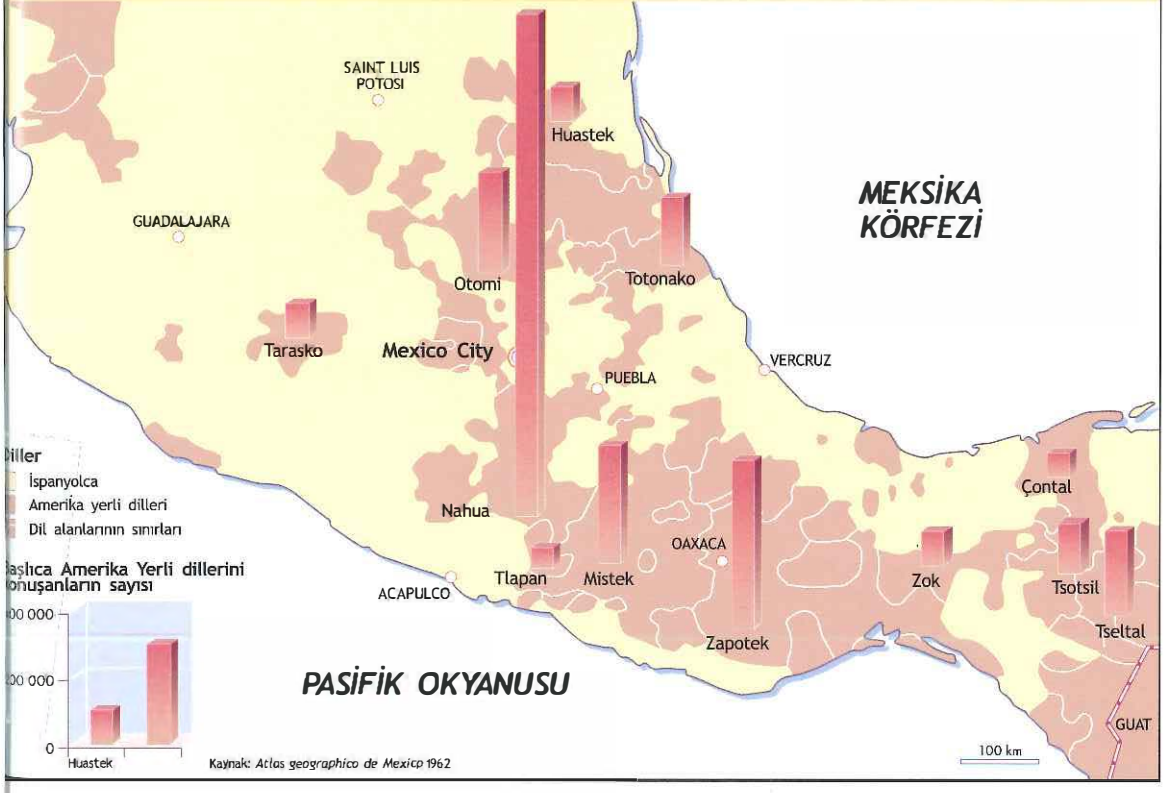
FRANSIZ LOUISIANASI

Kaynak: D. Louder, J. Morisset ve E. Waddell, Vision et visages de la Franco- Américanie'ye göre, Septentrion, Québec, 2001; R. Breton, "Comment mesurer l'extension géographique de la francophonie louisia- naise"; W. Binder, Creoles and Cajuns, Peter Lang, Berlin, 1998 ve R. Breton, Géographie du français et de la francité en Louisiane, CIRB, Québec, 1979.

Louisiana Napoléon tarafından ABD'ye satılmadan önce nüfussal açıdan Fransa'dan, Fransa Antillerinden ve özellikle Acadia'nın etnik temizlenmesinden beslenen bir bölgeydi. İki yüzyıldan uzunca bir süre boyunca, şimdi artık Acadiana olarak anılan, Louisiana'nın güneyindeki köylü nüfus büyük bir çoğunlukla Fransızca konuşmayı sürdürdü; dile giren İngilizce öğeler XX. yüzyılda bile Fransızcalaşıyordu. 2000 sayımı nüfusun % 5'inin (200.000'den fazla kişinin) Fransızcayı anadili olarak konuştuğunu ve % 15'inin (660.000) Fransız soyundan geldiklerini öne sürdüğünü gösteriyor: 1990'da, anadillerinin Fronsızca olduğunu söyleyenler 260.000 kişiydi ve Fransız soyundan gelenlerse 934.000 kişi. 1970'te, 572.000 kişi -488.000'i Cajun ve Kreal, 81.000'i Siyahi ve 2.800 Yerli- Fransızcanın anadilleri olduğunu dile getirmişti.

ORTA MEKSİKA'NIN DİL ALANLARI

Kaynak: *Atlas geographico de Mexico* 1962

GÜNEY AMERİKA

Güney Amerika'daki Portekizce konuşan Brezilya'yla 10 İspanyolca konuşan ülke arasında dağılmış 350 milyon kişinin içinde birçok azınlık, Amerika Yerli dillerini konuşuyor hâlâ; bunlar küçük topluluklar halinde Amazon havzasına birbirlerinden ayrı halde ama And bölgesinde sonradan ulusal nitelik kazanmış ve yirmi milyondan fazla kişinin konuştuğu üç büyük dille yayılmış durumdalar.

Amerika Yerli dilleri

Resmi İspanyolca, Portekizce, İngilizce, Hollandaca ve Fransızca bölgesi içinde Güney Amerika'da başlıca dil aileleri'yle Amerika Yerli dillerinin yayılımı gösteriliyor. Bu diller arasında en çok konuşulan, Peru, Bolivya ve Paraguay'da "ulusal" olarak kabul edilmiş üç dilin adı geçiyor. Bunlar:

- Keçuva, 17 milyon kişi (Ekvator'da 4 milyon [nüfusun % 40'ı], Peru'da 10 milyon [%40], Bolivya'da 3 milyon [% 30] ve Arjantin'de 1 milyon);
- Aymara, 3 milyon kişi (Bolivya'da 2 milyon [% 25] ve Peru'da 1 milyon [% 4]);
- Guarani ya da Paraguayca, Paraguay'da 5 milyon kişi [%95].

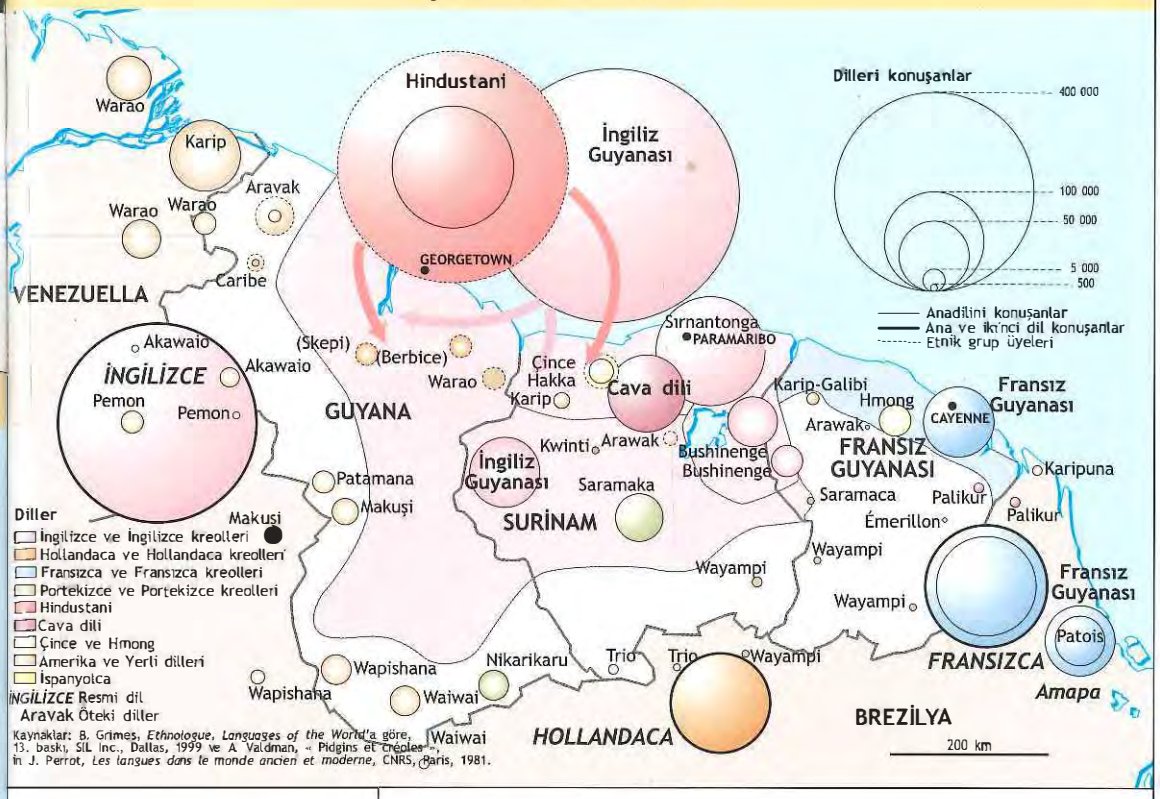
Ayrıca Şili'nin güneyinde, eski Arokanlar olan 400.000 Mapuçe'nin dili Mapudungu ve kesin olarak ortadan kalkma tehlikesini daha doğrudan hisseden beş dil bulunur: Mapuçelerin güneyinde Huilçe, Patagonya'da Tehuelçe ve üç Fuego dili (Alakaluf, Ona ve Yamana), bu dilleri konuşan birkaç yaşlı vardır belki hâlâ. Amerika Yerli halklarının devingenlikleri birkaç yolla ve bugün iki aileye bağlı olan dillerce -Guarani ailesi için Kokoma dili ve Karayip ailesi için Txikao, Çoko ve Belize, Guatemala ve Honduras'ta 100.000 kişinin konuştuğu Garifuna ya da "Siyahi Karayip" dilleri- işgal edilen uç konumlarla izleniyor.

GÜNEY AMERİKA DİLLERİ

Kaynak: B. Grimes, *Ethnologue, Languages of the World*, 13. baskı, SIL Inc., Dallas, 1999 ve *Atlas Narodov Mira*, (Rusça), SSCB Bilimler Akademisi, Moskova, 1964

ÜÇ GUYANA'DA DİLLER

Kaynaklar: B. Grimes, *Ethnologue, Languages of the World*'a göre, 13. baskı, SIL Inc., Dallas, 1999 ve A. Valdman, « Pidgins et créoles » in J. Perrot, *Les langues dans le monde ancien et moderne*, CNRS, Paris, 1981.

> *Hiçbir ulusun pençesini bir başkasının üstüne koyma hakkı yoktur. [...] uluslar yaralanır ama ölmezler. Küba'nın kendi yaşamı, Polonya'nın kendi ruhu vardır...*
> VICTOR HUGO, LETTRE AUX FEMMES DE CUBA, *15 OCAK 1870.*

Az çok uzun ömürlü kreoller

Güney Amerika'daki İspanyolca ve Portekizce konuşulan büyük alanlar arasına sıkışmış; ve İngilizce, Hollandaca ve Fransızca konuşan üç küçük Guyana, başlıca beş Avrupa sömürgeci dilinin dışarıdan getirilen Afrikalı ve Asyalı halklara karıştığı sıra dışı bir buluşma noktası oluşturur. Öte yandan, yerel Amerika Yerli dilleri yavaş yavaş kültürlerini yitirme yolundaki, özellikle Karip (Kalina ya da Galibi de denir) ve Arawak dillerini konuşan küçük etnik topluluklara özgü kalmıştır.

Dört anakaradan gelen bu halkların karışımı dört yüzyıl boyunca gündelik kullanımlara bile önemli derecede etki eden izler bırakmış farklı kreolleşme süreçlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu şekilde, İngiliz Guyanası kreolü öncelikle Afrikalı işçilerin kültürlerinin ortadan kalkmasıyla, sonra da Hindustani kökenli nüfusun büyük bölümünün kültürsüzleştirilmesiyle Guyana'nın *lingua franca*'sı olmuştur. Yine Afrikalıların ve Hindustani, Cava dili ya da Çince konuşan işçilerin kültürlerinin ortadan kaldırılmasıyla, Sranantonga (Surinam'ın dili) ya da İngilizce kökenli başka bir kreol olan Taki-Taki (konuşmak-konuşmak) Surinam'ın *lingua franca*'sı haline gelmiştir. Aynı zamanda, Surinam'ın doğusunda, artık bitkilerin arasından çıkmış olan "Çalı Siyahileri"nde (*bush-negroes* ya da *bushinenge*) Aukan olarak adlandırılan, üç ağız çevresinde -Njuka, Paramaka ve Boni-Aluku- düzenlenmiş İngilizce kökenli üçüncü bir kreol daha vardır.

Bu İngilizce kökenli kreollerin yanı sıra, Hollandaca kökenli iki tane daha vardı Guyana'da: Skepi ve Berbice; ama bunlar günümüzde yokolmak üzerelerdir. Buna karşılık, Hollanda Antillerindeki Papiamento gibi Portekizce kökenli kimi kreoller çok daha canlıdır. Bunların en önemlileri Saramaka; daha küçük ölçüde Surinam'ın içlerindeki Kwinti; Guyana'nın güneyinde, Amerikalı Nikarikaru Yerli kabilesi tarafından kullanılan kreoldür. Fransız-Guyana kreolü de Fransız Guyanası nüfusunun en az üçte birinin anadilidir ve Brezilya'daki Amapá bölgesinde yaygınlaşmıştır.

GÜNEY SAHRA AFRİKASI

Siyahi Afrika, Güney ya da Aşağı Sahra Afrikası birkaç bin ya da birkaç on bin kişilik üyeli birçok küçük etnik grubun her birinin ayrı bir dile sahip olduğu sıra dışı bir diller bütününün bulunduğu bölgedir. Sömürgecilik, temel olarak bağımsızlıklardan sonra resmi kalan üç dil bırakmıştır ona. Afrika dillerinin ulusal düzeye yükseltilmesi de sıradışıdır, bu durum sadece Etiyopya'da geçerli değildir, orada bu binyıl önce gerçekleşmiştir.

BAŞLICA GÜNEYSAHRA AFRİKASI DİLLERİ

Kaynaklar: D. Dalby, *The language Map of Africa and the adjacent islads*'a göre International African Institue, Londra, 1977 ve G. Manessy, "Les Languages de l'Afrique subsaharienne", J. Perrot (yön.), *Les Langues dans le monde ancien et moderne*'de, CNRS, Paris, 1981

> *Siyahi Afrika 600 milyondan az sakiniyle dünya nüfusunun % 10'unu bile barındırmıyor ama yaşayan 2000 dili yeryüzündekilerin % 30'una denk geliyor.*

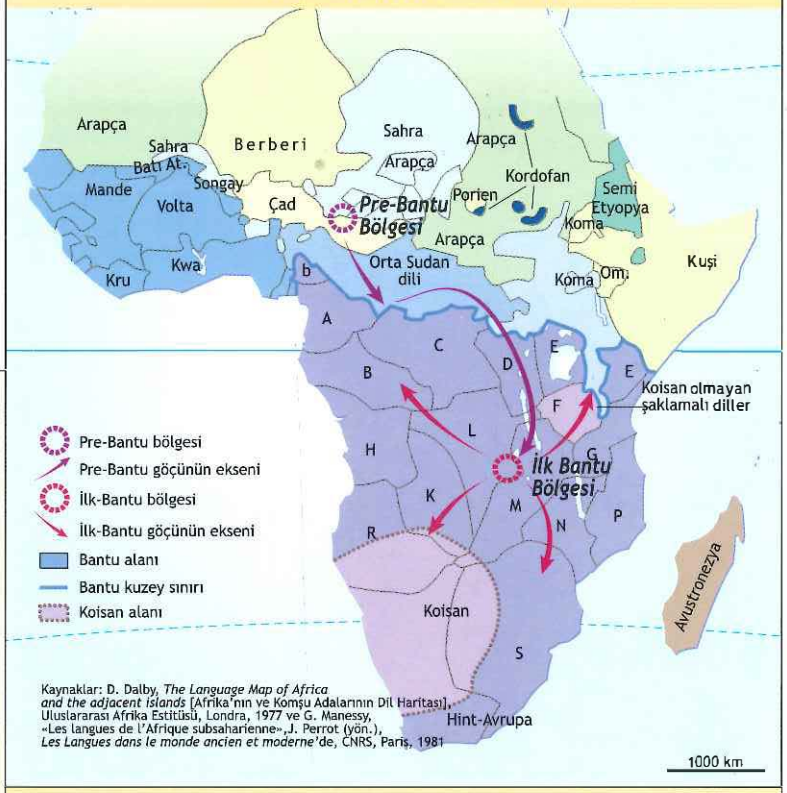
Aşağı Sahra Afrikası'nın dilsel görünümü

Soldaki ve sağdaki iki harita başlıca dilleriyle dil ailelerinin bugünkü alanlarını gösteriyor.

Aşağı Sahra kümesinin iki büyük ailesi, Nijer-Kongo ve Nil-Sahra aileleri, kuzeyden gelen Afrika-Asya dillerinin yayılmasıyla karşı karşıya kaldı. Buna koşut olarak, sık ormanların bulunduğu bölgeyi çevreleyen tarihöncesi bir yayılım Nijer-Kongo'dan hareketle Afrika'nın güneyinde baskın olan ve en sonunda da en eski ailenin, Koisan ailesinin (Koikoi-Buşman) bölgesine sıçrayan Bantu dilleri ortaya çıkmıştır. Avurtronezya diliyse Hollandacanın, ardından öteki Hint-Avrupa dillerinin sömürge sistemiyle yaygınlaşmasından önce Madagaskar'a deniz yoluyla girmiştir

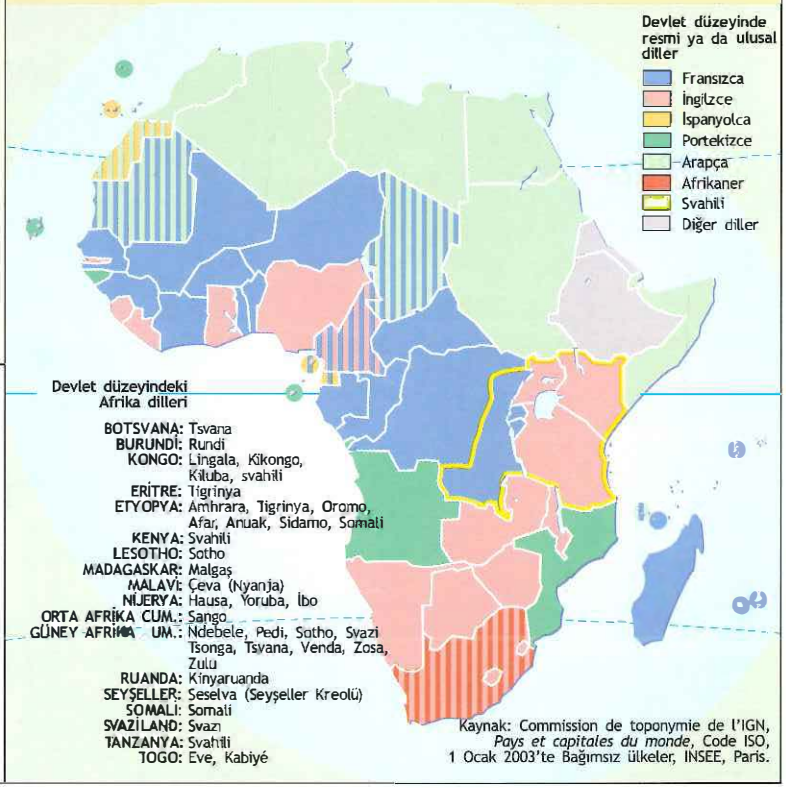
Bu resmi diller haritası Afrika devletlerinin nasıl genel olarak Arapça, İngilizce, Fransızca ve Portekizce konuştuğunu ve bazı devletlerin otuz kadar Afrika diline, nasıl ülkeye göre farklılık gösteren ek bir rol verdiğini gösteriyor.

BANTU DİLİNİN YAYILIMI

Kaynaklar: D. Dalby, *The Language Map of Africa and the adjacent islands* [Afrika'nın ve Komşu Adalarının Dil Haritası], Uluslararası Afrika Estitüsü, Londra, 1977 ve G. Manessy, «Les langues de l'Afrique subsaharienne», J. Perrot (yön.), *Les Langues dans le monde ancien et moderne*'de, CNRS, Paris, 1981

AFRİKA'NIN RESMİ DİLLERİ

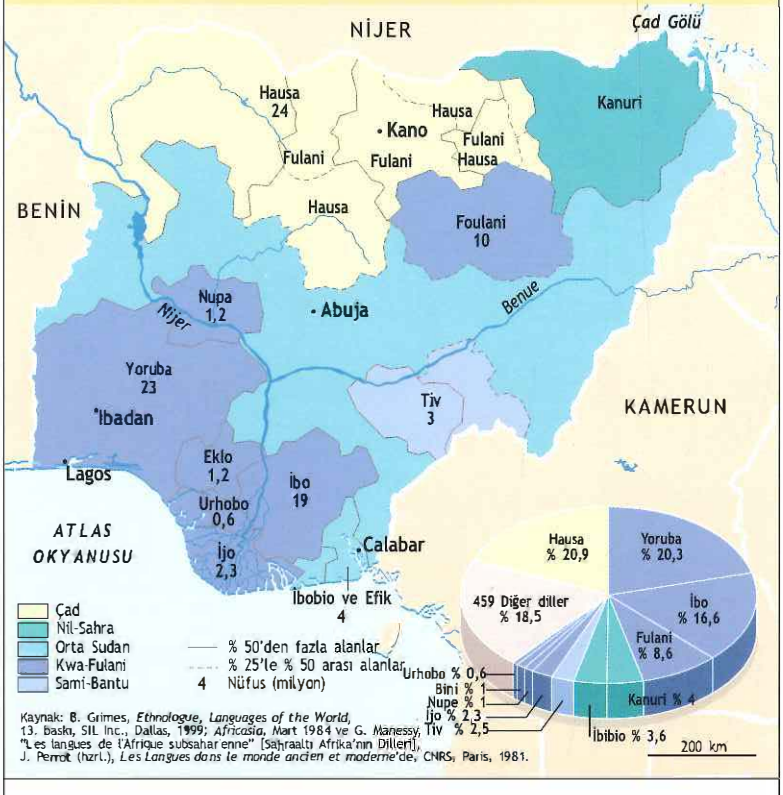

Kaynak: Commission de toponymie de l'IGN, *Pays et capitales du monde*, Code ISO, 1 Ocak 2003'te Bağımsız ülkeler, INSEE, Paris.

SİYAHİ AFRİKA: İNGİLİZCE KONUŞAN DEVLETLERE ÖRNEKLER

Afrika'nın Arapça, Fransızca ve Portekizce konuşan bölümlerine göre İngilizce konuşulan alan en yaygın, en kalabalık olandır ama oldukça da dağınıktır. Bu devletler farklı şekillerde Afrika dillerinin olağanüstü çeşitliliğiyle karşı karşıya kalmışlardır. Burada verilen üç örnekte az çok karmaşık durumlar ve bu temel verilere sunulan farklı siyasal yanıtlar anlatılıyor.

NİJERYA DİLLERİ

Kaynak: B. Grimes, *Ethnologue, Languages of the World*, 13. baskı, SIL Inc., Dallas, 1999; *Africasia*, Mart 1984 ve G. Manessy, "Les langues de l'Afrique subsaharienne" [Sahraaltı Afrika'nın Dilleri], J. Perrot (hzrl.), *Les Langues dans le monde ancien et moderne*'de, CNRS, Paris, 1981.

Dil çeşitliliği rekorları

Nijerya, 114 milyon sakini için 470 canlı dille Afrika'daki dil çeşitliliği rekorunu elinde bulunduruyor. İki resmi dili İngilizce ve kısa bir süreden beri de Fransızcanın yanında Nijerya, her birini yirmi milyon kişinin konuştuğu ve nüfusunun % 58'inin kullandığı ilk üç dilini (Hausa, Yoruba, İbo) "ulusal" düzeye yükseltti - bir yandan da federal rejimi çerçevesinde, yerel toplulukları öteki dilleri kullanma konusunda bütünüyle özgür bıraktı.

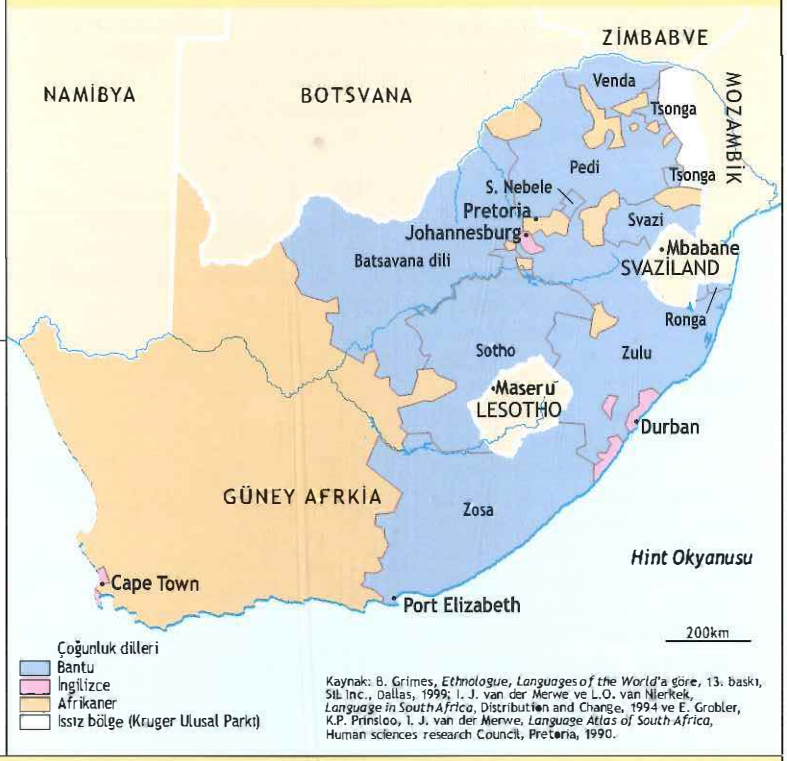
Ama bu özellikle her birini 1-10 milyon kişinin, toplamda nüfusun % 23,7'sinin konuştuğu, hissedilir bir gelişme gösterebilecekleri kadar geniş alanlarda çoğunluğun dilleri olan sekiz başka dile yaradı. Nüfusun geriye kalan % 18,5'ine gelince (21 milyon kişi), onlar 460 dil konuşuyor - bu hesaba göre bu dil toplulukları ortalama 46.000 kişiden oluşuyor.

Güney Afrika: 11 resmi dili olan ülke

1993'te, genç Güney Afrika Cumhuriyeti 11 dili resmen benimsedi: İngilizceyle Afrikaner dili ve apartheid rejimiyle ulusal yurtluklarda (resmi adı homelands, bantustan olarak da adlandırılır) bağımsızlık amaçlı ortaya çıkmaya başlayan dokuz Afrika dili. Sayısal ağırlığa göre bir düzene konulduğunda bunlar: Zulu (yaklaşık 10 milyon kişiyle nüfusun % 22,4'ü), Zosa (% 18), Pedi ya da Kuzey Sotho (% 10), Batsvana (% 7), Sotho (% 7), Tsonga (% 4), Svazi (% 2,6), Venda (% 1,8) ve Bandebele (% 1,5). Bu Afrika dillerinin üçü (Batsvana, Svazi ve Sotho) daha az kişiyle ama çoğunluk halinde komşu devletlerin de ulusal dilleridir. Bu dokuz dilin ve Koisan ailesinin küçük Koikoi ve Buşman topluluklarında görülen şaklamalı dillerin yanı sıra Güney Afrika'da varolan tek azınlık dili Mozambik'ten dışarı taşan Ronga'dır (100.000'den az kişi). Bu Siyahi Afrika'da özellikle böylesine önemli bir nüfus açısından (43 milyon kişi) sadelik rekorudur - Afrikaner dili ve İngilizce % 16 ve % 9 oranlarında anadil olarak kullanılır.

Son olarak, yerel dil çoğunluklarının dağılımı tüm bu dillerin yerleşiminin birbirinden çok farklı geliştiğini gösterir: Afrikaner dili açıkça eski Kaap-rovinsie'de ve eski Transvaal'da bazı küçük topluluklarda egemendir; İngiliz diliyse Kap Kolonisi'nin çevresinde, Johannesburg'da ve Durban'da. Zulu, Zosa, Svazi, Sotho, Batsvana, Pedi ve Venda oldukça kesintisiz ve geniş alanlarda yaygınsa da, Bandebele ve Tsonga dilleri kıyıda köşede kalmış alanlarda kullanılır.

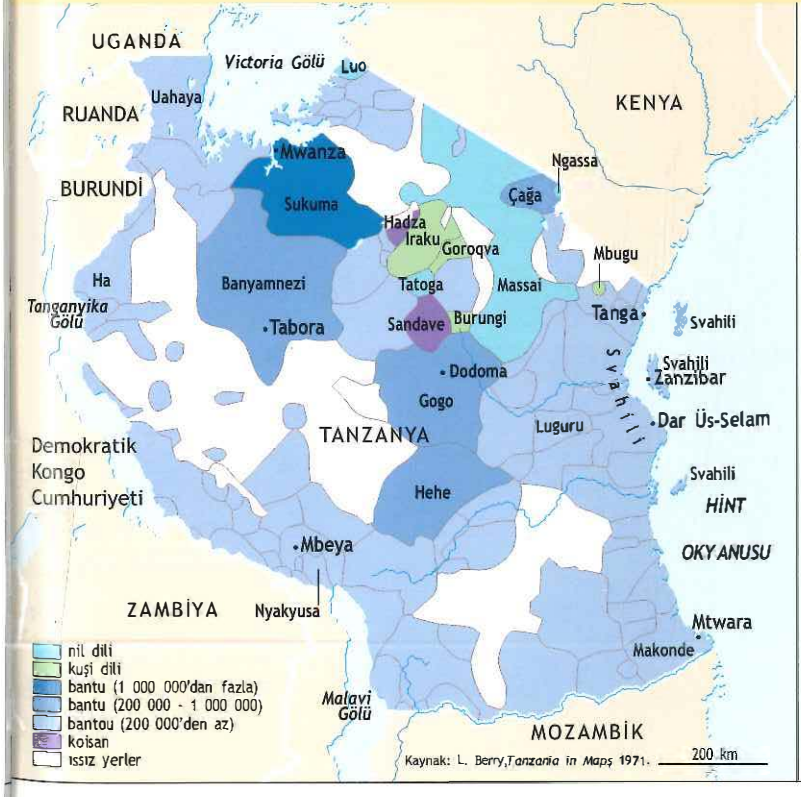
GÜNEY AFRİKA'NIN ULUSAL DİLLERİ

Kaynak: B. Grimes, *Ethnologue, Languages of the World*'a göre, 13. baskı, SIL Inc., Dallas, 1999; I. J. van der Merwe ve L.O. van Nierkek, *Language in South Africa*, Distribution and Change, 1994 ve E. Grobler, K.P. Prinsloo, I. J. van der Merwe, *Language Atlas of South Africa*, Human sciences research Council, Pretoria, 1990.

> ***Sömürgelerin belli bir düzeye kadar kendi dillerini konuşmalarına izin veren Britanya sistemi bağımsızlıktan sonra da sürdürüldü mü? Öyle ya da böyle, yeni devletleri etkileyen şey farklı şekillerde deneycilik oldu.***

TANZANYA'DAKİ ETNİK-DİLSEL TOPLULUKLAR

Kaynak: L. Berry, *Tanzania in Maps* 1971.

Burada Bantu etnik topluluklarının nüfus yoğunlukları belirtilerek sadece önde gelen kabilelerin adı anıldı. Hemen hemen ıssız olan bölgeler beyaz bırakıldı. Ülkenin yarı çorak bölgesinin güney ucunu oluşturan kuzeyine Nil dilleri girmişti, ama burası aynı zamanda Kuşi dilini konuşan üç etnik grubun ve dilbilimcilerin Koisan ailesiyle ilişkilendirmekte duraksadıkları şaklamalı bir dil kullanan bir grubun yerleşim yeri olarak da kaldı. Bölgenin geri kalanında epey dağınık biçimde, oralarda yüz kadar dilin doğmasına yol açan Bantu dilleri yaygınlaştı. Ayrıca şunu da belirtelim ki Zanzibar Takımadalarıyla kıyı kenti Dar es-Salaam bir tür Arap-Bantu kreolü olan ve Tanzanya'nın ulusal diline dönüşüp bu sayede tüm öteki Afrika dillerinin önüne geçerek gelişmeyi kendi tekeline alan Svahili dilinin konuşulduğu bölgedir. Zaman geçtikçe Svahili, Kenya'nın ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin ikinci dili durumuna gelmiştir.

SİYAHİ AVRUPA: FRANSIZCA KONUŞAN DEVLETLERE ÖRNEKLER

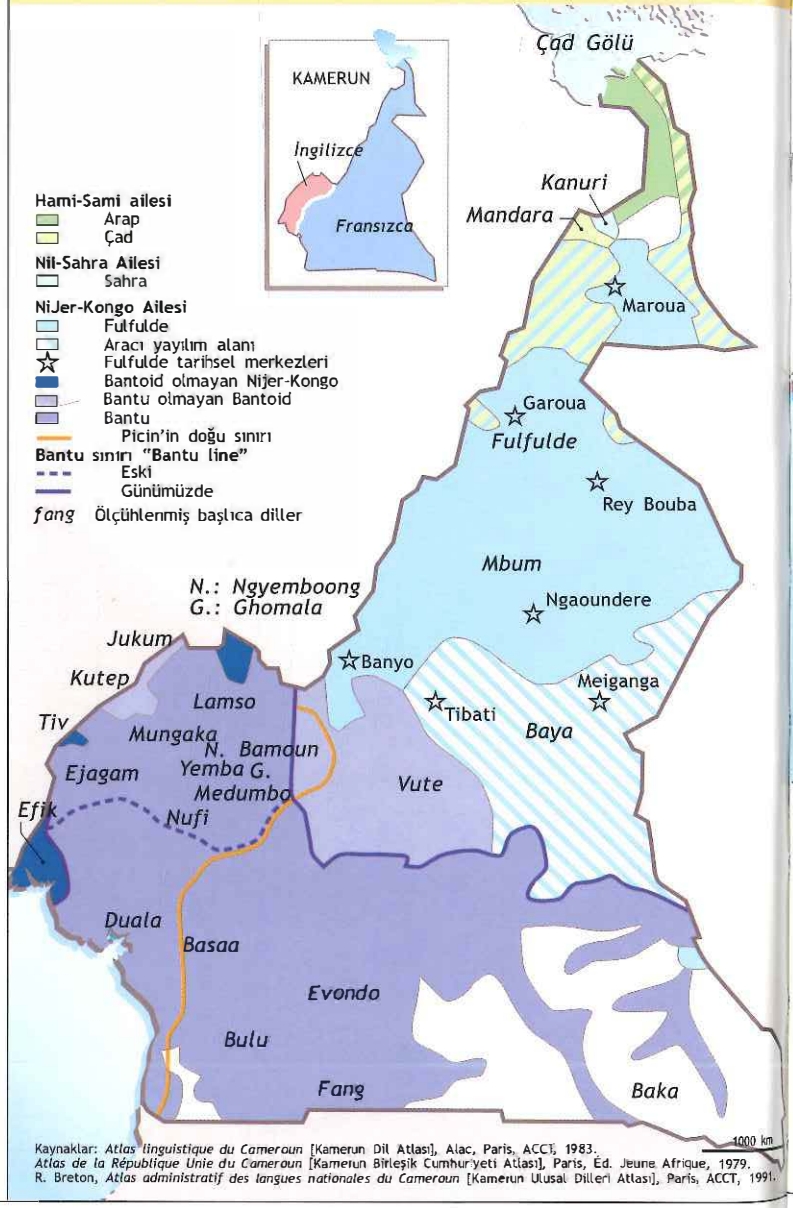
Afrika'nın Fransızca konuşan bölümü, Cap Vert'den Shuba'ya dek 16 devletten oluşan kesintisiz anakarasal bir bütün oluşturur; bunlara bir de Hint Okyanusu'nun dört devleti ve iki bölgesi eklenir. Bu ülkeler ortak resmi dillerinin oluşturduğu bir topluluk olmanın dışında yöneticilerinin amaçlarına göre hiçe sayabildikleri, çeşitli Afrika dillerinden oluşan bir bütün de oluştururlar. Tüm Cumhuriyet dilinin tekelini oluşturan Fransızca geleneği pek delinmez ama daha ince ayrımlı Belçika geleneği başka dillerin ortaya çıkmasını sağlar. Burada Kamerun ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti (Kongo-Kinşasa) örnekleri ele alınıyor.

Kamerun

Kamerun öncelikle eski Fransız Kamerunu'nuyla eski İngiltere Kamerunu'nun birleşmesinden ötürü ikidilli bir devlettir. Ama bu devlet aynı zamanda yaklaşık altı aile ya da alt-öbekten gelen 200'den fazla Afrika dilinin konuşulduğu bir bölgedir. Bunlar tarih boyunca yarı çölden kuzeye, bozkırlardan merkeze ve sık ormanlardan güneye, farklı görünümlerde, birbirleriyle içiçe geçmişlerdir. Bu farklı bağlantılar gibi, nüfus hareketleri de Arapça, Kanuri, Fulani (Peul), Picin İngilizcesi ya da Yaunde gibi aracı dil konumuna geçen dillerin kullanımını yaygınlaştırmıştır.

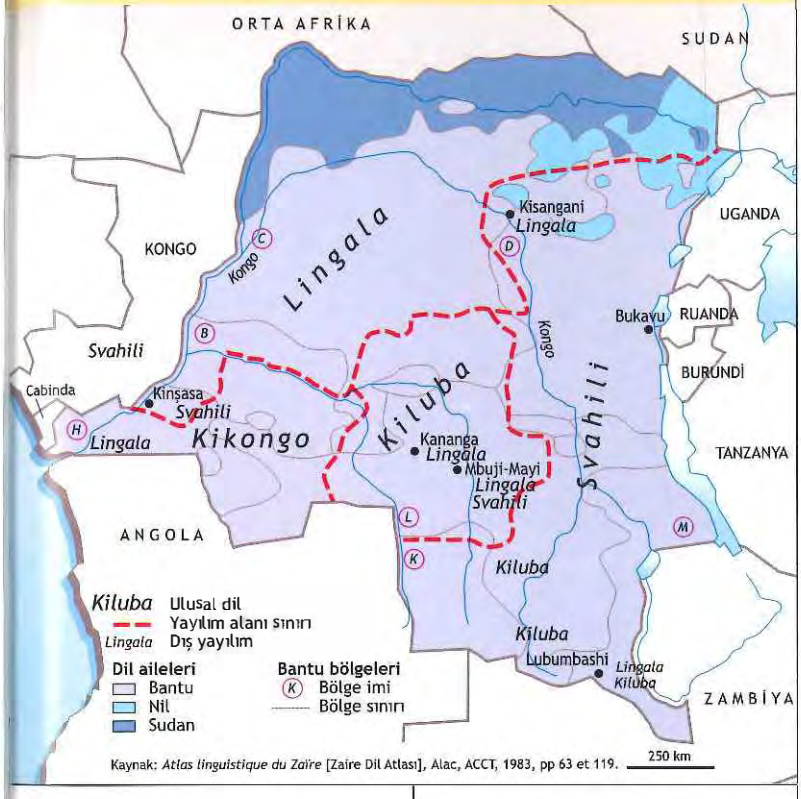
Ama tüm yerel diller "ulusal" olarak nitelendirilse de, hiçbiri bir düzenleme ya da geliştirme siyasetinden yararlanamamıştır. Geçmişteki tek örnek Bamun dilidir; XX. yüzyılın başında yerel hükümdar Njoya bu dile bir abece kazandırıp basılı yayınına başlayan bir akademi açtırmıştı. Fransız sömürgeciliğinin gelişi, geliştirilen tüm malzemeyi kesin olarak ortadan kaldırarak buna bir son verdi. Buna koşut olarak, kimi Hıristiyan misyoner takımları başka dillerin yazısına bağlıydı ama bu, Picin bölgesi dışında artık kullanılmayan kilise ilanlarından ve dua kitaplarından öteye gitmedi.

KAMERUN DİLLERİNİN DİNAMİĞİ

Kaynaklar: *Atlas linguistique du Cameroun* [Kamerun Dil Atlası], Alac, Paris, ACCT, 1983.
Atlas de la République Unie du Cameroun [Kamerun Birleşik Cumhuriyeti Atlası], Paris, Éd. Jeune Afrique, 1979.
R. Breton, *Atlas administratif des langues nationales du Cameroun* [Kamerun Ulusal Dilleri Atlası], Paris, ACCT, 1991.

DEMOKRATİK KONGO CUMHURİYETİ'NİN DİLLERİ

Dört ulusal dilli ülke

Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde 51 milyonluk bir nüfusa karşılık üç farklı aileye -kuzeybatıda Nil-Sahra, kuzeyde Orta Sudan ve toprakların büyük bölümünde Bantu- bağlı 200'den fazla dil bulunur; Bantu bölgesi de yedi alana bölünür (B, C, D, H, K, L ve M).

Devletin tek resmi dili olan Fransızcanın yanısıra dört Bantu dili ulusal dil ilan edilmiştir ve bu sıfatla, bölgesel bir üstünlüğe sahip oldukları eyaletlerin sınırlarıyla kısmen örtüşen resmi bir genişleme alanı kazannuşlardır. Her birini 8-10 milyon kişi konuşacaktır. Bu dillerden üçü de ülke sınırlarını aşar.

Güneybatının dili Kikongo, Angola ve Kongo'ya (Brazzaville) komşu eyaletlerin her birinde de konuşulur. Az çok kreolleşmiş bir biçimi daha vardır bunun; Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde Kiluba, Kongo'da (Brazzaville) Munukiluba adıyla anılır, fazlasıyla yaygındır ve geçmişi Kongo Krallığı'na kadar dayanır (büyük olasılıkla XIV. yüzyılda ortaya çıknuştır). Kuzeybatıda, ırmağın iki yakasındaki Lingala dili Kongo'da da (Brazzaville) konuşulur ama çok daha az. Ülke Belçika'nın sömürgesiyken ordunun dili olmak ve başkentin onun alanı içinde olması gibi bir şansı vardı. Madenci kenti Katanga da dahil tüm doğuda egemen olan Svahili'ye gelince, sözde Tanzanya ve Kenya dillerinin aynısıdır; ama Kongo'daki en yaygın biçimi, bir hayli Picinleşmiş Kingwana çok kendine özgü bir dildir. Yalnızca eski Kasai eyaletinin Luba dili bu Kongo'yla sınırlıdır.

Kongo'daki iç göçler yüzünden bu dört dil demiryolları üstündeki kentlerde yaygınlaşır ve böylece özgün alanlarının dışında bir yayılım sağlar; bu da onların aracı rollerini daha da karmaşıklaştırarak pekiştirir.

> *[...] resmi dil ve eğitim dili olarak Fransızcanın yerine başka bir şey koymak ne istenilen bir şeydir, ne de olanaklıdır. Tabii eğer 2000 yılıyla buluşmamıza gecikmek istemiyorsak.*
> *LÉOPOLD SÉDAR SENGHOR, 21 MAYIS 1971 TARİHLİ, 71.756 SAYILI BAŞKANLIK KARARNAMESİ.*

Ulusal olarak adlandırılan 100 kadar dil, bugün, varolan 200 devletin ve onlara bağlı bölgelerin resmi dilleridir. Bu yüzden bu durumu değerlendirmek gelecekte neler olabileceğini görmek açısından yararlı olabilir.

Onları konuşan kişi ve devlet oranına göre ulusal diller

Burada ulusal diller bütünü onları konuşan kişilerin oranına göre sınıflandırılıyor. Sadece ilk on dili gösteren 23. sayfadaki grafiğin daha ayrıntılı bir hali bu. Her bir dil için, kişi sayısı, o dilin resmi dil olduğu kaç tane devlet ve bölge olduğu hesaplandı.

AZ SAYIDAKİ RESMİ DİLLER

Devletlerin resmi dillerinin sayısı gerçekten de aşağı yukarı sadece yüz kadardır. Küçük bir azınlığı temsil ederler ama genel olarak yazı, eğitim, yönetimde kullanılma ve belli bir gelişme göstermesine çaba harcanması türünden birçok üstünlükleri vardır; ayrıca gözlemcilerin onları konuşabilen ya da en azından onları kullanmak zorunda bırakılan nüfusu hesaplamalarına da izin verirler.

KİŞİ SAYISININ HESAPLANMASINDAKİ GÜÇLÜK

Kişi sayılarının kesin, ayrıntılı ve dönemsel olarak sayımını her şeye karşın sadece Hindistan, Kanada, eski SSCB gibi nüfus sayımlarında bir ya da birçok dilsel, hatta etnik sorun barındıran devletlerin pek azı gerçekleştirir. Öteki devletlerin çoğuna gelince, ne birinci ya da ikinci diller rakamlara dökülür, ne de onların kullanımları. Bu yüzden de dilleri konuşan kişilerin hesaplanması belli bir bölgede yaşayan nüfuslar üstüne yaklaşık değerlendirmelere dayanmaktadır.

> *Varolan 6000 dil arasında [...] yüz kadarı [...] sırtını bir devlete dayayabilir; diğerleriyse anlamsız gerçeklikler ya da ulus bütünlüğüne zarar veren unsurlar olarak değerlendiriliyorlar.*
> J. LECLERC, LANGUE ET SOCIÉTÉ

GRAFİĞİN BİZE NE GÖSTERDİĞİ ÜSTÜNE

Dolayısıyla, bu grafik bize ilk 10 dilinkinden daha basitleştirilmiş şekilde, varolan 106 dilin her birinin bölge ve kişi sayısına dayalı çifte tabanını göstermektedir.

İki rakam görünmektedir orada: Biri sözü geçen dilin hem resmi, hem de yerel olduğu bölge ya da bölgelerdeki nüfusu, öteki de o dili anadili olarak konuşan kişilerin sayısını bildirmektedir.

Bu genel sınıflandırmada, her dile iki rakamının büyüklüğüne göre bir yer verilmiştir; çünkü tek bir dille yönetilen bir nüfusu gösteren rakamın o dili gizil olarak kullanan kişi sayısından oluştuğu düşünülebilir - tabii eğer o bölgede birçok dil yarı resmi konumda değilse; öyle olduğunda toplam nüfus gizil dağılım alanı olarak değerlendirilemez.

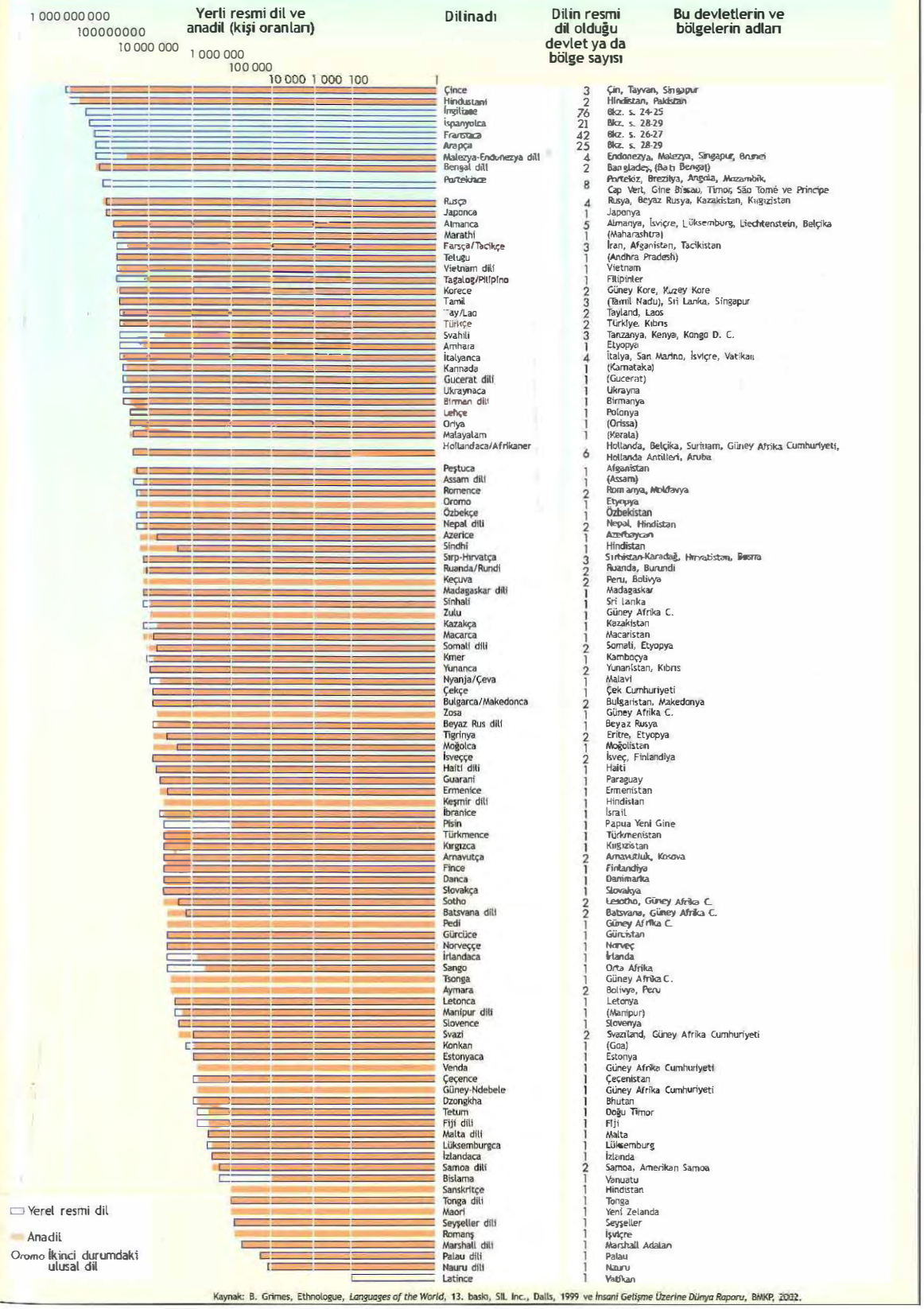
Öte yandan, yakın zamanda ulusal sıfatını kazanmış birçok dilin kullanımı geleneksel olarak, dış kaynaklı veya değil, baskın dilinkiyle yarışma halinde kalır. Bu olgu eski imparatorluk dilinin dış dünyayla bağlantı sağladığı en küçük devletler için geçerlidir. Grafiğin sağ bölümünde her dilin resmi olduğu devlet ve bölgelerin sayısı gösterilmektedir.

AÇIK EŞİTSİZLİKLER

Bu şekilde, en ayrıcalıklı diller arasında bile eşitsizliklerin hüküm sürdüğü görülebilir. On iki dilin kişi açısından 100 milyona yaklaştığını ya da geçtiğini görürken, iki dilin -Çince ve Hindustani- 1 milyar kişiye egemen olması, öncelikle sayısal ve insansal bir eşitsizlikten söz edilmesine yol açar. Ardından, 55 dili 10-100 milyon kişinin, 33 dili 1-10 milyon, 10 dili 100.000-1 milyon ve altısını 100.000'den az kişinin konuştuğu görülür.

Ama eşitsizlik, yeryüzünde birbirine bitişik olmayan birçok bölgeye dağılımda insan toplulukları ve bölgenin genişliğinden daha çok belirgindir. Çünkü bir dilin coğrafi-siyasal gücü aynı uzamı paylaşan bazı komşu devletlerin fazlalığındansa yeryüzündeki olası bir dağılıma dayanır. Dört yüzyıllık bir sömürgeci yayılımın kalıtı sonucunda beş Avrupa dili (İngilizce, Fransızca, Portekizce, İspanyolca ve Hollandaca) anakaralar arası bir konum elde etti; Çince ve Tamil diliyse bölgesel dillere dönüştü.

XXI. yüzyılın yanıt vereceği sorular bu ayrıcalıklı ya da ayrıcalıklı olmayan diller, hatta en üstün diller arası eşitsizlikte olası değerlendirmelerle ilgili olacak: Yeni başlangıç dilleri gelişecek mi? Yerleşmiş dillerin siyasal ve kültürel gücü artacak mı? Bu son sözü geçenler arasında birkaçı ya da hatta sadece birinin ötekilere oranla daha üstün geldiği mi görülecek? Peki tehdit altındaki diller nasıl bir ritimle ortadan kalkacak?

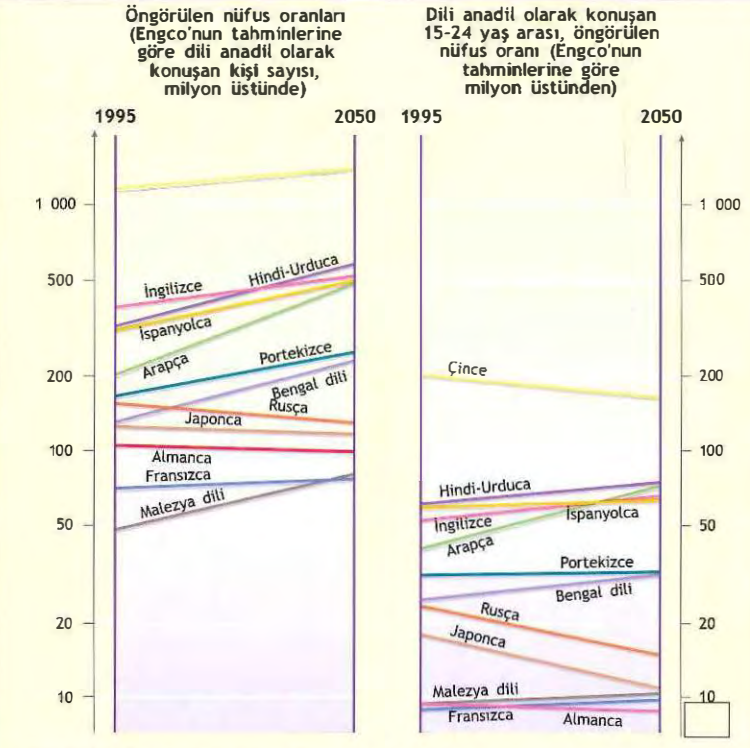

Kaynak: B. Grimes, Ethnologue, *Languages of the World*, 13. baskı, SIL Inc., Dalls, 1999 ve *İnsani Gelişme Üzerine Dünya Raporu*, BMKP, 2002.

DİLLERİN GELİŞİMLERİ ARASINDAKİ BÜYÜK EŞİTSİZLİK

Ayrıcalıklı konumlarının en azından yarı resmi olanlar arasından bazılarına hâlâ güvenli bir gelecek sunamadığı yüz kadar ulusal dilin dışında kalanların geleceği üstüne ne düşünmeli? Hangi dil ulamları gerçekten başlangıç ulamları olarak anılacak? Tehdit altında görülenler hangileri? Canlı dillerin çoğunun XXI. yüzyıl boyunca yokolacağına yönelik, önüne geçilmez olduğu söylenen olgunun patlak vermesi durumunda bu nasıl karşılanacak? Ya buna gerektiğinde nasıl karşı konocak ya da nasıl çare bulunacak?

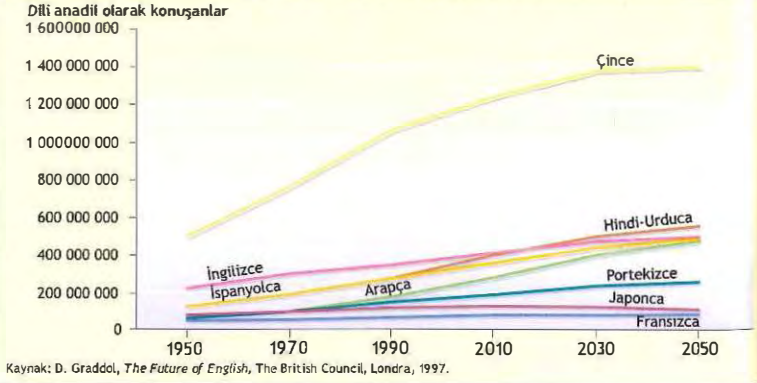
GENÇLERİN YERİ

Kaynak: D. Graddol, *The Future of English*, The British Council, Londra, 1997.

Dilleri konuşan kişilerin oranı bugün gitgide artan bir yoğunlukla inceleniyor. Her gün bireysel ve toplumsal kullanımlarla (aile içi, aracı diller, okul dili, yönetsel, kültürel, ekonomik, siyasal, seçilmiş ya da dayatılmış diller) biçimlenen gelecek için bundan ne sonuç çıkarmak gerekiyor? Bu kullanım oranları tartışma götürür götürmesine ama onlardan hareketle yapılmış kestirimler daha da tartışmalıdır; yine de bunları göz önünde bulundurmak ilginç olabilir.

GÜNEY AFRİKA'NIN ULUSAL DİLLERİ

Kaynak: D. Graddol, *The Future of English*, The British Council, Londra, 1997.

Gelişme mi? Gerileme mi? Pazar yasası!

1992'de Strasbourg'da yayımlanan *Avrupa Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Yasası* ve Yaygın Olmayan Dillerden Sorumlu Avrupa Bürosu yakın zamanda tartışılan azınlık dilleriyle "devletsiz diller"in yaşayabileceklerinin düşünülmesine yol açtı. Gelgelelim, belli bir konuma sahip oldukları devletler içinde bile, bu diller tehdit altında olmayı sürdürüyor.

Rusya Federasyonu'nda, 2002 sayımında anadille ilgili sorun ortadan kaldırıldı ve en önemli azınlık ulusu Tatarların dillerini Latin harfleriyle yazması yasaklandı. Çin'de, 55 "azınlık ulusu"nun sadece 25 "yazılı dil"i var, bunlardan ancak altısı gerçekten kullanılıyor. Hindistan'da, 1991 sayımında tanımlanmış 160 dilden yalnızca 114'ünün adı geçti ve bunlardan da yalnızca anayasa tarafından kabul edilen 18'i haklardan eksiksizce yararlanabildi.

Dünyanın başka yerlerinde, yeni ulusal dillerin konumunun etkin olduğu kadar bölgesel dillerin konumu genelde belirsiz. 90.000.000 kişinin konuştuğu Cava dili, her birine 30.000.000 kişi düşmek üzere Kürtçe ve Berberi dilleri -hiçbir şekilde resmi olarak tanınmamış dillerbunun kanıtı. Dolayısıyla, Amerika Yerli dillerini, Siyahi Afrika dillerini ya da Papua dillerini konuşan küçük etnik

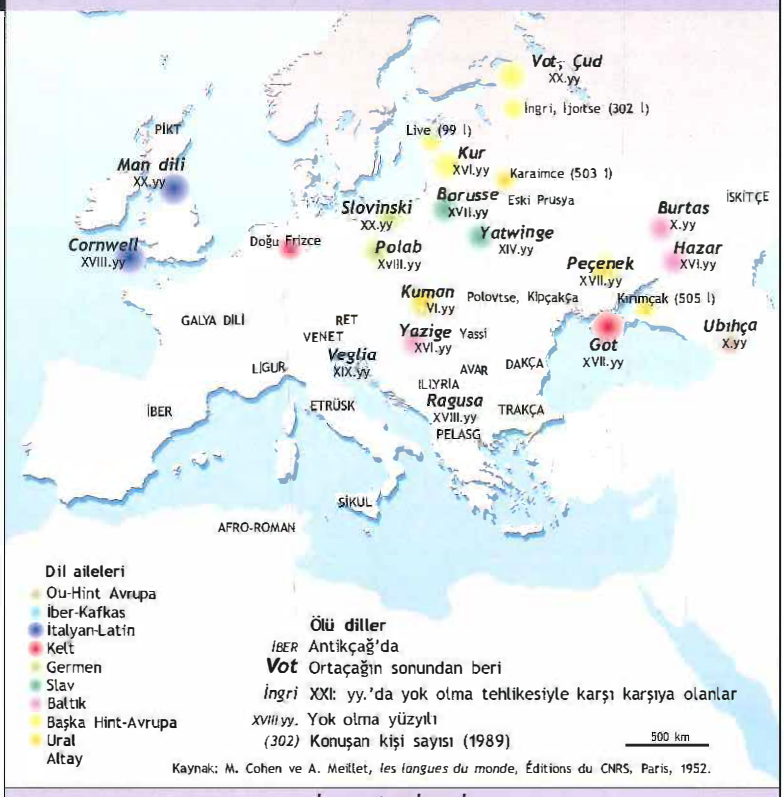
topluluklar da ne olacağını beklemek durumunda... Görünüşe göre, bireysel ya da toplumsal dil seçeneklerini düzenlemek için sadece pazar yasasına başvuruluyor; bu da dillerin ölümüne üzülenlerin "ölüm korkusu" olduğunu ileri süren dilbilimcilerin kabul ettikleri birşey.

Öte yandan, Kanada Yüksek Mahkemesi 1988'de şöyle bir açıldama yaptı: "Bir dil basit bir iletişim aracından öte birşeydir; onu konuşan halkın kimliği ve kültürünü tamamlayan bir öğedir. Bireyler onun aracılığıyla anlaşır ve yaşadıkları yeri daha iyi anlar." (*L'Écologie des Langues*'da P. Foucher tarafından alıntılanmış, A. Boudreau ve diğerleri, L'Harmattan, Paris, 2002).

XXI. yüzyılda, bazılarının felaketinin bazılarının esenliğine yol açacağını kabul etse de insanlık, dillerin kıyıma uğrayacağından kaygılanmak durumunda: "[...] dünyadaki dillerin en az % 50'sinin, hatta % 90'ının yitirilmesi geriye kalan dillerin, toplumlarının nüfus artışından daha hızlı gelişen bir orana sahip olacakları anlamına geliyor. [...] Onları anadili olarak kullanan kişiler açısından, kendilerine en fazla yarar sağlayabilecek olan diller Afrika'daki Hausa ve Svahili, Malezya dili ve Hindistan'daki yerel dillerle Tok Pisin'dir. Rusça, Mandarin dili ve Arapça da kendilerine yarar sağlayabilirler. Hiyerarşinin doruk noktasında bulunan İngilizce kuşkusuz bu süreçte 'ilerleyecek' ve kullanıcıları daha yukarı çıkmaya, küçük toplulukları daha büyük bir iletişim ağına sahip dillere doğru yükselmeye yüreklendirerek, dünya çapında bir değişim aracı olmayı sürdürecektir" (D. Graddol).

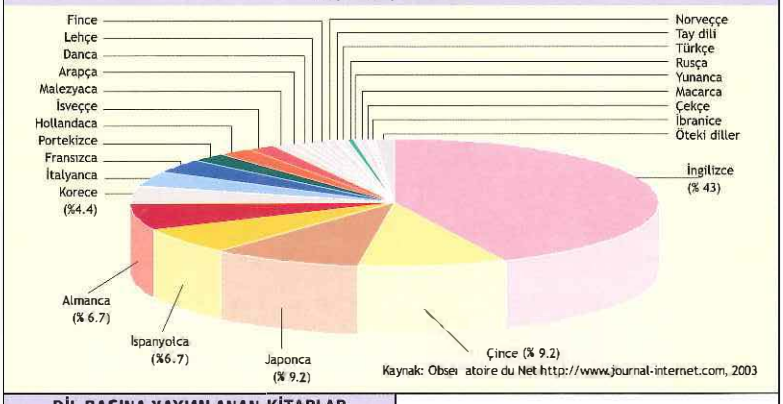
İngiltere-Amerika'nın yanında bugün insanlığın büyük oyuncuları durumuna gelmiş olan Çin, Hindistan, Avrupa, Latin Amerika, Arap dünyası ve Afrika arasında yeni kültürel, siyasal, ekonomik ve nüfussal ilişkilerin nasıl olacağını XXI. yüzyıl bizlere gösterecek.

ÖLÜ AVRUPA DİLLERİ

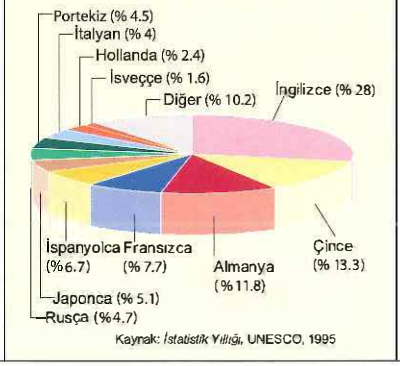
Kaynak: M. Cohen ve A. Meillet, *les langues du monde*, Éditions du CNRS, Paris, 1952.

İNTERNET DİLLERİ

Kaynak: Observatoire du Net http://www.journal-internet.com, 2003

DİL BAŞINA YAYIMLANAN KİTAPLAR (YILDA)

Kaynak: *İstatistik Yıllığı*, UNESCO, 1995

Dillerin yazılı ürünleri (kitaplar ve basın) uzun zaman boyunca dillerin kullanımını ölçmek için başlıca araç oldu. Sonra, görsel-işitsel araçlar (filmler, radyo, televizyon) başka veriler sağladı. En sonunda da, insanlığın bütününe seslenen elektronik postayla bilgi-işlem ve web yayınları doğrudan dillerin ilerleyişinin bu düzeydeki değişimini gözler önüne serdi.

KAYNAKÇA

BOUDREAU, ANNETTE, DUBOIS, LISE, MAURAIS, JACQUES VE MCCONNELL, GRANT, *L'écologie des langues. Mélanges William Mackey*, L'Harmattan, Paris, 2002.

BRETON, ROLAND, J.-L., *Atlas of the Languages and Ethnic Communities of South Asia*, Sage, Delhi, 1997, 2. baskı 1999.

BRETON, ROLAND, J.-L., *Géographie des langues*, PUF, "Que sais-je?" dizisi, Paris, 1976, yeni baskı 1995.

BROUK, S. I. VE ALENÇENKO, V.S., *Atlas Narodov Mira* (Dünya Halkları Atlası), S.S.C.B. Bilim Akademisi (Rusça), Moskova, 1964.

CALVET, LOUIS-JEAN, *Le marché aux langues. Essai de politologie linguistique sur la mondialisation*, Plon, Paris, 2002.

CALVET, LOUIS-JEAN, *Pour une écologie des langues du monde*, Plon, Paris, 1999.

CAMPBELL, GEORGES L., *Compendium of the World's languages* (2 cilt), Routledge, Londra, 1991.

COHEN, MARCEL, *La grande invention de l'écriture et son évolution* (2 cilt), Klincksieck, Paris, 1958.

COMBRIE, BERNARD, *The World's Major Languages*, Routledge, Londra, 1987.

CRYSTAL, DAVID, *The Cambridge Encyclopaedia of the Languages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

CRYSTAL, DAVID, *Language Death*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

DALBY, DAVID, *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities* (2 cilt), Linguasphere Press, Hebron (Galler), 1999/2000.

GIORDAN, HENRI, *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et Droits de l'Homme*, Kimé, Paris, 1992.

GOEBL, HANS, "Analyse dialectométrique des structures de profondeur de l'ALF", *Revue de Linguistique romane*'da, 261-262. sayı, Strasbourg, 2002.

GRADDOL, DAVID, *The Future of English. A guide to forecasting the popularity of the English Language in the 21st century*, The British Council, Londra, 1997.

GRIMES, BARBARA, *Ethnologue, Languages of the World*, 14. baskı, SIL Inc., Dallas, 1999.

GUNNEMARK, ERIC V., *Countries, Peoples and their Languages: the Geolinguistics Handbook*, Geolingua, Gothenburg, 1992.

HAGÈGE, CLAUDE, *Halte à la mort des langues*, Odile Jacob, Paris, 2000.

KLOSE, ALFRED, *Languages of the World*, Saur, Münih, 1987.

KLOSS, HEINZ ve MCCONNELL, GRANT C. (yön.), *Composition linguistique des nations du monde* (5 cilt), Presses de l'Université Laval, Québec, 1974-1984.

KLOSS, HEINZ ve MCCONNELL, GRANT C., Les langues écrites du monde: relevé du degré et des modes d'utilisation (4 cilt), Presses de l'Université Laval, Québec, 1974-1998.

LAPIERRE, JEAN WILLIAM, *Le pouvoir politique et les langues*, Plon, Paris, 1988.

LAPONCE, JEAN, *Langue et territoire*, Presses de l'Université Laval, Québec, 1984.

LECLERC, JACQUES, *Langue et Société*, Modia, Laval, Kanada, 1986, yeni baskı 1992.

MACKEY, WILLIAM, *Bilinguisme et contact des langues*, Klincksieck, Paris, 1976.

MAURAIS, JACQUES, *Politique et aménagement linguistiques*, Conseil de la langue, Québec ve Le Robert, Paris, 1987.

MALHERBE, MICHEL, *Les langages de l'humanité. Une Encyclopédie des 3 000 langues parlées dans le monde*, Robert Laffont, "Bouquins" dizisi, Paris, 1997.

MAYEWICZ, ALFRED F., *Les langues du monde et leur classification*, (Lehçe), Panstwowe Widawnictnwo Naukowe, Varşova, 1989.

MCCONNELL, GRANT ve ROBERGE, BRIGITTE, *Atlas international de la diffusion de l'anglais et du français*, Presses de l'Université Laval, Québec ve Klincksieck, Paris, 1994.

MEILLET, ANTOINE ve COHEN, MARCEL, *Les langues du monde*, 1924, yeni baskı SIatkine, Paris, 1981.

MOSELEY, C. (yön.), *Atlas of the World's Languages*, Routledge, Londra, 1994.

ROSSILLON, PHILIPPE, *Atlas de la langue française*, Bordas, Paris, 1995.

SCHIFFMAN, HAROLD, *Linguistic Culture and Language Policy*, Routledge, Londra, 1996.

VOEGELIN, CHARLES FREDERICK ve VOEGELIN, FLORENCE MARIE, *Classification and Index of the World's Languages*, Elsevier, New York, 1997.

WILLIAMS, COLIN H. (yön.), *Language in Geographic Context*, Multilingual Matters, Clevedon, 1988.

WILLIAMS, COLIN H. (yön.), *Linguistic Minorities, Society and Territory*, Multilingual Matters, Clevedon, 1991.

WURM, STEPHEN A., *Atlas des langues en péril dans le monde*, UNESCO, Paris, 1996.

Not: Bu kaynakça eksiksiz değildir. Sadece bilgilendirme amaçlıdır.

A

A.B.D. 39, 62
Abnaki 62
Abruzzi 16
Acadia 19
Aceh 58
Adi 54
Adygei 35
Afar 43, 67
Afrika 43, 68, 70, 72
Afrikaner bkz. Hollandaca
Afro-Asya bkz. Hami-Sami
Afro-Roman 75
Agul 35
Ağız (lekt) 15
Bir bölgeye (diyalekt), bir topluma (sosiyolekt), bireye (idiolekt) özgü tüm sözlü dil biçimleri, kreol, pidgin, jargon, argo vb.
Akan 43, 66
Akawaio 64
Akkad 40
Alakaluf 64
Alan 12
Alemanik 16, 18
Almanca 12, 14, 16, 22, 28, 33, 35, 37, 40, 48
Altay 13, 34, 35, 53, 56
Amani 56
Amerika Yerli (Amerind) 10, 13, 62, 64
Amerika-Liberya 15
Amhara (Amharik, Amhariya) 22, 37, 40, 50, 66
Anadil 11, 40
Tarih boyunca başkalarına hayat verip bu yolla ortak dil aileleri oluşturan dil.
Anadil 44, 72
Birey in ilk öğrendiği dil.
Anadolu 12
Anakaralar arası dil 28
Birçok anakarada konuşulan uluslararası dil.
Anayasal dil 31, 54
Hindistan'da Hindi'nin gelişimine katkıda bulunmak için ve birliğin devletleri arasında resmi bir görev üstlenmek üzere anayasada listelenmiş diller.
Andaman 54, 58
Angevin 18
Anglonorman 18
Anuak 43, 66
Anyi 66
Anyu 10, 13, 56
Apaş 62
Apatay 64
Aracı dil
Çeşitli etnik-dilsel topluluklar arasında ilişki kurulmasını sağlayan dil.
Aragon 48
Arakan 54, 58
Aramca 40
Arapça 22, 28, 37, 40, 50, 56
Arapça konuşanlar 28
Aravak 64
Arnavutça 12, 14, 22, 37, 48
Assam 12, 22, 54
Asturlas 48
Asuri 55
Aşağı Sakson 16
Atoni 58
Auvergne 18
Avar 36, 76
Avesta 12
Avrasya 12-13
Avustralya 60
Avustralya dili 10, 13, 60
Avustrik 10, 12, 56-57, 58
Dört güney ailesini bir araya getiren küme: Meo-Yao, Guangdong, Avustro-Asya ve Avustronezya.
Avustro-Asya 10, 13, 56, 58
Avustronezya 10, 13, 56, 58
Aymak 53
Aymara 64
Ayta 58
Azeri 22, 35, 37, 52
Azınlık dilleri 38
Konuşan kişi ve konum açısından aşağı durumda bulunan diller.

B

Baganda 43
Bahama 15
Bahtiyari 53
Bai 56
Baka 70
Bali 58
Balkar 35, 53
Baltık 12
Baltık-Slav 12
Balti 54
Baluba 37, 43, 66
Bambara 43, 66
Bami 66
Bamum 43, 70
Banda 66
Bantu 50, 66, 69, 70
Banyamnezi 66, 69
Baonan 56
Bara 66
Bara-Kaçin 57, 58
Bari 66
Basaa 70
Bask 10, 13, 14, 49
Bas-Rhin 16
Başkırtça 35, 52
Başlangıç dili 42, 72, 74
Gelişim göstermesine olanak sağlayacak bir konum edinmiş dil.
Batak 58
Batsvana 22, 37, 43, 66, 69
Bavyera 16
Baya 66, 70
Bazaar Malay 15
Beaver 62
Belçika 18, 33
Belize 15
Beluci 12, 37, 52, 54
Bemba 43, 66
Bembe 66
Bengali 12, 20, 22, 37, 40, 54
Berbice 64
Berry 18
Beti 43, 66
Beyaz Rus 12, 14, 22, 35, 37, 48
Bhil 37, 54
Bhumic 54
Bhutan 22-23
Bicolano 37
Bihari 54
Bikol 58
Bir dilin konumu (status) 42, 72, 74
Bir dilin yerinin devlet içinde kurumsallaştırılması.
Bir dilin külliyatı 40
Bir dilin üretim bütünü (kuşaktan kuşağa aktarılmış ya da klasik olarak değerlendirilen, sözlü veya da yazılı metinler) ve bu mirası öğretmeye yarayan araçlar: onun dilbilgisi, sözcük dağarı, biçemi ve ansiklopedik bilgisi.
Birman-Yi 20, 22, 37, 40, 56, 58
Biskay 49
Bislama 15
Bislama 60
Bod 55
Boriba 66
Bourgogne 18
Bölgesel diller 32, 34, 38, 42, 68, 74
Belli bir konum edindiği ya da edinmediği bir ülkenin bir bölgesinde yaygınlaşmış dil; ama ayrıca bir anakaranın bir "bölge"sinde, demek ki o anakarada birçok devlette konuşulan dil.
Brahui 54
Brandenburg 16
Breton 12, 14, 18, 39
Bua 66
Buce 50, 66
Bugi 37, 58
Bulgarca 12, 14, 37, 40, 48
Bulu 66, 70
Bunak 58
Burgon 12
Buru 58
Buruşaski 10, 13, 20, 54
Buryat 43
Bush negro 15
Bushinenge 64

C-Ç

Cabo Verde 15
Cajun 19
Calabria 16
Campania 16
Campidano 16
Cava 37, 40, 58, 64
Caviteño 15
Cebu 37, 58
Champenois 18
Chin 54, 58
Coğrafya-dilbilim 41
Toprak açısından dillerin dağılımını inceleyen bilim dalı.
Cornwell 12, 38, 75
Cri 62
Crioulo 15, 43
Çad 66, 70
Çağatay 40
Çam 40, 58
Çeçence 35
Çek Cumhuriyeti 49
Çekçe 12, 14, 22, 37, 40, 48
Çerkesçe 35
Çeva 37, 67
Çin 17, 34, 56
Çince 17, 22, 34, 37, 40, 56, 58, 64
Çingene dili bkz. Sinti-Rom
Çin-Tibet 10, 13, 56, 58
Çinceyle Tibet dillerini içeren aile.
Çipça 62
Çipevya 62
Çokdilli sistem 30, 32, 34, 44, 46
Çokdillilik 30, 32, 34, 44, 46
Çoko 64
Çoktav 62
Çokulusluluk 34
Çontal 62
Çud 75
Çukçi 35
Çukçi-Kamçadal 13

D

Dagur 56
Dakça 75
Dak-Mysia 75
Dalmat 12, 16
Danca 12, 14, 22, 37, 40, 48, 62
Dard 12, 53, 54
Dargice 35
Dari 52
Day bkz. Tay
Dayak 58
Dené-Kafkas 12
Avrasya'daki tarihöncesi küme.
Deoria 55
Devanagari 20
Dış dil 15
Dış kaynaklı dil 22, 24, 26, 28, 72
Sömürge sisteminin kendisine yaygın ve resmi, aracı bir rol kazandırdığı bir ülkede dış dil.
Diaspora 17, 42, 44
Etnik-dilsel bir topluluğun kendi toprağına yitirip başkalarının arasına dağılması.
Dil aileleri 10, 12
Ortak bir bitkenle akraba olan diller kümesi.
Dil aktarımı (language shift) 38
Dil alanı 10-11, 12, 14
Bir dili konuşanların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu alan.
Dil düzenlemesi 43, 72, 74
Ya da language planning: bir dilin gelişimini sağlayacak ölçütler bütünü.
Dil eğitimi 44, 46
Dilbilim 41
Dili oluşturan sözcükler ve sistemlerin (dilbilgisi, sözdizim ve biçem) incelenmesine dayanan bilim dalı.
Dili konuşan kişi 11, 22, 74
Kendini belli bir dille ifade eden kişi.
Dilsel gelişim 43, 72, 74
Bir dilin çağdaş dünyada bir kültür aracı olarak kalmasını sağlamaya yönelik süreç.
Dilsel uzaklık (Abstand) 15
Dimasa 55
Dinka 43, 66
Diosa 66
Diyula 43
Djambi 58
Dogara 66
Dogon 66
Dogri 54
Dolgan 35
Dom 42
Dong 56
Dongxiang 56
Dravid 10, 13, 22, 54
Duala 66, 70
Dusun 58
Dünya çapında yaygınlaşan diller 24, 26
Dzongkha 55
Dzung 56

E

Efik 37, 43, 66, 68, 70
Ehokve 66
Ejagam 70
Eklo 66
Émerillon 64
Emilia-Romagna 16
Endonezya 58
Endonezya dili bkz. Malezya dili
Ermenice 12, 20, 22, 35, 37, 40, 52
Eski Prusya 12, 75
Eski Slavon 12, 40
Eskimo 32
Eskimo-Aleut 10, 13, 62
Esperanto 21
Estonya 14, 22, 48
Etiyopya 20
Etnik-dilsel topluluk 36
Aynı dili konuşan kişilerin oluşturduğu küme, budun.
Etrüsk 75
Eve 43, 66
Even 35
Evenk (Evenki) 35, 56
Evondo 66, 70

F

Falisk 12
Fanagalo 15
Fang 66, 70
Faroe 14, 48
Farro 15
Fars 52
Farsça 12, 22, 28, 37, 40, 52, 54
Fenike 40
Fiji 60
Fince 14, 22, 33, 37, 40, 48
Finlandiya 33
Flamanca bkz. Hollandaca
Foldi'tka-Fintika 42
Frank 16
Fransa 18
Fransız Guyanası (kreol) 64
Fransız Guyanası 64
Fransızca 12, 14, 18, 22, 26, 32, 37, 40, 48, 60, 62, 64, 66, 70
Fransızca konuşanlar 18, 26
Fransız-Provans 18
Frigya 12
Frizce 12, 14, 39, 40, 48, 75
Fulani 68
Fulfulde 37, 43, 70
Fur 66
Fur dilleri 50
Futuna 60

G

Gadba 54
Gaelce 12, 14, 38, 48
Galce 12, 14, 38, 40, 48
Galicia 14, 48
Galler 38
Gallo 18
Galluri 16
Galya 12, 75
Gan 17, 37, 56
Gana 66
Gaoshan 56, 58
Garifuna 62, 64
Garo 54
Gaskon 18
Gaya 58
Geez 40
Gelişmiş dil 40, 42, 72, 74
Öğretilmesini, topluluğunca kullanılmasını ve yabancı ülkelerde üstünde çalışmalar yapılmasını sağlayan, bilinen bir külliyata ve belli bir konuma sahip dil.
Ghomala 70

DİZİN

Gırtlaksıl zamandizin 12
Sözcüklerin bir dile giriş zamanını ve öteki dillerle akrabalığı saptayabilmek için dildeki sözcüklerin ortaya çıkış ve evrimlerini inceleyen bilim dalı.
Gilyak 13, 53
Gogo 69
Gombo 15
Gondi 54
Gorokva 69
Gorontalo 58
Got 75
Gotik 12, 40
Gösterge dilleri 20
Sağır-dilsiz ve ağır işitenler için görsel, hareketle ifade sistemleri.
Guadeloupe 15
Guangdong, Guangday, Guangtay, Day 17, 34, 37, 56,58
Çin'in güneyi kökenli, Day (Toy), Guang ve Dong ailelerini bir araya getiren aile.
Guarani 22, 37, 64
Gucerat 12, 20, 22, 37, 40, 54
Guipúzcoa 49
Gula 66
Guraga 43
Gurmançe 43,66
Gurung 54
Gutob 54
Guyana (Eski İngiliz Guyanası) 64
Güney Afrika Cumhuriyeti 68
Güney Sahra 13
Nil-Sahra ve Nijer-Kongo ailelerini içeren üst küme.
Gürcüce 22, 35, 40

H

Ha 69
Hadza 69
Haiti 15
Hakas35
Hakka 17, 37, 56
Hami-Sami 10,50
Hani 56
Hanta35
Harer 43
Harya 54
Hasi 54
Hausa 37, 43, 50, 66, 68
Hawaii 15,60
Hayda 62
Hazar52
Hazar 75
Hazara 53
Hehe 69
Hellenik 12
Herero 66
Hikarikaru 64
Hiligaynon 37, 58
Hindi 12, 22, 37, 40, 54, 60
Hindistan (Hint Birliği) 54
Hindustani 22, 54, 64
Hindi, Urdu ve Pencap dilleri.
Hint-Ari 10, 12, 54
Hint alt anakarasına özgü Hint-Avrupa ailesi kolu.
Hint-Avrupa 10, 12
Antikçağdan beri Avrupa'dan Hindistan'a uzanan ve çağdaş zamanlarda tüm dünyada yaygınlaşan dil ailesi.
Hint-İran 12
Hint-Pasifik 10, 13, 54,58, 60
Hindistan'dan Yeni Gine'ye ve Tazmanya'ya uzanan aile.
Hiri-Motu 15, 60
Hitit 12,40
Hmong-Mien bkz. Meo-Yao
Ho 54
Hollandaca 12, 14, 22, 28, 33, 37, 40, 43, 48, 62, 64, 66, 68
Flamancayla Afrikaneri içeren dil.
Hollandaca konuşanlar 28
Hopi 62
Hotan 40, 53
Huastek 62
Huilçe 64
Huni 58

I-İ

İ'auni 66
İ'kham 66
İber 75
İbibio 68
İbo 37, 43, 66, 68
İbranice 20, 22, 37, 40
İç dil 15
İjo 66,68
İkinci dil 23, 44, 46
İlk dil 12, 22, 44, 46
İlk-İtalik 12
İllyria 12, 75
İlokan 37
İloko 58
İngiliz Guyanası (kreol) 64
İngiliz pidgin'i 70
İngilizce 12, 14, 22, 24, 32, 37, 40, 48, 60, 62, 64, 66, 74
İngiltere 38
İngri 75
İnguş 35
İnternet dilleri 74
İnuktitut 62
İozi 66
İraki 50
İran dili 12
İrlanda 38
İrlanda dili 38
İrokua 62
İskandinav 12
İskit 12, 53, 75
İspanya 48
İspanyolca 12, 14, 22, 28, 37, 40, 43, 62, 64
İsveççe 12, 14, 22, 33, 37, 40, 48
İsviçre 16, 18, 33
İsviçre Fransızcası 18
İtalik 12
İtalo-Keltik 12
İtalya 14, 16
İtalyanca 12, 14, 16, 22, 33, 37, 40, 48
Izlanda dili 12, 14, 22, 40, 48

J

Jamaika Bongo 15
Japonca 13, 20, 22, 37, 40, 56
Jarai 58
Jat 42
Jataki 42
Jin 17
Jingphaw 56
Juang 54
Jukun 70

K

Kabartayca 35
Kabiyé 43, 67
Kabri 54
Kaçin 58
Kafir 12
Kafkas 10, 12, 35
Kaiti 58
Kakçikel 62
Kalinga 58
Kalmuk 35
Kamerun 70
Kamtok 15
Kanada 32
Kanak 60
Kanem-Bornu 66
Kannada 22, 37, 40, 54
Kant 42
Kanton bkz. Yue
Kanuri 37, 43, 50, 55, 66, 68, 70
Karaçayca 53
Karelya 35, 43
Karen 58
Karip 64
Karipuna 64
Kaska 62
Kaşgar 40
Kaşub 12
Katalan 12, 14, 37, 40, 48
Kati 12
Katu 58
Kavi 40
Kayah 58
Kayan 58
Kazakça 22, 35, 37, 52, 56
Keçuva 37, 64
Kiçuva 72
Kekçi 62
Kelt 38
Keltik 12
Kenyah 58
Keres 62
Keşmir 12, 40, 54
Ket 10
Khmer 20, 22, 37, 40, 58
Khmu 58
Khung 66
Kıpçakça 75
Kıpti 40
Kirgızca 22, 52, 54, 56
Kırımçak 75
Kibundu 66
Kiçe 62
Kikai 56
Kikongo 67, 71
Kikuyu 37, 43
Kiluba 67, 71
Kimber 16
Kimbundu 43
Kiowa 62
Kiribati 60
Kituba 37, 71
Kodagu 54
Koikoi 66
Koisan 10, 13, 66, 69
Kokborok 55
Kolami 54
Koma 66
Koman 50
Komi 35
Komoro 43.
Kond 55
Kong 66
Kongo 43,66
Kongo Demokratik Cumhuriyeti (Congo Kinshasa, eski Zaire) 70
Konjo 58
Konkan 12, 22, 54
Korece 13, 20, 22, 35, 37, 40, 56
Korku 54
Korsika 14, 16, 48
Korva 55
Kosrae 60
Koya 54
Kreol 15, 19
Birbirine karışmış ve köleleştirilmek üzere yerlerinden edilmiş halkların anadiline dönüşen ağız, karmaşık bir oluşumu vardır (atalardan kalma öğelerle efendilerin dillerininkiler birbirine girer).
Krio 15, 43
Kriyol 15
Kru 66
Kuba 66
Kui 58
Kuki 54
Kumuk 35
Kunda 66
Kunigami 56
Kuqa 12, 40, 53
Kuşi 66, 69
Kutep 70
Kuvi 54
Kuy 54
Kürtçe 12, 37, 52
Kwe 66
Kwinti 64

L

Labourdin 49
Ladakh 55
Ladino 14, 16, 48
Lagudori 16
Lahou 56, 58
Lahuli 55, 56
Lakher 55
Lamba 66
Lambadi 42
Lampung 58
Lanso 70
Lango 66
Langue d'oc 18
Lao 58
Laponca 14, 48
Latince 12, 40
Latino-Falisk 12
Lega 66
Lehçe (Polonya) 12, 14, 22, 35, 37, 40, 48
Lehçe 14, 16, 18
Bir dilin içinde yerel çeşitleme.
Lekt bkz. Ağız
Lepça 54
Letonca 12, 14, 22, 48
Lezgice 35
Lidya 12
Limbou 54
Limousin 18
Lingala 37, 43, 66, 71
Lisu 56, 58
Litvanyaca 14, 22, 48
Liv 48, 75
Lobi 66
Lomavren 42
Lombardiya 16
Lorraine 18
Louisiana 62
Lucania 16
Luchu 56
Luguru 69
Lui 66
Lunda 66
Luo 37, 68
Lur 52
Luvi 12
Lüksemburg 14, 18,48

M

Maba 50
Macang 66
Macarca 14, 37, 40, 48
Madagaskar 22, 37, 43, 66
Madura 37,58
Magindanao 58
Makassai 58
Makedonca 14,48
Makista 15
Makonde 66,68
Makro Aile bkz. Üst küme
Makua 66
Makuşi 64
Malayalam 20, 22, 37, 40, 54
Maldiv (Mahl) 12, 22, 54
Malezya dili (Endonezya) 22, 28, 37, 40, 58
Malezya-Polinezya bkz. Avustronezya
Malinke 66
Malta 14, 22, 48
Malto 54
Mam 62
Mambai 58
Man 12, 38, 75
Manabo 58
Mançu 56
Mandar 58
Mandara 70
Mandarince bkz. Çince
Mande 67
Mangar 54
Mangaray 58
Mangbetu 66
Mango 66
Manipur 54
Mansi 35
Maohi 60
Maori 60
Mapudungu (Mapuçe) 64
Marathi 12, 22, 37, 40, 54
Mari 35
Marshall 60
Martinik 15
Marwari 54
Masa 66
Massai 66, 69
Massi 37
Mauritius 15, 43
Maya 40
Mazanderan 53
Mbete 66
Mbosi 66
Mbugu 69
Mbum 66, 70
Medumbo 70
Meklenburg 16
Melasika 62
Melanezya 60
Mentawai 58
Meo-Yao (Hmong-Mien) 17, 34, 37, 56, 58, 64
Mısır 40
Miknek 62
Mikronezya 60
Mikstek 62
Min 17, 37, 56
Minangkabau 37,58
Miri 54
Miskito 15
Missi 54
Mişmi 54
Miyako 56
Mizo 54
Moba 66

Mocheno 16
Moğolca 13, 17, 20, 22, 34, 37, 40, 56
Moldavca 35
Molise 16
Mon 40, 58
Monokutuba 43
Monpa 55
Montagnais 62
Monts 66
Mordvin 35
More 43
Moselle 18
Molam 56
Muna 58
Munda 54
Mungaka 70
Muong 58
Murut 58
Myene 66

N

Na-Dene 13, 62
Naga 54
Nagamese 15
Nago 58
Nahua 40, 62
Nama 43,66
Narıayca 35
Naro 66
Nauru 60
Navaho 62
Navarra 49
Naxi 56
Ndebele 43, 66, 69
Ndonga 66
Ndu 66
Nefamese 15
Nenets 35
Neo Nyungar 15
Neo Salomoniks 15,60
Nepal 12, 22, 54
Nevar 54
Ngadju 58
Ngassa 69
Ngombe 66
Ngoni 66
Ngyemboong 70
Nicobar 54
Nijer-Kongo 66, 70
Nijer-Kordofan 10, 13,50
Nijerya 68
Nil 50, 66, 69, 71
Nil-Sahra 10, 13, 50, 56
Niue 60
Nkoya 66
Nogay 35
Norfolk 15
Norman 18
Norveççe 14, 22, 37, 40, 48
Nostratik 12
Nsenga 66
Nu 56,58
Nuba 66
Nuer 66
Nufi 70
Nupe 66,68
Nuristan 53,54
Nübye 43, 50, 66
Nüfus-dilbilim 41
Dili konuşan kişi sayısının uzam ve zaman içinde değişimini inceleyen bilim dalı.
Nyakyusa 69
Nyanja (Çeva) 43, 66

O-Ö

Oirata 58
Ojibwa 62
Oki-No-Erabu 56
Oksitan 12, 14, 40
Okyanusya 31,60
Omo 66
Ona 64
Oraon 54
Oriya 12, 20, 22, 37, 40, 54
Oroken 56
Oromo 37, 43, 50, 67
Oset 12, 35, 52
Ostfalen 16
Otomi 62
Ovimbundu 43
Özbekçe 22, 35, 37, 40, 52, 54

P

Pahari 54
Pakistan 54
Palau 60
Palembang 58
Paleo-Asya 35
Paleo-Sibirya 10
Pali 12,40
Palikur 64
Pamir 12,54
Pamona 58
Pampangan 58
Pangasinan 58
Papia-Kristang 16
Papiamento 15
Papua 58, 60
Papua Yeni Gine 60
Parci 54
Patamona 64
Patois (şive)
Resmi nitelik kazanmamış her türlü yeret ağzı küçümsemeye yönelik Fransızca sözcük. İngilizlerin eline geçen Antillerde Fransız kreollerinin resmi tanımı.
Pavi 55
Peçenek 75
Pedi 37, 43, 66, 69
Pehlevi 40
Pemon 64
Pencap 12, 22, 37, 40, 54
Peştuca 12, 22, 37, 52, 54
Peul 66, 70
Phu-Tay 58
Picardie 18
Picin 15,43
Az çok karışmış, sömürge topraklarında farklı etnik gruplarla yönetim arasında ikincil bir aracı dil olarak kullanılan ağız.
Piemonte 16
Pikt 12, 75
Pilipino 22,58
Pima 62
Pitcairn 15, 60
Poitou 18
Polab 12, 75
Polinezya 60
Ponape 60
Portekizce 22, 28, 37, 40, 48, 64
Portekizce konuşanlar 28
Poto 15
Pretogues 15
Provans 18
Prusya 75
Puglia 16
Putonghua bkz. Çince
Puyi 56

Q

Qiang 56
Québec 19

R

Rabha 55
Rade 58
Ragusa 75
Rai 54
RapaNui 60
Rarotonga 60
Raunda-rundi 22, 37, 43, 66
Recang 58
Rek 66
Resmi diller 22, 38, 40, 43, 72, 74
Ulusal, bölgesel ya da toplumsal düzeyde bir konuşum edinmiş diller.
Ret 12,75
Reto-Roman 12,40
Réunion 15
Rodi 42
Rodrigues 15
Roma 16
Roman 14
Romani bkz. Sınti-Rom
Romanş 14, 33, 48
Romence 12, 14, 22, 37, 40, 48
Ronga 69
Rotwelsch 42
Rusça 12, 14, 22, 28, 35, 37, 40, 48
Rusya Federasyonu 35
Rutul 35

S-Ş

Sahaptin 62
Sahra 66
Saintonge 18
Saka 35
Salar 56
Salish 62
Sama 58
Samba 66
Samoa 60
Sandave 69
Sangir 58
Sango 15, 37, 43, 66
Sanskritçe 12, 40, 55
Santali 37,54
Saramaka 15,64
Sardinya 14, 16, 48
Sarmat 12
Sasak 58
Sassari 16
Sat 58
Savaii 58
Savara 54
Savoie 18
Schwaben 16
Sedang 58
Sekani 62
Sena 66
Senari 66
Sereer 66
Seyşeller 15, 43, 67
Shan 58
She 56
Sheldru 42
Shelta 42
Shui 56
Sırp-Hırvatça, Sırpça, Hırvatça, Boşnakça 12, 14, 22, 37, 40, 48
Sicilya 16
Sidamo 43, 50, 66
Sikul 75
Sindhi 12, 37, 54
Sinhali 12, 20, 22, 37, 40, 54
Sınti-Rom (Romani) 12, 35, 42
Çingenelerin başlıca dili.
Siu 62
Skepi 64
Slav 12,48
Slovakça 12, 14, 22, 37, 48
Slovakya 49
Slovence 12, 14, 16, 22, 40, 48
Slovince 75
So 58
Sogd 12, 40, 53
Soluan 58
Somali 22, 37, 43, 66
Songay 43, 50, 66
Songe 66
Soninke 66
Sorap 14, 40, 48
Sotho 22, 37, 43, 66, 69
Souletin 49
Sözcük istatistiği 12
Birçok dilin birbirleriyle olan akrabalıklarının kanıtı olarak, zaman içinde ortak sözcük öğelerinin kullanımının incelenmesi.
Sranantonga 15,64
Subanon 58
Subiya 66
Sudan 50, 66, 71
Sukuma 69
Sula 58
Sumba 58
Sumbavan 58
Sunda 37,58
Surinam 64-65
(Eski Hollanda Guyanası)
Sürerce 40
Süper Aile bkz. Üst Küme
Süryanice 40
Svahili (Kisvahili) 22, 28, 37, 43, 66, 68, 71
Svazi (Svati) 22, 43, 66, 69
Şaklamalı dil 66, 68
Güney Afrika'daki Hotantolarla Buşmanların Koisan ailesinde görülen, ne seslilerden ne sessizlerden oluşan ve "şaklamalı" olarak adlandırılan seslerden oluşan dil.
Şerpa 55
Şona 37, 43, 66
Şor 35
Şoşon 62
Şuva 35,52
Şyang 17, 37, 56

T

Tabassaranca 35
Tacik 52, 54, 56
Tagalog 37,58
Tagbanua 58
Taluş 53
Tamang 54
Tamasayt 37, 43, 66
Tamaşek 43, 50
Tamil 20, 22, 37, 40, 54
Tanana 60
Tanzanya 69
Tarasko 62
Tatar 35, 37, 48, 52
Tatoga 69
Tau Sug 58
Tay-Lao, Tay 13, 20, 22, 37, 40, 56, 58
Teda 50
Tehdit altındaki diller 72,74
Daha yaygın bir dil karşısında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan diller.
Tehuelçe
(Patago ya da Chon) 64
Teke 66
Telugu 20, 22, 37, 40, 54
Temne 66
Tetela 66
Tetum 58
Thana 20
Tho 58
Thüringen 16
Tibet 20, 37, 54, 56
Tibet-Birman 17, 34, 54, 56, 58
Tigre 43, 50, 66
Tigrinya 22, 37, 43, 50, 66
Timor 15
Tirol 16
Tiv 66, 68, 70
Tlapan 62
Tlingit 62
Tohar 12,53
Tohar A 40, 53
Tokelau 60
Tok-Pisin 15,60
Toku-No 56
Tonga 43
Tontemboan 58
Toplum-dilbilim 41
Dilin toplum içindeki kullanımlarını inceleyen bilim dalı.
Toraca 58
Torkana 66
Tormat 58
Toscana 16
Totonako 62
Trakça 75
Trakça-Frigya 12
Trinidad 19
Truk 60
Tsakhur 35
Tseltal 62
Tsonga 43, 66, 69
Tsotsil 62
Tsotsitaal 15
Tsva 66
Tu 56
Tubu 66
Tujia 56
Tulu 54
Tunguz 34
Tupi 64
Turfan 12
Turi 66
Tuva 35
Tuvalu 60
Türkçe 14, 22, 28, 37, 40, 48, 52, 54
Türkçe konuşanlar 28
Türkmence 22, 37, 52, 54
Txikao 64

U-Ü

Uahaya 69
Ubıhça 75
Udmurt 35
Ukraynaca 12, 14, 22, 35, 37, 48
Ulah 42
Ulus 22, 32, 34, 72, 74
Etnik topluluk ya da onu temsil eden devlet.
Ulusal dil
Bir ulusun, bir devletin özgüllüğünü vurgulamak için benimsediği dil.
Uluslararası dil 24, 26, 28
Birçok devlet tarafından ve uluslararası ilişkilerde kullanılan dil.
Umbria 16
Umbundu 66
Ural 13,35
Ural-Altay ailesinin alt öbeği.
Ural-Altay 10, 12

DİZİN

Urduca 12, 22, 37, 40, 54
Urhobo 68
Ursari 42
Uygur 37, 40, 52, 56
Uyrukluk
Bir ulusa ait olma; bu bir ulus-devlet (o zaman söz konusu olan yurttaşlıktır) ya da uluslararası çerçevede tanınmış bir etnik topluluk da olabilir.
Ülkeye özgü diller
Roma'daki köleler gibi boyunduruk altına alınmış halkların yerel dilleri.
ÜstKüme 12
Birçok günümüz dil ailesini içeren tarihöncesi makro aile (süper aile).

V

Va 58
Valon 18
Vedda 12
Veglia 75
Venda 43, 66, 69
Venedik 16
Venet 12, 75
Veps 35
Vietnam 22, 37, 40, 57, 58
Visaya 58
Volof 43
Volta 66
Vot 75
Vu 17, 37, 56
Vute 70

W-X

Waigell 12
Waiwai 64
Wallis 60
Wapishana 64
Warao 64
Waray 58
Wayampi 64
Westfalen 16
Xibe 56

Y

Yaeyama 56
Yağnobi 12, 53
Yaka 66
Yakınlıktan yaygınlaşan diller 28
Komşu ülkeler arasında yaygınlaştığından uluslararası olan diller.
Yamana 64
Yansi 66
Yao 66
Yap 60
Yassi 75
Yatwinge 75
Yazı sistemleri 20
Yazılı dil 40
Bir dereceye kadar eski ve yaygın bir külliyata sahip dil.
Yazınsallaştırma 43, 72, 74
Bir dili öğrenilmesini ve iletişim araçlarınca kullanılmasını sağlayan, biçimli bir yazıyla donatmak.
Yazıgc 75
Yei 66
Yemba 70
Yeni Gine 60
Yenisey 12
Yerel dil 22, 24, 26, 28, 72
Konumu ne olursa olsun, ister resmi olsun ister olmasın, bir ülkenin yerel dilleri.
Yerli Fransızcası 15
Yi 56
Yidiş 17, 35, 40, 45
Yonaguni
Yoron
Yoruba 37, 43, 6
Yue (Kanton) 17, 3
Yugur
Yukarı Sakson
Yukatek
Yuma
Yunanca 20, 2
37, 40, 4

Z

Zamboango
Zande
Zapotek
Zerma
Zerma
Zoque
Zosa 37, 43, 6
Zulu 37, 43, 6